Sarajevo, juli—septembar. **1894.** Сарајево, јули—септембар.

GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA U BOSNI I HERCEGOVINI.

ГЛАСНИК ЗЕМАЉСКОГ МУЗЕЈА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.

Вјерске старине из Босне и Херцеговине.

Приопћио

Емилиан Лилек, професор велике гимназије у Сарајеву.

(Наставак.)

III. Штовање животиња.

О адорацији, клањању и жртвовању животињама, о животињском култу, какав бијаше особито у старих Египћана развијен и разграњен, о томе нема говора у овдашњег народа. Но ако нема више трагова изразитоме животињскоме култу, ипак постоји још и у овдашњег народа тврдо вјеровање, да срећа, здравље и живот човјека и његова блага овиси такођер о његову понашању према извјесним животињама и о присутности извјесних животиња; даље да могу и животиње човјеку навијестити срећу или несрећу. До којих животиња овдашњи народ у горе споменутом погледу особито пуно држи, о томе ћемо овдје расправљати. Које могу животиње човјеку прорицати будућност и како, о томе биће говора у поглављу „Гатање".

1. Змије (ophydia).

Католички народ у Бањојлуци вјерује, да има под кућним огњиштем змија, која кући доноси срећу. Приповиједају, да је аршин дугачка и бијела као снијег и да обноћ, кад укућани усну, изађе и пјева. Народ је веома штује и чува, јер држе, да ће срећа оставити кућу, ако је убију[1]). У Љубињу веле источно-православни, да би умр'о кућни домаћин или домаћица, ако би змију на огњишту убили. Ако ондје нађу змију у кући, изгоне је кађењем[2]). — И у чајничком котару кажу, да има свака кућа по једну змију, коју зову „кућницом" или „кућарушом". На многим мјестима хране је млијеком. И ту веле, ако се убије змија кућница, умријеће куће

[1]) Видовић. [2]) Пупић.

домаћин[1]. — У Бистрици код Приједора разликују кућну и бијелу змију. Ако ко убије кућну змију, умријеће неко из куће прије годину дана. Сретан је ко угледа бијелу змију. Ако је ухвати па је свари, чорбу од ње пије а месо баци, онда ће знати траву од сваке болести[2]. У Варешу кажу католици томе слично. Ко поједе бијелу змију, може знати све лијекове и све што биљке и животиње говоре[3]. У Љубињу кажу источно-православни, а у Крешеву католици, да је кућна змија црна; у Тешњу источно-православни да је шарена. У задњему мјесту држе, да је велика гријехота убити змију, која се нађе у сијену или у бешици, гдје мало дијете лежи. Ако змију у бешици убијеш, умријеће ти дијете[4]. Мухамеданци у Језеру напротив убиће прву змију, што је виде у прољеће, јер веле, да би однијела снагу ономе, који је види, али је не убије[5].

2. Жабе (ranae).

У Сарајеву је обичај, да се жаба у кући поштеди, јер ће онда млијеко бити добро. И у Бистрици код Приједора штују кућну жабу ради млијека. Штовање је још веће, ако се је удомила под прагом. Никако се не смије убити, јер ако се убије, кравама ће млијеко узмакнути[6]. И у Власеницама не дају никако убити жабу. Ако је домаћица види живу у кући, пусти је на миру; ако је пако нађе мртву, ухвати је рукама за уши и цркне говорећи: „Бог са мном био“. Још бабе забрањују говорити о жабама код мале дјеце[7].

Ако змија ухвати жабу, онда треба змију убити, а жабу ослободити.

Пред жабом не смије дијете отворити уста, да му жаба не преброји зубе. Од тога би га зуби бољели, те се покварили, или би дапаче могло и умријети.

Ако на спавајућег човјека метнеш жабу, која је уз кишу пала, онда ће спавајући у сну све своје тајне издати.

Ако желиш, да се крава твог сусједа присуши, а њезино млијеко твојој крави примакне, онда метни дотичноме жабицу у млијеко[8].

3. Цврчак (gryllus domesticus, Heimchen).

Не ваља убити цврчка, који у вече цврчи код огњишта, иначе биће несреће у кући. Овако мисле католици крешевски[9].

[1] J. Јовановић. [2] Зрнић. [3] Ђураковић. [4] Дакић. [5] Хасић. [6] Деспић, Турић и Зрнић. [7] Кнежевић. [8] Мутевелић. [9] Дивић.

4. Слијепи миш (vespertilio murinus etc.).

Ко носи уза се крило слијепога миша, тај је сретан. Ако је слузи господар зао, нека га само погледа кроз крило слијепога миша, па ће му од тада бити добар[1]. У Сарајеву веле, особито дјевојке, да је она кућа сретна, у којој има слијепи миш, па био он жив или мртав[2]. Трговци метну у кору од жабе корњаче слијепог миша, па га овако објесе у дућан, мислећи, да ће им онда људи као ћорави доћи у дућан[3]. У Жупањцу ће дјевојка помоћу слијепога миша присилити момка, да је воли[4]. Како се то чини, разложиће се у поглављу „Чарање“.

5. Мрави (formicae).

Кад се у кући појаве мрави, биће у кући свега у изобиљу. Овако кажу мухамеданци у Кладњу[5]. У Гацку и у Чајничу, кад први пут стану сирити, раздробе први сирац, однесу га на мравињак те га ту проспу[6].

6. Орао (aquila).

Орла не смије нико убити, јер веле да би онај, који би га убио, пуно и пуно згријешио те да би га ради тога Бог казнио страшном казном. Причају за једног сиромашног агу у Грачаници, да је некад најбогатији у том мјесту био. Кад је једног дана ишао у лов, нанесе га несрећа, да убије једног орла. Одмах од оног времена почео је пропадати. Навалиле су на њега свакојаке несреће: ватра, крађа и Бог зна што све, док није сасвим пропао[7].

7. Вук (canis lupus).

Ако чобанин не опази прије вука, него њега вук када му дође у марву, онда вук одузме чобанину глас тако, да не може ни говорити ни викати[8].

У Билећу кажу, ако се вук настани и скоти близу тора, да није ономе тору непријатељ и да му ништа не ће заклати, обратно, ако може, доводиће још туђе марвинче у тај тор. Али ако му ко младо убије, сакупиће још вукова и с њима поклати сву марву у оном тору[9].

Уз међудневицу, то јест између Вел. и М. Госпојине (15. авг. до 8. септ.) не смију жене ништа навијати, нити мушкиње штогод плести, н. пр. плот од прућа и др., да вук не чини штете марви. Тога се држе по селима у власеничком котару[10].

[1] Петковић из Бос. Градишке. [2] Деспић. [3] Бошкић. [4] Смољан. [5] Машић. [6] Дивљан и J. Јовановић. [7] Кадић. [8] Мат. Поповић. [9] Дучић. [10] Мат. Поповић.

8. Дуждењак или даждевњак (salamandra).

Кад кога боле леђа, отпаше појас па метне на земљу, да дуждењак пређе преко појаса[1]).

9. Коњска, овнујска и друге животињске главе као чувари од урока; љељенови рогови.

По свој Босни и Херцеговини, особито у фочанском и чајничком котару, обичавају учврстити коњску или овнујску главу (ријеђе коју другу) на јањилу (мјесто, гдје почивају јагањци и овце), на огради од улишта, тора и куће, даље на кôцу усред поља, — да се не урече дотично мјесто.

У Чајничу носе дјеца на капама комадиће од љељеновог рога да се не урекну[2]).

10. Звјеровни дан.

На Гласинцу не раде на Андријев дан (30. нов.), јер Андрија влада звјеркама. За то и зову Андријев дан „Звјеровни дан[3])".

IV. Штовање растлинâ.

Како други народ, овако држи и овдашњи народ до тога, да билина мисли и ћувствује, да има глас, крв и тјелесне потребе, по томе душу и тијело, — све као човјек. Билина може по вјеровању овдашњег народа такођер бити стан какву душевну бићу. У доказ реченог нека нам служи оно, што се у већ споменутој пјесни „Зидање ћуприје у Вишеграду" о оморики каже, која је зањихала ћупријом на Дрини:

Dође Дрина мутна и помамна,
Помоли се витка оморика,
Те удари у ћуприју кулу,
Те зањиха на Дрини ћупријом.
Препаде се Соко Мехмед паша:
„Обориће на Дрини ћуприју!"
— — — — — — — — —
— — — — — — — — —
Онда вели Митре неимаре:
„Насади ми брадву наопако,
Па ме спусти на танке тенефе
Да сијечем витку оморику".
Кад то чуо Соко Мехмед паша,
Својом руком брадву насадио,
Па га спусти на танке тенефе.
Митар сијече витку оморику,
Из оморе крвца ударила
Из оморе нешто проговара:
„Оста данас на Дрини ћуприја
„Оста данас, оста до вијека".

Зашто штује овдашњи народ дрвљад и друго биље? Јер чува њега и имање његово од грома, урока и болести, уопће од свакојаке несреће; јер му је чувар благостања, здравља и живота.

[1]) Мат. Поповић. [2]) Ј. Јовановић. [3]) Беговић.

А. Дрвљад, зеље и траве, што се у Босни и Херцеговини у вјерском погледу особито штују.

а) Четињаче (coniferae, Nadelhölzer).

1. Тиса (taxus baccata, Eibe).

Тисово је дрво обрана од злих духова и вјештица. Ради тога на Гласинцу најрађе праве крстиће од тисовине, па их пришивају на своју одјећу. Дрвена кашика ту много вриједи, ако је од тисовине. Кад која жена са дјететом пође ноћу на сијело, понијеће са собом мало тисова древета[1]).

У Фочи праве од тисовине ножеве, јер кажу, да на тисовину не ће ни ђаво ни вјештица[2]).

У чајничком котару праве кашике већином од тисова дрвета, јер то дрво сматрају чуваром среће[3]).

У Гацку, особито по селима, штују од дрвљади највише тисовину, јер њој приписују велику моћ. Од ње праве н. пр.: овну-звонару лучац, о који се вјеша звоно; волу талиг и шпице; крстиће, што ушивају мајке дјеци у хаљине[4]).

У Сарајеву међу мухамеданци тисовину крави на рог, дјетету у хаљине или о врат, дјевојци у косе, да се не може урећи. Источно-православни у Сарајеву и сарајевској околици међу је такођер говедима на рогове да не побјесне, праве крстове од ње, па их носе уза се за обрану од вјештица, мôра и других утвара. Осим тога држе тисовину у сандуку за очување хаљина и здравља[5]).

Око Вареша (н. пр. у селу Каменскоме) гоне мухам. дјеца стоку тисовим прућем, вјерујући да ће им од тога стока боље напредовати.

У Власеницама носе тисовину у новчаној кеси, да тим боље могу новце сачувати. Израђују још лијепе цигарлуке, а не ће на њих пушити, јер кажу да је гријехота. Носе их само ради накита. Сељанке носе у ђерданима лијепо израђену тисовину[6]).

Католици, н. пр. у Варешу и Жупањцу, пале на Цвјетну недјељу посвећену тисовину кад се љети јако наоблачи[7]).

2. Луч (taeda, Kienholz), јелица (abies, Tanne) и смрековина или боровица (juniperus communis, gem. Wachholder).

Лучево дрво брани такођер од злих духова и вјештица. Због тога праве на Гласинцу и од њега крстиће, па их ушивају у

[1]) Беговић. [2]) Јеремић. [3]) Николић. [4]) Д. Грђић. [5]) Денишлић и Лазаревић. [6]) Кнежевић. [7]) Ђураковић и Бошкић.

*

хаљине. Ако се дијете носи по заходу сунца, онда носе уза се луч и хљеб. Луч се не смије газити ногама, нити бацати у сметљу на буњиште. Зубља не смије се с обје стране саждити, јер веле, кад би дошла куга (жена, која дави народ), па би нашла овако с обје стране нагорјелу зубљу, онда не би ни једно чељаде у оној кући поштедила[1]).

Када пада крупа, пале католици, н. пр. у Жупањцу, посвећену јелицу и со̂[2]).

Смрековину међу источно-православни у Гацку више кућних врата, да болест не може доћи у кућу, а ако болест дође, онда њом каде[3]).

б) Капорци (cupuliferae, Becherfrüchtler).

1. Лијеска (coryllus avellana, gem. Haselnuss).

У Крајини је лијеска свето дрво, у које гром не ће ударити. Још вјерују ондје, да се можеш старој лијесци исповједити као свећенику, да љесковом гранчицом лако убијеш змију, јер је лијеска свето дрво, а змија је ђаволска[4]). У Зеници кажу, да гром не пуца за то у лијеску, јер ју је Исус благословио, а гром удара само у оно дрво, под којим сједи ђаво[5]). И на Гласинцу веле, да љесково стабло или љескова гранчица чува човјека од треска. С тога кад грми радо се крију под љескова стабла или међу љескову гранчицу на капу, ако морају ићи пољем[6]).

У Крајини мажу се љесковом машћу по лицу и рукама, ако имаду красте[7]).

в) Ораси (juglandeae, wallnussartige Bäume).

2. Обични орах (juglans regia, Wallnussbaum).

У Љубињу не ће нико у младим годинама посадити орах, јер кажу, кад се год орах суши, сушиће се и онај, који га је посадио[8]).

У Сарајеву не смије се орах код куће никако посјећи, јер како би се посјечени орах посушио, онако би се и онај осушио, који га је посјекао, — „као што се је доста пута догодило[9])“.

Не далеко од Чајнича има покрај врела један орах са протегнутом жилом. Испод те жиле провлаче прије купања болесну дјецу[10]).

У чајничком котару закопавају цуре у очи Ђурђева дана зејтин у боци под орахом све до друге године[11]).

[1]) Беговић из рогатичког котара. [2]) Бошкић. [3]) Д. Гргић. [4]) Зрнић из Бистрице код Пријeдора. [5]) Петронић. [6]) Беговић. [7]) Зрнић. [8]) Ћоровић. [9]) Лазаревић. [10]) Николић. [11]) Ј. Јовановић.

г) Врбе (salicineae, weidenartige Bäume).

1. Обичне врбе (salices, Weiden).

У Фочи и на другим мјестима обичај је у очи Ђурђева донијети врбе кући, па се сјутра дан прије сунца њом опасати. Неки је скину чим сунце огрије, а неки је носе до ручка[1]).

У чајничком котару остављају дјевојке у очи Ђурђева дне зејтина или масла на врби да преноћи. Овим зејтином мажу косу да им добро расте[2]).

Мјестимице, н. пр. у бањалучком округу и власеничком котару, врба је проклето дрво. Кад је наиме Исус сотону тјерао, казала је врба сотони пут, којим треба да иде. За то врба нема плода. — Под жалосном врбом (*salicus babylonica*, Trauerweide) станују нечастиви. С тога кад грми не ваља под њу ићи, јер свети пророк Илија разгони нечастиве ударајући громом у врбу[3]).

2. Јаблан (populus piramidalis, Pappel).

Уз кућу посађени јаблан сачува кућу од грома[4]).

3. Јасика (populus tremula, Espe).

У Купресу и у Власеницама је јасика проклето дрво; с тога увијек трепти[5]).

д) Дријенци (cornae).

У чајничком котару намјесте прије сунца љуљачку на дреново дрво (*cornus mas*, gelber Hartriegel) те се љуљају, да их не би бољела леђа. Онда се ките дреновином па је носе уза се[6]).

У Власеницама узимају на Божић прије сунца комадић од танке дренове гранчице па га наште срце прогутају, да буду здрави и чврсти као дреновина[7]).

е) Тустике (crassulaceae, Fettpflanzen).

Чуваркућа (sempervivum tectorum, gem. Hauswurz).

Чуваркућу међу по свој Босни и Херцеговини на кућне кровове и веле, да не ће никада у кућу гром ударити, нити ће је задесити друга каква несрећа, док се чуваркућа налази на њој. У Чајничу

[1]) Јеремић. [2]) Ј. Јовановић. [3]) Кочић и М. Поповић. [4]) Њежић. [5]) Мар. и Мат. Поповић. [6]) Ј. Јовановић. [7]) Мат. Поповић.

кажу, да лопов из овакве куће не може ништа украсти, и ако би сасвим сама остала[1]).

ж) Липе (Tiliaceae, Lindengewächse).

Липа (tilia, Linde).

У бањалучком котару штује народ особито липу, али то штовање у млађем нараштају све више и више ишчезава. Често можеш чути од старца, кад му ко приповиједа да је липу посјекао, гдје каже: „Мој синко, што си то учинио? Зар не знаш, да је липа свето дрво, и да је гријехота посјећи је? Немој више![2])“

Ко је болестан од сухе, нека иде четрдесет дана у јутру под липу, па ће за то вријеме оздравити.

У двориштима старих џамија често ћеш наћи и стару липу. — За живу ватру узимају у сарајевском пољу липово дрво.

з) Јавори (acerineae, ahornartige Bäume).

Дивљи кестен (aesculus hippocastanum, Rosskastanie).

У Сарајеву носе стари људи још данас уза се дивљи кестен, вјерујући да их тај кестен чува од реуматизма.

и) Јабучначе (pomaceae, Apfelfrüchtler).

Глог (crategus oxiocantha, Weissdorn).

Овдашњи народ каже: „Узми са собом глогов штап, па се не бој ништа!“ Кад би се коме приказала каква приказа или које друго ноћно страшило, узео би глогов колац па га с њиме ударио, — и нестало би га. Глоговим кôцем ниште особито вукодлаке. Гимназијалац Видовић чуо је на ноћном сијелу, кад се је расплео разговор о свакојаким приказама и утварама, гдје једна жена приповиједа: „Скочи пред мене мачка сва куштрава и гадна. Ја се досјетих шта је то, па потегох свети глог, ударих је по леђима и мачке одмах неста“.

По бањалучким селима многи момак, кад пође на сијело, усјече глогов штап, па онда весело и безбрижно иде по најстрашнијим путовима. Глогов штап улије му у срце храброст и смјелост[3]).

---

[1]) J. Јовановић. [2]) Видовић. [3]) Видовић.

ј) Зеље и траве (по народној систематици).

1. Велико зеље и трава оман (inula helenium, Alant).

Велико зеље ушивају у Гацку дјеци у хаљине и каде с њим, — обоје ради вјештица. У ту сврху употребљују и траву оман. Народна пословица вели:

Да није траве омана
И великог зеља косана[1]),
Не би ни могла мајка
Од урока одхранити сина.

Велико зеље обично беру за међудневице. Кад га хоће да уберу, баце камен, којим су га копали у вис, а зеље брзо ишчупају док камен не пане на земљу. Ако камен прије пане него су ишчупали, онда држе, да то зеље нема толику моћ, као што би имало да се ишчупало прије него је камен пао. Ради тога велико зеље добро окопају, да би га брзо могли ишчупати[2]).

У Невесињу мисле, да оман чува пчеле да не побјегну; за то је највише посађен испред кошница[3]).

2. Повратак или вратић (pyretrum makrophyllum).

У Бистрици код Приједора зову једну траву повратак или вратић. Ако су чињелице одузеле благу млијеко, онда се даје благу та трава у соли, да се млијеко опет поврати[4]).

3. Менеглед или колутак.

У Чајничу носе цуре на главама менеглед или колутак, вјерујући да ће онда момци за њима побудалити.

4. Вид (крика, anagallis arvensis, Gauchheil).

У очи Видовдана беру женске траву „вид“ и мећу је под јастук. Шта усну ту вечер спавајући на виду, то ће им се догодити. На Видовдан бацају ту траву у воду, те се њом онда умивају, особито ради очију[5]).

5. Ковиље.

У Невесињу свежу од ковиља једну киту, коју натакну на један велики прут, а тај прут забоду у љесу од тора, вјерујући да онда вук не ће у тор[6]).

---

[1]) Јер је веома разгранато. [2]) Д. Грђић. [3]) Гачиновић. [4]) Зрнић. [5]) Лазаревић из Сарајева и Симић из Тузле. [6]) Гачиновић.

6. Околочеп (eryngium amethystinum).

У Сарајеву вјерују, да има једна врст траве под именом „околочеп“. Та се трава састоји из саме стабликe, округла је и скроз шупља Моћ пако има ту, да онај који гледа кроз ту траву на другог, може тиме истога присилити, да га заволи, био мушко или женско. — Ту је траву тешко наћи. Једино је могу наћи брат и сестра, који морају четрдесет дана копати, пак тек онда да је нађу. Брат и сестра копајући морају бити голи[1]). Трава налази се уз воду и има још ту моћ, да бјежи кроз земљу.

Б. Чишћење билинама.

а) Умивање и кићење цвијећем на Цвјетну и Лазареву недјељу, на Ђурђевдан и Видовдан.

У Стôцу иду католичка дјеца у суботу пред Цвјетима одмах иза пô дана далеко од куће по цвијеће. Понесу са собом хљеба за ужину, јер се не врате прије мрака. Набрано цвијеће метну у вечер у једну посуду, наливену водом. Кад сјутрадан устану, умију се најприје обичном водом и сапуном, а за тим водом, у којој је цвијеће преноћило[2])“. У Мостару умивају овом водом очи и чело. Један цвијетак узму, да се њиме наките[3]).

У кључком котару и на Купрешком пољу наберу дјеца на Лазареву суботу свакојака цвијећа, па га такођер метну у посуду с водом, да ту преноћи. Сјутрадан рано се умивају том водом[4]).

„Видом“ умивају се на Видовдан у Посавини и у Сарајеву.

б) Кићење жита, торова и кућних зграда љесковином, кићење жàром и опасање врбом на Ђурђевдан.

На Ђурђевдан прије сунца наломе доста љесковине, заките њом жито у свакој њиви, торове и све друге зграде. Ову љесковину оставе на мјесту до друге године. Овако раде у чајничком котару. Људи ће се овдје иза умивања омахом накитити жàром и опасати врбом[5]). У фочанском котару такођер је обичај, да се људи на Ђурђевдан прије сунца опашу врбом. Неки је скину чим сунце огрије, а неки је носе до ручка[6]).

в) Шибање људи и марве на Ђурђевдан.

На Ђурђевдан враћајући се са купања или умивања у оближњој води, понесу са собом врбе и коприве, па њом бију лијену

[1]) „Soluti vinculo omni cinctus et calceatus“, казао би Плиниус. О начину ископавања оваквих чудотворних билина у Римљана види у Грима II., стр. 1001—1002. [2]) Превишић. [3]) Шотрић. [4]) Кондић и Марко Поповић. [5]) J. Јовановић. [6]) Јеремић.

дјецу. Овако у кључком котару[1]). У чајничком котару, кад пуштају марву из кланице, постави се једно чељаде на кланична врата, па љесковом гранчицом дотакне бројећи свако марвинче[2]).

г) Провлачење.

Кад је ко болестан од жутице или које друге болести, онда ће га на Млади петак или недјељу прије сунца облити водом, па онда три пута провучи кроз расцијепљен прут од дивље руже.

У Чајничу провлаче се испод орахове жиле. (Види горе орах.)

В. Жртвовање растлинама.

На Борку код Сарајева остављају људи на дрвећу дроњке од одијела или марама. Исто раде и на другим мјестима. Но ове жртве нијесу намијењене дрвету, на које се објесе, него оближњему врелу, у којему се свијет на Источни петак умива. Једини чин, који се може сматрати жртвом дрвету, односно његову господару, то је посипање житом онијех дрвета у шуми, која се изаберу за бадњаке.

V. Штовање небеских тјелеса.

Као у других народа, особито у старих Иранаца, овако је такођер у овдашњег народа опрека између свјетла и тмине главни биљег народног вјеровања и богослужја. Свјетло је народу у Босни и Херцеговини главно врело здравља, среће, тјелесне и тиме, као и у других народа, уједно и моралне чистоће; тмина је напротив главно врело болести, несреће, тјелесне и моралне нечистоће. С тога ће се сви главни послови, особито вјерски, н. пр. умивање и купање на Источни петак, Ђурђевдан, сјечење бадњака и др. обављати или чим сване, или правцем према истоку, гдје се сунце рађа. Ко се послије акшама на врелу напије воде, у онога ће лако унићи нечисти дух. Воду донесену послије акшама треба с истог разлога чистити ватром. Ако мајка носи дијете по заходу сунца, онда носи уза се луча и тисовине за обрану од вјештица, мôра и других утвара.

А ко даје природно свјетло? Сунце, мјесец и звијезде.

1. Сунце.

Сунце не даје само свјетло, него такођер и топлоту и тјера ноћне духове и приказе, којих се и овдашњи народ толико врло

[1]) Кондић. [2]) J. Јовановић.

боји. Оно је сталан и вјеран пратилац људског живота. Ако је дакле сунце и по искуству и знању природног човјека небеско тијело, или према анимистичком вјеровању природних народа боље речено живо биће, без којега не може живјети и опстојати ни човјек, ни животиња, ни билина, — да ли се онда можемо чудити, што се природни народи на првоме мјесту сунцу клањају и што сунце стоји у средишту њиховог богослужја?

По којим вјерским останцима можемо судити, да се је и овдашњи народ у поганско доба на првоме мјесту сунцу клањао?

1. Овдашњи народ обавља вјерске и друге послове, о којима жели да сретно напредују и да се сретно сврше, правцем према истоку. Н. пр.: Кад младу воде, окренуће се она према истоку; па макар била кућа уз кућу, она ће са сватовима обићи кућу према истоку. — Мртваца положе источно-православни у земљу овако, да лицем гледа према истоку. — На Гласинцу прибију покојнима запаљене свијеће на источном дувару. (В. „Гласн.“ VI. [1894.] 1., стр. 153.)

Умивање и купање на Источни петак, на Ђурђевдан и т. д. врши се на тако званим „Источницима“, т. ј. на врелима, која леже према истоку, или која барем теку према истоку.

Прије него бадњаке сијеку, прекрсте се гледајући према истоку. Сијеку их овако, да пану према истоку. Код куће положе их уз источни зид куће.

Кад сељак купи коња, захтијеваће од продаваоца, да му баци јулар на земљу према истоку. Подигавши га капом, повешће коња најприје према истоку.

2. Источно-православни, кад донесу мртваца на гробље, носе га наопослен око гроба, т. ј. овако како се сунце на небу креће. У гроб га положе да лицем гледа према истоку. За што то раде? Ваљда то сами не знају више. У поганско доба хтјело се је тиме приказати: Како сунце на истоку излази, онда свршивши свој пут преко јужнога неба на западу залази, па сјутра дан вративши се преко сјеверног неба опет на истоку ускрсне, овако ће и човјек помоћу јутарњег сунца из гроба ускрснути.

3. Народне светковине: Бадњи дан и Божић, палење лила и скакање преко ватре имају дјеломице непосредно, дјеломице посредно сунце за пријетмет светковања.

А. Бадњи дан и Божић.

Коријен је ријечи „бадњи“ по Миклошићу и Даничићу исти као глаголима *бдјети* (ст. сл. *бъдѣти, vigilare)* и *бýдити (excitare)*, наиме *бýд*.

Ријеч Божић је деминутивум од Бог. Словјенска ријеч за створитеља и управитеља свега што постоји и т. д. потиче од иранскога Бага. Ово је у Ригведи један од више назива за бога неба и сунца. У клинастим перзијским натписима зове зе овако Ахурамазда[1]). Ако је Бага или „Бог“ поганских Словјена господар сунца, или сунце само, разумије се, да је онда његов син Божић младо, новорођено сунце.

И природни човјек опажа, да се у природи стално измијењују живот и смрт, да дани сад расту, сад опадају, и да је све то у свези са сунцем, које је у нас на сјеверној половини око 25. децембра најмлађе, онда све више и више ојача до Ивандана (24. јуна), а послије опада све више до 24. децембра, кад по говору природних народа умре, родивши прије са даницом, зором или мјесецом младо сунце. Рађање младога сунца око 25. децембра — овим даном почела је и нова година — не славише само стари Перзијанци, Египћани, Семићани и Римљани, него такођер стари Германи и Словјени. По назору ових народа не рађа се сунце само сваки дан, — и овдашњи народ каже мјесто сунце излази: сунце се рађа, — него и један пут у години.

Словјенски Бог и Божић у главноме су у истоме односају, као у мисирској митологији Ré и Horus. На овај односај и на оно, што сам горе споменуо о рађању младога сунца или Божића, сјећају нас некоје народне пјесме, које се овдје пјевају на Божић. Покупио их је испод Јахорине планине Богољуб Петрановић, те их објелоданио у „Гласнику учен. срп. друштва“, књ. XI.

Једна гласи:

Жарко Сунце[2]) Даницу[3]) дозива:
„О Данице, моја сестренице!
Ја те зовем и молим братински,
Сјутра нам је Христово рођење.
Кад са Зором[4]) на исток изиђеш,
Причекај ме на истоку, секо,
Ваља сјутра играт на весељу“.
Сека брата послушала свога,
И Даница причекала сунце,
Десила се с братом на весељу.
Кад виђеше Христово рођење,
Од радости три пут заиграше,
Све по реду, на истоку Сунце,
И са њиме Даница сестрица
И остале по небу звијезде.
Редом пјева Даница и Сунце[5])
И остале по небу звијезде
Гледајући Даницу и Сунце:
„Слава Богу и Богородици![6])“

---

[1]) Види: Кун, op. c., стр. 121—123.

Текст промјенио сам пишући: [2]) Сунце мјесто сунце. [3]) Дошљедно Даница мјесто сад даница онда Даница. [4]) са Зором мјесто се зором.

[5]) „Редом пјева Даница и Сунце,
И остале по небу звијезде,
Гледајући Даницу и Сунце;“

мјесто:

„Редом пјева Даница и сунце.
Гледајући Даницу и сунце.“

[6]) Мјестимице метнуо сам тачку мјесто запете и обратно.

Вјероjатно је, да се је „Христово" метнуло мјесто „Божићево", да би се тиме пјесми дао хришћански значај мјесто соларног значаја. С истог разлога треба у „Слава Богу и Богородици" мислити на Бога оца и Марију мјесто на Сунце и Даницу.

По вјерском садржају старинске су такођер ове двије пјесме:

1.

Божић сједи у травици,
У *црвеној* кабаници.
Божић виче иза воде:
„Пренес'те ме преко воде!
Не шаљ'те ми старе бабе,
Старе бабе те мрљаве,
Превалиће ме;
— — — — — —
Већ ми шаљ'те домаћина,
Да ме *превезе*.
Домаћин ће славити ме
До вијека свог".

Ако хоћеш разумјети ову пјесму, треба знати да многи народи мисле, да је модри небески свод море, преко којега се сваки дан Сунце вози у чамцу. Овако вози се н. пр. мисирски бог Ре́ у сунчаној барци преко небеског океана.

2.

У *Божића три секе* имаду:
Једна сека, што м' по двору шеће,
Двором шеће и дворове мете;
Друга сека, што му винце точи,
Винце точи и винце му служи;
Трећа сека, што му овце чува,
Овце чува и овце му јањи.
Што је сека, што му двором шеће,
Двором шеће, двором попијева:
„Моји двори, од срме сковани!
Јутроске сте златом позлаћени.
Мајка синка дочека на руке,
Сијну жарко по свијету сунце,
Свему роду радост и весеље".
Што је сека, што му винце точи,
Винце точи, а винцу говори:
„Рујно винце, насмијано лице,
С тобом ће се славити здравице,
Јутрос ми је *мог брата рођење,*
Свему роду радост и весеље".
Што је сека, што му овце чува,
Чува овце, а гледа у *сунце:*
„Жарко сунце, огриј моје дворе,
И бијеле испод двора овце,
Нек се моје запландују овце,
Док ја одем мом бијелом двору
И поведем овцу јаловицу.
Јутрос ми је *мог брата рођење,*
Свему роду слава до вијека,
И народу радост и весеље".

Сунце се у народним пјесмама не слави само на Божић, него такођер за свадбе. Кад се сватови приближавају дјевојачком двору, пјева коло дјевојака играјући ову пјесму:

Бога моли лијепа дјевојка:
„Дај ми Боже, да огрије сунце!"
Бог јој даде и огрија сунце.
Пак дјевојка поступи пред сунце,
Те се сунцу *поклања у лице,*
Сунцу клања, а сунцу говори[1]):
— — — — — — —
— — — — — — —

[1]) Види Петрановићев чланак „Свадба".

α) Бадњи дан и Божић (Велики и Мали) у источно-православних.

1. У Требињу.

Хтијући нацртати реалну и чим потпунију слику бадње и божићне светковине, подао сам два опширнија описа овијех светковина, један из Требиња у Херцеговини, а други са Гласинца у Босни. Онда сам уврстио неколико цртица из другијех крајева Босне и Херцеговине, желећи тиме прво истакнути све главније тачке и мјесне особитости, друго тиме поткријепити некоје обреде и некоја правила вијестима са више мјеста. Сви описи скупа чине идеалну слику споменутих светковина.

Када и како се сијеку бадњаци у Требињу. У Требињу сијеку се бадњаци обично задње седмице пред Божићем, а могу бити само од храстовине или од церовине. Ко хоће да сијече бадњаке, окрене се најприје према истоку и прекрсти се три пута. Носећи бадњаке кући, пазе да од њих не отпане кора. Код куће прислоне их уза зид према истоку и наките их бршљаном.

Дочек и гостење чобанина на Бадњу вече. Чим се умрачи, изиђе домаћин са домаћицом и дјецом на авлијска врата, да чекају ту чобанина са бравима. Домаћин држи у руци ћасу пуну јечма, а у јечму гори посађена свијећа. Домаћица држи у једној руци колач и на њему чашу вина, а у другој свијећу. И дјеца држе по свијећу. Под праг метну сјекиру, онда још на сваку страну врата по једну половицу располовљеног оловног зрна. Кад дође чобанин близу куће, пређе пред браве и почне: „Добар вечер домаћине! Сретан ти данас Бадњи дан и сјутра Божић и по Божићу сви празници!" Домаћин га поспе житом, те му одговори: „Добра ти срећа!" Домаћица пружи чобанину колач, а он само угризне и онај угризак спусти домаћину у жито. Онда узме од домаћице чашу вина, те три пута пијуцне и сваки пут попрсне браве. За тим угони браве у авлију између свијећа и кроз дим од тамјана, који гори на равнику украј врата. Овај равник метну сада такођер под праг, гдје остане све троје до будуће Бадње вечери; прије се не смије вадити. Угриском од колача трну свијеће, замочивши га у ону чашу с вином. Иза тога пођу сви у кућу. Чобанин сједне на једну ћесу, која је пуна сламе и до вечере ништа не говори. Вечера је нешто љепше направљена него другијех дана. Чобанина држе ту вечер као највећег госта и нипошто му не ће ништа на жао учинити[1]).

[1]) Испореди посипање житом на Бадњи дан и Божић, даље погошћење чобанина са римским „Consualia" и „Saturnalia".

На Бадњи дан посијече чобанин три прута (обично јасенова), који имају по двије гранчице у накрст. И ови се прутови зову бадњаци. Само њима смије гонити браве до Нове године. Ако би се који случајно пребио, донио би га кући и задио у торини под кров, а нипошто га не би другдје бацио.

Када и како се бадњаци носе у кућу. Око поноћи уноси домаћин бадњаке у кућу. Чим ступи бадњаком на праг, називље укућанима: „Добро јутро и честит вам празник!“ Домаћица или која друга жена поспе га на вратима јечмом, одазивљући му се на честитању. Овако чини се три пута. Бадњаке положи домаћин упоредо на ватру. Кад се бадњаци „привеселе“ (положе) на ватру, не зову се више бадњаци него весељаци. Пази се, да их нико ногом или чим другим не дохвати, да се не преломе, јер се морају сами „превеселити“ (преломити). Пепео од весељака износе на њиву, или под воћку или га чувају за лијечење. Три комада од весељака оставе за Мали Божић.

Пече се веселица и чесница; мирбожање. За Велики Божић треба до зоре испечи веселицу (заоблица, Weihnachtsbraten) и чесницу (Weihnachtsbrot). Они који их пеку остану код куће, а остала чељад иду пред зору у цркву. Вративши се из цркве попију најприје црну каву и мало ракије. За тим праве од воска свијеће, те их поставе око синије, на којој је чесница и једна посуда са јечмом, чашом вина и граном бршљана. Први запали домаћин своју свијећу, за тим на његовој домаћица и тако сви остали редом. Осим тога запале још неколико свијећа за напредак читаве куће. Чим су свијеће запаљене, изљуби се домаћин три пута са женом говорећи: „Мир божји, Христос се роди! Поклонимо се Богу и Христову рождеству!“ За тим љуби дјецу у чело, а дјеца љубе му руке. Како се је домаћин са свима мирбожио, овако и остала чељад између себе. Моле се Богу, а иза молитве покупи домаћин све свијеће, искине један залогај из чеснице, па га замочи у оно вино на синији и угаси њиме свијеће. Метне их у оно жито на синији и к тому још неколико сребрнијех новаца, и то тако стоји сва три божићна дана. Чија свијећа највише изгори, тај ће први умријети. Иза мирбожања сједну за ручак. Ручају веселицу и чесницу. Машћу од веселице омрси се домаћин са раоника, а за њим сви мушки редом, па онда женске са српа. На Божић не смије ручати, ко се није измирио и мирбожио. Ко се свађа на божићни дан, по томе ће читаву годину скакати чирови; ко спава тај дан, куњаће читаву годину. И ружнијех ријечи не смијеш говорити, ни дјецу тући.

Полазник. Послије ручка или још за ручка дође полазник. Чим уђе у кућу назове: „Добро јутро и честит ви празник!“ а једна га женска заспе јечмом.

Полазник приђе најприје огњишту, узме један комад од весељака, па удара о други, да искре скачу и говори домаћину: „Оволико ти се отелило крава, ојањило оваца, окозило коза, родило дјеце! Оволико ти било сваке среће, напретка и благослова божијег!“ На весељацима остави јабуку или наранчу, у којој има забоденијех новаца. Послије тога мирбожи се са домаћином и са осталом чељади. На то га погосте. Кад пође, дарива га домаћица кошуљом, чарапама или другијем[1]).

2. У Љубињу.

Мјесто трећег бадњака узимају у Љубињу малу биљу.

На Бадњу вече долазе овце, што није ниједне вечери, касно, по прилици у сахат ноћи. Домаћа чељад дочека их на авлијским вратима држећи у руци гламњу, сир, хљеб и жито.

У Љубињу мирбоже се и са благом[2]).

3. На Гласинцу.

Чим осване Бадњи дан, упрегне домаћин или ко други волове и иде у планину, да сијече бадњаке. У рукавици понесе са собом јечма. Кад дође у шуму, гдје има храстића или буквића (осим храстова, церова и букова дрвета не смије бити ниједно друго за бадњаке), приђе дрвету што је изабрао за бадњаке и назове: „Добро јутро“ и поспе га јечмом. За тим га одсијече, окреше и повуче га кући.

Газдиница мора прије, него ли дођу бадњаци пред кућу, сакрити неке ствари, и то: стол (синију), кашике, машу и столице. Ручати ће за то вријеме на врећи и покровцу, и то врућу погачу и мало ракије, и више ништа. Греду за бадњаке пресијече домаћин на три дијела и прислони их уз кућу, гдје остану до пô ноћи. У пô ноћи узме влачег (жељезни ланац), свеже пајдебљи бадњак и повуче га у кућу вичући: „Хое!“ то јест онако као кад волове тјера. Кад буде на прагу, поздрави већ познатим поздравом. Пошто се унесу и наложе бадњаци, не смије нико страни ући у кућу, а домаћи не смију боси ходати по кући, јер веле, кад бадњак види босе ноге у чељадета, цијелу ће га годину ноге бољети.

Кад осване Божић, домаћин иде у кланицу и доведе вола у кућу. На вратима повиче: „Добро јутро и честит ви свети Божић“, на што

[1]) Черовић и Дучић. [2]) Ћоровић.

му домаћица одговори: „Добра ти срећа и честита ти душа“, и при том поспе вола јечмом. За тим натакну волу на рог шупао колач. Послије тога узме домаћин јечма, наспе га у рукавицу и стоји код врата чекајући полазника (или полажајника).

Чим полазник ступи на врата повиче: „Добро јутро!“ и поспе домаћина житом, на што му домаћин одмах одговори: „Добра ти срећа!“ и поспе њега житом. При том полазник и домаћин вребају, да један другог превари, т. ј. да један другог прије поспе житом.

Упавши полазник у кућу пребаци преко греде повјесмо од лана, за тим сједне на столицу код ватре, а домаћин га огрне вуненим ћебетом. Донесу му онда машу (кад дође полазник, смију се оне ствари изнијети, за које смо рекли, да се сакрију од бадњака), и полазник, пошто је крстећи се три пута обишао огњиште и сваки пут помакао по један бадњак, узме машу и почне њом ударати по ватри, да искре из ње скачу, говорећи: „Оволико било у нашег бана домаћина дјеце, оваца, говеда, новаца и т. д.“, набрајајући све што човјеку треба. Свршивши то, метне на главње каки сребрен новац. Иза тога устане, изљуби се са свим укућанима и оде онда у собу, да се гости са домаћином.

На Божић горе бадњаци вас дан. Што у вече није изгорјело, оно покупи газдиница и остави за Нову годину да наложи[1]).

4. На Купрешком пољу.

У очи бадњице одреди домаћин, који ће сјутра ићи да посијеку дрво за бадњаке. За овај посао одређени устану у јутру рано, да се могу до сунца вратити и бадњаке донијети. Идући у шуму понесу са собом зоби. Који ће први да почне сијећи дрво, прекрсти се три пута окренувши се према истоку. Онда узме зоб па њом поспе оно дрво, које намјеравају посјећи. Сијеку овако, да им дрво падне према истоку. Прву тријеску дигне један за стопаницу, која ће је метнути под здјелу за кајмак, да јој се јачи кајмак хвата. Посјечено дрво исцијепају код куће на пет дијелова, па их прислоне уза зид близу кућних врата. Кад смркне, обуче домаћин рукавице па изиђе, да унесе три бадњака. Преостала два оставе до Малог Божића[2]).

5. У Посавини.

Кад домаћин на Бадњи дан из јутра са бадњаком кући дође, поспу га на кућним вратима житом (кукурузом). У вече расјеку

[1]) Беговић. [2]) Марко Поповић.

бадњак на три комада. Два комада, која су без лишћа, унесе домаћин у кућу, а трећи, и то врх са лишћем, баци се на кров, гдје стоји до Малог Божића.

Полазника позову овдје на Бадњи дан у вече, шаљући му боцу ракије. Није све једно, да ли је полазник младић или старац. Народ вјерује, да је млађи полазник сретнији. Женскиње не може бити полазник. Пошто полазник дође, метну у оно решето са житом, из којега су полазника посули кад је дошао, три свијеће унакрст, — паралеле трим бадњацима, — свежу их са свилом и златом преко сриједе, те их домаћин запали кад сједну за ручак. Иза ручка замочи домаћин хљеба у вино, утрне најприје замоченим хљебом свијеће, а онда хљеб поједе[1]).

6. У Сарајеву.

Кућни домаћин донесе пред Бадњу вече са чаршије три храстова дрвета. У вече поспу сламе[2]) по соби и по столу на којем ће вечерати. Иза вечере узме мати у прегачу љешника, ораха, јабука и сухих шљива, те хода по соби бацајући оно воће и вабећи дјецу као квочка кад ваби пилиће, а дјеца грабе орахе, јабуке и т. д. пијукајући као пилићи. За тим ће се дјеца играти „чифт-тек“ или ће запјевати познату пјесму:

„Божић, Божић бата (иде),
Носи киту злата,
Да позлати врата.
У Божића три ножића:
Један реже чесницу,
Други реже кобасицу,
Трећи реже заоблицу[3])“.

7. Велики и Мали Божић у Власеницама.

Кад иде домаћин по ноћи по воду за чесницу, не смије ићи голијех руку него у рукавицама и понијети са собом жита, да дарује врело. Донесеном водом умијесиће чесницу и два шупља колача, који се оставе за попаре на Мали Божић или Нову годину. Када домаћин куха чеснису, зажмири и изађе тјештеним рукама близу чела, па се ухвати рукама за најближе дрво говорећи: „Овдје се пчеле увијек примале!“ Чесницу и колаче треба запретати под рукавицама.

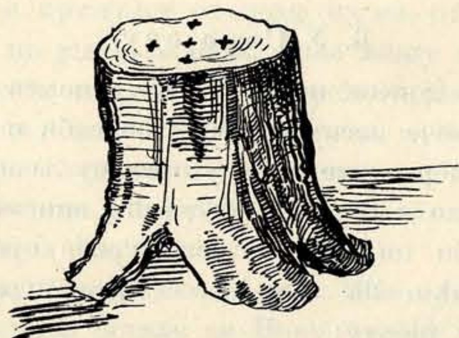
Иза мирбожања захвати свако домаћинском кашиком цицваре, која је испечена од пшенична брашна. За ручка уведу најбољу овцу у кућу, па крешу њезином ногом весељаке; онда јој даду зоби да једе. Ороза опију ракијом.

[1]) А. Бабић. [2]) Посипање сламе по соби по селима је сасвим обично, а по варошима доста ријетко. [3]) Николиновић.

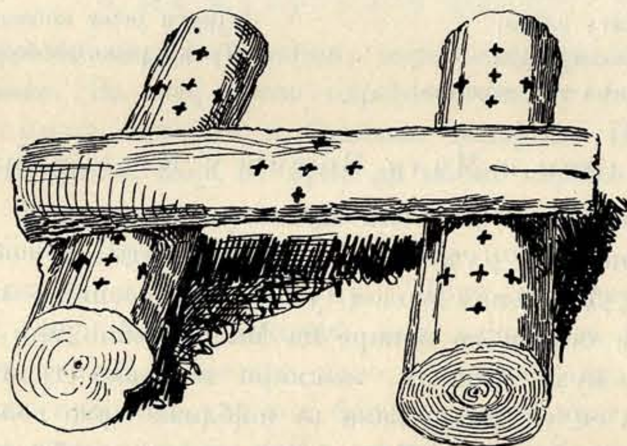
Шупље ће колаче на Мали Божић рано у јутру, пуштајући стоку и говеда из стаја̂, набијати најбољему волу и овну на рогове. Кад во̂ или ован баци колач с десна рога на земљу, онда гледају је ли је колач пао лицем на земљу или не. Набијаће три пута волу и овну. Ако колач падне на земљу како је лежао у ватри, т. ј. онако, да му је лице горе окренуто, онда је то добар знак[1]).

β) Бадња вече у католика на далматинској међи.

Укућани усијеку један добар пањ од храстова или букова дрвета. Пред мрак унесу га у кућу. Сада домаћин изреже на њему криж од крижића, као што је на *слици 1.* нацртано. Ово зготовивши положи

Слика 1.

Слика 2.

пањ на ватру. Мјесто пања узимају неки три бадњака, те их положе на ватру, како *слика 2.* показује. И на овима изрежу крижеве од крижића.

[1]) Мат. Поповић.

Када ватра захвати пањ или бадњаке, онда се помоле Богу и вечерају код огњишта.

Послије вечере чекају походника. Чим овај дође, изађу му домаћин и домаћица до врата у сусрет, те га допрате до огњишта. Пошто се је походник изљубио са домаћином, домаћицом и осталим старијим укућанима, клекне најприје код пања (или код бадњака), па метне онда сребра или бакра на њ. Послије тога узме домаћин букару са црвеником и наздрави походнику, желећи му сваку срећу и здравље, да би се и друге године у здрављу и весељу састали. Изрекавши здравицу потегне мало из букаре, па је онда даде походнику. Овај сада на исти начин наздравља, желећи домаћинској кући сваку срећу и благослов од Бога.

Кад походник полази, отпрате га опет до врата, гдје пољубивши се испуцају неколико метака из пушке.

На Бадњу вече имаду и дјеца своје весеље. Домаћин донесе њима неколико наранча и растресе око огњишта сламе, да се могу пјевајући божићне пјесме ваљати и превртати.

Чим зазвоне звона, вријеме је на поноћницу. Пањ или бадњаке подуну, дјецу успавају па оду у цркву[1]).

Б. Палење лила.

У очи Спасовадне (Вознесеније, 26. маја по ст. кал.).

Лиле пале у очи Спасовадне у чајничком котару. Дјеца обносе их око торова и око куће, а најпослије иду пред колибу (хуџеру), гдје се мрс скупља. Одавле не ће отићи док им маја не да̂ кајмака. Сјутра, т. ј. на Спасовдан, износе се чобанима „спасовнице“ (ужина). Сви чобани из села, источно-православни и мухамедански, једу заједно. Кад једу, прскају се млијеком, да буду шарени јањци[2]).

У очи Видовадне (15. јуна по ст. кал.).

У власеничком котару обичавају мухамеданци палити лилу само у очи Видова дана. Кад чобани запале лиле, планинке изиђу пред чобане и ови их се не ће проћи, док им планинке не даду штогод од јела. Ако им планинке не даду одмах што од мрса, н. пр. млијека, сира, кајмака, онда их три пута гоне са запаљеном лилом око тора[3]).

[1]) По извјесници гимназијалца Бошкића. [2]) Јовановић. [3]) Кнежевић.

У очи св. Ивана (24. јуна по нов. кал.).

У Бањојлуци приправљају лиле већ на три дана прије св. Ивана од трешњеве коре, коју задију у штап, па онда полију горивом твари. Под вече у очи св. Ивана сакупе се католичка дјеца, запале лиле и лете с њима по сокацима све до мрке ноћи[1]).

У очи Петровадне (29. јуна по ст. кал.).

Источно-православни власеничког котара пале лиле код торова у очи Петрова дана. Огуле их од брезе неколико дана прије Петрова. Обично пале по три, а може их бити и више. Једну обносе чобани три пута око тора, а друге посаде у тор, и то на сваки ћошак. Коју обносе око тора, ону понесу кући, те тјерају с њом стопаницу, док им не обећа дати сирац на Петровдан[2]).

У кључком котару приправљају се чобани по цијели мјесец за „машалање“. За машале исцијепају неколико дасака, те их свежу трима гужвама. Међу даске забију сирово дрво. У вечер у очи Петрова дана скупе се сви чобани једнога села на какав брежуљак и ту се „машалају“. Сваки нађе себи друга, па се с њиме натјече, док им машале не изгоре. Иза тога играју са сеоским дјевојкама до зоре[3]).

Источно-православни чобани у бањалучком котару пале лиле такођер у очи Петрова дана. Праве их од смрчевине или од коре трешњеве. На торини скупе доста грања, па ту запале лиле у вечер у очи Петрова дана. Са запаљеним лилама иду три пута око тора, те се туку на сваком углу тора. Ако се идући кући преко поља случајно сукобе са другима, онда се с њима потуку, а иза тога опет лијепо растану. Дошавши кући иду пред стан и ту се крешу вичући: „Овамо сирац, станарице![4])“

На Гласинцу и његовој околици иду чобани у очи Петровадне рано у планину, па тамо огуле кору од оморике, насијечу доста луча и накопају смоле. Од коре начине „крбуље“ *(corbis,* Körblein), а у крбуље натрпају луча и смоле. Овако натрпане крбуље метну у процијеп. Ово дочотовивши, скупе се из два до три села мухамедански и источно-православни чобани код једног одређеног тора, наложе ту ватру, а на њој заждију „лиле“. Иза тога изаберу једног за вођу. Овај узме на руку звоно са овна па иде пред свима кроз село вичући: „Лила гори, да нам нешто роди!“ Планинке им вичу, ругајући се: „Дођите сјутра!“ Кад су тако обишли сва своја оближња села, онда се разиђу и сваки своју лилу забоде у тор, пошто ју је утрнуо.

[1]) Шајновић. [2]) Мат. Поповић. [3]) Бањац. [4]) Кочић.

За тим скупе се опет на „лиларинама“. Ту се часте и вечерају оно, што су добили на своме опходу по селима. Послије вечере играју се хајдука[1]).

В. Скакање преко ватре у очи Ивандана (24. јуна).

У Крешеву. На одређеном мјесту наложи се ватра од грања заједно са лишћем. Дјеца пјевајући прескачу ватру кроз пламен. Дјевојке и момци хватају се у коло, а остала чељад сједи око ватре, гријући се све док ватра не изгори. Сјутра, т. ј. на Ивандан, дође свијет у кога има жуљева по нози и у кога их нема, те положе табане на оно огњиште, да би понестало жуљева или да их никако не би било. Покрај оног огњишта усаде високо дрво од букве или граба. На врху тог усађеног дрвета остану од дјевојака цвијећем накићене гранчице. Ово дрво стоји каткад преко цијеле године као спомен на Ивандан[2]).

У Сарајеву. Ту скаче преко ватре сва чељад по доби, т. ј. најприје домаћин, онда домаћица и т. д. То прескакивање држи овдашњи источно-православни народ за лијек, н. пр. ако кога ноге или кости боле[3]).

По селима око Бањелуке. Сељаци скупе се у вече на каквој високој равнини, те ту запале ватру. Стари сједе у около, а младеж најприје прескочи по три пута преко ватре, онда се ухвате у коло, те око ватре играју и пјевају до касне ноћи. За тим запале лиле и пјевајући иде сваки својој кући[4]).

У кључком котару. У очи Ивандана скупи се сва младеж па запали сламу. Преко запаљене сламе скачу сви редом; то чине за то, да би били кријепки и здрави. На Ивандан свако чељаде привеже себи око руке крај црвене свиле. То носе до Божића[5]).

2. Мјесец.

Што сада наш народ мисли о мјесецу и о његову утицају на људску срећу, то нам може најбоље разјаснити што слиједи:

Кад је млад мјесец (мијена), не смију прати хаљине.

Ко има далаг[6]), тај треба по народном лијечењу, да се окрене прама младом мјесецу, па да ножем превуче унакрст преко далага говорећи: „Мјесец све већи, а мој далаг све мањи“.

[1]) Беговић. [2]) Дивић. [3]) Ђубелић. [4]) Видовић. [5]) Бањац. [6]) Тако се зове она отеклина, која се обично послије грознице појави у препони испод ребара. Деспић.

Кад изиђе млади мјесец, онда се тегле за уши и уврче говорећи: „Млади младаче, стари стараче; Ти мене срећом, ја Тебе врећом!“ или „Ја Тебе пасом, Ти мене добрим гласом!“ или „Ја Тебе граном, Ти мене лијепим здрављем![1])“

Видећи млад мјесец тару длан чим златним, да имаду више новаца. Други попипају се по каквој драгоцјеној ствари. Неки уцркну прама младоме мјесецу и гледајући у њ говоре: „Ти стар, ја млад!“

Из тога се разабире, да је млад мјесец у очима овдашњег народа фетиш, који може имати утицај на здравље и напредак. О икакву штовању тог фетиша нема ту говора.

3. Звијезде.

Народ вјерује, да сваки човјек има своју звијезду. Ако му звијезда утрне, утрнуће и његов живот.

(Наставиће се.)

---

[1]) Бањац и Мачкић.

Bosanski, srpski i bugarski novci zemaljskog muzeja u Sarajevu.

Opisao

dr. Ćiro Truhelka.

Ovim članskom predajem u preglednoj formi spisak bosanskih, srpskih i bugarskih novaca, što ih ima u bosansko-hercegovačkom zemaljskom muzeju.

Kako je lako razumjeti, bosansko-hercegovački zemaljski je muzej od prvoga postanja velikim marom pregao oko nabavljanja bosanskih novaca, pa mu je pošlo za rukom, te je već dojako namaknuo dosta uglednu kolekciju takih novaca. Ali kad uzmemo na um, da su ti novci nekoć kovani za upotrebu u današnjoj Bosni, onda obim te kolekcije ipak ne izlazi tako znatan, kako bismo željeli. Lako je u ostalom razjasniti, što se ti novci tako rijetko nahode u zemlji. U jednu ruku odneseno je u prijašnje vrijeme mnogo bosanskih novaca iz zemlje, te danas leže u drugim muzejima i u mnogim privatnim zbirkama, u drugu je poznata činjenica, koja se ne može dosta prežaliti, da su još prije deset godina po prilici grčki, rimski i drugi, pa dakle i gdjekoji bosanski novci većim dijelom dospijevali u ruke domaćim kujundžijama, koji bi ih pretalili.

Razmjerno velikoj rijetkosti bosanskih novaca valja u ostalom po mome sudu uzrok dublje tražiti. Kada se naime uzme u prizrenje, da se istodobnog stranog novca, naročito dubrovačkih, ugarskih i mletačkih dinara u Bosni i Hercegovini mnogo više nahodi nego bosanskih, onda se čini, kao da su se pošljednji uopće kovali samo u manjem broju, i da je kovanju tih novaca bila glavna svrha, dokazati suverensko pravo bosanskih vladara, dok se je nasuprot potreba kovanog novca za trgovinski promet podmirivala importom iz republika dubrovačke i mletačke i iz kraljevine Ugarske, koje su s Bosnom bile u živu saobraćaju.

Zlatne je novce najviše davala mletačka republika, manji srebreni novac Dubrovnik i Ugarska, a krupno srebro zemlje i gradovi njemačkog carstva.

Za praktične svrhe u ostalom bosanski novci nijesu osobito bili podesni, jer se težina u najstarijih vrsta koleba izmegju 0·91 i 1·39 grama, što u vrijednosti priliči diferenciji, odnosno novčanom gubitku od 34·5%. Pri novcima Trtka I. i Tomaševića razmjer je u težini nešto bolji.

Na taki način reprezentirali su bosanski novci samo relativnu trgovinsku vrijednost.

Za južnoslovjensku numizmatiku prezaslužni prof. Simo Ljubić podijelio je u svome djelu o južnoslovjenskim novcima[1]) bosanske novce iz vremena prije Tvrtka I., koji uokolo imaju natpis: STEFAN BAN, na dvije hrpe: jednu je pripisao banu Stefanu I. Kotromanoviću, a drugu Stefanu II. Kotromanoviću. Uz to mnijenje profesora Sime Ljubića, za koje on u ostalom pobližih razloga ne navodi, ne možemo pristati, jer se tome opiru omašni momenti.

Ljubić je naime one novce, gdje je ban stojeći prikazan, označio kao starije, a gdje je prikazan sjedeći, kao novije, pri čemu je po svoj prilici srpske novce uzeo kao analogiju.

U zemaljskom muzeju ima nekoliko komada, koji taj razvoj drugojačije predočuju.

Pod br. 1. opisan je jedan novac, gdje je ban prikazan, kako sjedi na prijestolu pa drži mač na krilu — vizantinski motiv, koji prevlagjuje i kod istodobnih srpskih novaca Stevana Dragutina i Uroša III. Natpis oko toga novca glasi: STEPAN BAN.

Naličje toga novca prikazuje svetoga Blaža, zaštitnika dubrovačkog s natpisom uokolo: S. BLASIVS RAGVSII.

Po mome je sudu kaluf za to naličje posugjen pravo iz Dubrovnika, pa je to najstariji bosanski novac. Kaluf za glavu naročito je načinjen, dok je kaluf za naličje, koji se valjda iz tehničkih razloga na pravo vrijeme nije mogao dovršiti, posugjen od sprijateljene republike dubrovačke.

Drugi novac br. 2. pokazuje nam patvorinu toga kalufa, pri čemu je karakteristično obilježje tehničke nesavršenosti u tome, što je rezač kalufa pri patvaranju previdio negativni lik pri otisku, tako da pismena natpisa naokolo na naličju izlaze naopako.

I treći novac pokazuje zavisnost od Dubrovnika, jer je za naličje posugjen dubrovački tip: Isus u mandorli, a istom u četvrtom i daljima vigja se obični tip naličja: Isus na prijestolu.

Prema tomu valjalo bi najstarijim oblikom bosanskoga novca smatrati onaj, gdje je ban prikazan sjedeći (Ljubić tab. XVI., 8.—11.), a na ovaj bi onda valjalo pridonizati one tipe, gdje je ban prikazan stojeći, pa u

[1]) S. Ljubić: „Opis jugoslavenskih novaca“. Zagreb 1875.

jednoj ruci drži mač, u drugoj žezlo, koje se završuje krstom (Ljubić tab. XVI., 1.—3., 5.—8.). Taj je red povrh toga i stilistički time opravdan, što i prvi banski novci Tvrtkovi pripadaju pošljednjem tipu.

Novci s dubrovačkim otiskom na naličju bili su prije nepoznati, pa ih je tek u god. 1883. u Srbiji kod Liso-polja nagjena veća množina. Objelodanio ih je Valtrović u „Starinaru“ I., 32. i d.

Valtrović je toga mnijenja, da taj novac s dubrovačkim i bosanskim otiscima valja smatrati spomen-novcem, koji je imao da dokumentira prijateljski odnošaj izmegju bana i Dubrovnika.

I u zagrebačkom muzeju bila su 4 komada toga novca uvrstana megju dubrovačke.

Valtrovićevu mnijenju opire se već ta okolnost, što su izmegju 134 po njemu publikovana novca — ne gledeći na mnoge razlike u otiscima — zastupani ne manje već 26 tipova, te je dakle upotrijebljeno više kalufa, što se inače za spomen-novce ne čini.

Da su u ostalom i za samog vladanja Tvrtkova kalufi pozajmljivani iz Dubrovnika, to potvrgjuje ova, od 18. marta 1365. datirana naredba, koju je izdao *consilium Rogatorum* u Dubrovniku: *„de concendendo domino bano Bosnae, quod possit facere fieri in Ragusio aliqua cunia cum christo ab uno latere et ab alio cum bano cum spata“*; a 1. aprila iste godine dobio je dozvolu za priregjivanje tih kalufa neki Radoe. (Ljubić, XXIII.) Iz tih kalufa izašli su novci pod brojevima 1. i 2. u spisku, što kasnije slijedi.

Ali ako je još u doba Tvrtkovo bosanski novac u tehničkom pogledu još tako zavisan bio od Dubrovnika, onda tim lakše možemo razumjeti, da se je bosanska novčarska umjetnost u prvim počecima svojim zadovoljavala starim kalufima susjednog Dubrovnika, koje je poslije patvarala, dok se je tek po malo dovila do samosvojnih oblika.

Megju srpskim novcima zanimljiv je komad, jedan broncani novac cara Uroša.

Glava pokazuje cara s krunom, žezlom i državnom krugljom, kako usprav stoji, a s lijeva mu koraca lav. Natpis glasi VRO[S]IVS.

Na naličju je prikazana bogorodica s uzdignutim rukama, a natpis bez sumnje valja nadopuniti u SC(ta)[MA]RIA.

Ljubić je priopćio šest sličnih novaca (str. 140), koje pripisuje gradu Kotoru, ali to već za to ne može da stoji, jer je zaštitnik Kotora bio sveti Trifun.

Profesor Brunšmid u Zagrebu, kome sam poslao sliku tog novca, misli, da tu prije valja pomišljati na Ulcinj, kome je zaštitnicom bila bogorodica.

Da je Ulcinj u istinu kovao bakrene novce, to dokazuje jedan zaključak malog vijeća dubrovačkog od 12. juna 1386.: *„quod idem de Dulcinio possint facere fieri cuneos folarorum suorum expendendorum in sua civitate a Milzo aurifice“*. (Ljubić, XXIII.)

Dugo se je megju numizmaticima pretresalo pitanje, da li su se u Srbiji kovali zlatni nocci. Protiv toga svjedočilo je prije svega to, što nije bilo pismenih vijesti o takim zlatnim novcima, i što zlatnih novaca samih nije bilo.

Megjutim nagjoše se takvi po malo, ali većinu prepoznaše kao krivotvorine.

Zemaljski muzej ima tri zlatna novca, koje moramo računati u kategoriju falzifikata.

Patvoreni su prema srebrnim novcima cara Dušana, pa ma da su u pravilnom štilu zasnovani i u tekstiranju natpisa pretpostavljaju poznavanje srpske numizmatike, to ih tehnička izrada ipak od prve odaje kao falzifikate.

Dok je na pravim Dušanovim novcima, ma da su priprosto izragjeni, prikazivanje vazda u slabom reljefu, to je ovdje linearno izvedeno, to jest, samo su crteži podoba na odskok gravirani, dok im je tijelo ravno s poljem. Druga su obilježja falzifikovanja nadalje ta, što su pojedine finije

Slika 1.

partije u bradi i kosi dlijetom naknadno usječene, a biserni vijenci krivo shvaćeni, jer su prikazani kao rezasti lisnati vijenci.

Ovo su tipovi tih krivotvorina.

1. Lice: Car i carica uspravstoje, sa žezlom i krunom, oboje držeći dvostruk krst.

Natpis u dvostrukom bisernom vijencu glasi:

СТЕФАНЬ ВЬ ХРИСТА БОГА БЛАГОВѢРНИ ЦАРЬ ПЕР (пер)

Naličje: Hrist na prijestolu, desnom blagosilja, a u lijevoj drži knjigu; oko gloriole: ІС ХС; u polju: О Н; u glorioli razdijeljeno: О Х Н.

Premjer 38·0 *mm*, težina 9·70 *gr*. *Slika 1.*

2. Lice: Natpis u bisernom vijencu:

СТЕФА НЬ ВЬ ХА БА БЛАГОВѢРНИ ЦА РЬ ПЕРП РЬ.

Naličje: Hrist na prijestolu ІС ХС; u polju А Ѡ

Slika 2. Slika 3.

Premjer 28·5 *mm*, težina 2·52 *gr*. *Slika 2.*

3. Lice: Car uspravljen sa žezlom, krune ga dva angjela.

Natpis u polju: сфь црь (Stefan Car). *Slika 3.*

Naličje: Taj novac, koji je izlizan čini se prilično starim, čime su za krivotvorinu karakteristična obilježja oslabljena, i skoro bi ga čovjek držao pravim, da otisak na naličju ne bi bi bio posve isti, kao u gore opisanih. Rigoroznim ispitavanjem mogao sam pače utvrditi, da od istog kalufa potječe kao i prvašnji.

Premjer 22·3 *mm*, težina 3·00 *gr*.

Karakteristikom falzifikatora može u tih i u sličnih eksemplara služiti i to, da je v r s t a novca u legendi označena riečima ПЕР u jednom, a u drugom dapače posve ispisano: ПЕРПРЬ. To se protivi svakoj tradiciji.

Primjedba. U slijedećem popisu opisuje se kod pojedinih vrsta tip samo jedan put, kod slijedujućih sličnih novaca vrijedi taj opis uz navedene primjedbe. Tako sam postupao kod aversa i reversa. Provenienciја označena je lijevo pod opisom aversa. Mjere su označene u milimetrima i gramovima. Kod okrnjenih komada mjera je zaporkom [ ] označena, jer je nepotpuna. S. i B. znači srebro ili bakar.

Broj	Avers	Revers	Kov i težina	Veličina u *mm*	Kako je očuvan
	I. Bosanski novci. Novci prvih banova do 1353.				
1	Ban sjedi upirući obje ruke na mač, koji mu leži na krilu. Balčak mu je u desnici. Natpis uokolo: ·STЄPA͞ ŊI·BA͞Ŋ (Sarajevo.)	Sveti Blaž usprav stojeći, desnicom blagosilja, u lijevoj drži biskupsku palicu. Natpis uokolo: S BLA͞SIV S RA͞GVSII (Nema u Ljubića.)	S. 1·17	18	Vrlo dobro.
2	Kao gore, lošije rezan. . . . . BA͞Ŋ (Sarajevo.)	Kao gore. S BLA͞SI A͞·ŊSII (Nema u Ljubića.)	S. 0·91	17·5	Avers zbijen.
3	Kao gore. Natpis počinje pod desnom rukom: [S] BA͞Ŋ BOSŊA͞ (Sarajevo.)	Hrist u mandorli, s obje strane u polju: I͞C X͞C (Ljubić, str. 192, IV., br. 2.)	S. 0·91	17·5	Srednje.
4	Balčak je u lijevoj ruci banovoj. Dobro rezan kaluf. ·STЄHA͞ ŊI·BA͞Ŋ (Bijeljina.)	Hrist sjedi na prijestolu, s obje strane aureole: I͞C X͞C (U Ljubića, 191, III., 2., sličan komad.)	S. 1·10	19	Vrlo dobro.

Broj	Avers	Revers	Kov i težina	Veličina u *mm*	Kako je očuvan
5	Balčak u desnici. STЄHA͞ ·BA͞Ŋ (Sarajevo.)	Kao gore. (Ljub., str. 191, III., br. 1. identičan.)	S. 1·39	18·5	Dobro.
6	Balčak u lijevici. ✱ꝏ TЄH A͞ŊBA͞ (Bihać.)	Loše rezan. (Ljub., 192, III., 8.)	S. 1·02	17	Dobro.
7	✱ꝏ TЄ[H A͞Ŋ B]A͞ (Sarajevo.)	Kao gore. (Ljub., 192, III., 8.)	S. 1·05	17	Izlizan.
8	✱S[TЄH] AŊB (Sarajevo.)	Kao gore. (Nema u Ljubića.)	S. 1·05	17	Loše.
	Pavao (1283.—1312.) **i Mladen Šubić** (1302.—1322.)				
1	Ban u naboritu plaštu preuzima od svetitelja zastavu. Duž motke natpis: B A͞ (=BAN MLAD[en]) Ŋ M L A D uokolo: OX PA͞VI SЄCVŊD= *(D)ux Paul(us) Secund(us)* (Dalmacija.)	Hrist na prijestolu, desno i lijevo u polju: C͞I X͞C (Razlikuje se od eksemplara publiciranih u Ljubića u mnogom pravcu tekstom natpisa.)	S. 1·82	21	Dobro.
	Tvrtko I. kao ban (1354.—1376.).				
1	Ban uspravljen do koljena, u desnici drži mač, u ljevici žezlo. Natpis: TVЄRTCO B AŊI BOSŊЄ (Sarajevo.)	Hrist uspravljen u mandorli, desnicom blagosiljajući. Lijevo i desno izvan mandorle: I͞C X͞C iznutra, desno, znamenje: Ꞔ. (Znamenje Ꞔ na reverzu nema na Ljubićevim eksemplarima.)	S. [1·39]	21	Probušen, vrlo dobro.
2	Kao gore. ·TVЄRTCO·BAŊ·BOSŊ· (Dalmacija.)	Isto, samo što Spasitelj stoji na polumjesecu, a slovo u mandorli fali. (Ljubić 194, br. 12., ali ondje nema interpunkcije.)	S. 1·74	20	Vrlo dobro.

Tvrtko I. kao kralj (1376.—1391.).

3	Kaciga s vizirom, okrunjena ljiljanovom krunom, koja je gore okićena cvijetom od hmelja. Niz kacigu spušta se grbni plašt nad srcolik štit pod njim. Na štitu kruna više pismena T. Vizir rasporen. U polju desno T, lijevo R. Tačka . pod hmeljevim cvijetom. DNS TVARTCO REX BOSNE · (Livno.)	Sv. Grgur stojeći, drži u desnici biskupsku palicu. ·S · GREGORIVS NA-ȜAENVS · (U Ljubića 195, br. 12., sličan eksemplar, ali je ondje vazda naopako.)	S. —	22	Probušen.
4	Kao gore. (Dubliran.) DNS TVARTCO · REX · BOSNE (Dalmacija.)	S· GREGO[RIVS] NA-ȜAENVS · (Nema u Ljubića.)	S. 2·29	24	Dobro.
5	Kao gore. Vizir probušen. NS TVA RTCO · REX · BOSNE · (Sarajevo.)	·S· GREGORIVS NA-ȜAENVS · (Nema u Ljubića.)	S. [1·95]	23	Probušen.
6	Bez tačke pod hmeljom. DNS·TVTRTCO ·REX· BOSNE (Ilidže.)	·S· GREGORI · NAȜAE-NVS·	S. 2·60	23	Izvrsno.
7	 Kao gore. Pod hmeljevim cvijetom lijevo i desno po jedna tačka . . Vizir rasporen. DNS TARTCO R EX BOSNE ∴ (Sarajevo.)	 Lijevo od sv. Grgura ljiljan u polju: ·S. GREGORIVS NA-ȜAE..[V]S (Nema u Ljubića.)	S. 1·98	25	Vrlo dobro.

8	Kao gore. Vizir rasporen, dolje probušen. DNS TARTCO REX BOSNE (Sarajevo.)	·S· GREGORIVS NA-ȜAENVS	S. —	23	Na okrajku oštećen i izlizan
9	Kao gore. Mjesto obiju tačaka šestotrake zvijezde * * DNS TVARTC[O] REX BOSNE (Sarajevo.)	Kao gore. Pri kovanju dubliran. (U Ljubića, str. 195, br. 12.)	S. [1·06]	24	Probušen, inače dobro.
10	[DNS TAR]TC O REX BOSNE (Goražda.)	[·S· GRE]GORIVS NA-ȜAENV[S]	S. —	23	Probušen.
11	Pod hmeljom dvije tačke. Slovo T u polju fali. DNS TVARTCO REX BOSNE (Reljevo.)	Kao gore. · S·GREGORIVS NAȜA-[ȜE]NVS (Nema u Ljubića.)	S. 1·90	25	Slomljen na pola.
12	 Kao br. 1., ali bez RT u polju. Vizir probušen, tri jame. DNS · T REG BOSNE (Sarajevo)	 Sv. Grgur s biskupskom palicom u desnici i knjigom u ljevici. S·GREGORI ·NAȜAȜE· (U Ljubića, str. 196, br. 1.)	S. 1·03	17·5	Vrlo dobro.
13	Kao gore. Vizir rasporen. (Sarajevo.)	Kao gore.	S. 0·83	17·5	Vrlo dobro.

Stjepan Toma (1443.—1461.).

1	 Srcolik štit s krinovom krunom. Nad njom šljem s vizirom s krinovom krunom, gori hmeljev cvijet. Sa šljema spušta se niz zatiljak grbni plašt, koji se svršava u dvije gore okrenute kite. Lijevo u polju R (?) DG STOME RE BOSNE 7C (= *Dei gratia Stefani Tome regis Bosne etc.*)	 Sv. Grgur. Lijevo u polju: P. ✱ S GREGORI PAPE (U Ljubića, str. 208, VI., br. 1.)	S. 0·99	15	Dobro.

2	Grb kao u kraljevskih novaca Tvrtkovih. Vizir rasporen na oblik badema. U polju R T. DNS TOMAS R EX · BOSNE	Sv. Grgur. Lijevo u polju: D. ·S· GREGORIVS NA-ZAZENUS (U Ljubića, 208, V., br. 5.)	S. [1·81]	23	Dobro.
3	Kao gore. Pod hmeljevim cvijetom dvie tačke . . U polju desno D, lijevo vidjaju se tragovi slova T. DNS · TOM[AS] ·REX BOS· (Sarajevo.)	Kao gore. U polju desno R̈ ·S·GREGORI·NAZAZENS	S. 1·35	23	Probušen.
4	Ljiljanova kruna nad monogramom, sastavljenim od T i S. Kite s obje strane pismena T uzvinute su i svršavaju se krinom. Uokolo kolobara: ★ DNS · TOMAS · REX BOSNE	Sv. Grgur desnicom blagosiljajući u mandorli. U polju: S̄A G̅R (U Ljubića, 207, II., br. 1.)	S. 1·08	19	Vrlo dobro
5	Kao gore.	Kao gore. (U Ljubića, 207, II, br. 1.)	S. [1·11]	19	Jedan put probušen.
6	Kao gore. ✱ GOS · TOMAS · CRA · BOSN za: *„gospodin Tomas cragl Bosne“.*	Kao gore. (U Ljubića, 207, I., br. 1.)	S. [1·24]	19	Kao gore.
7	Kao gore. Kaluf uže rezan.	Kao gore. (U Ljubića, 207, I, br. 1.)	S. —	19	Na okrajku zakinut.
8	Kao gore.	Kao gore. (U Ljubića, 207, I., br. 1.)	S. —	19	Kao gore.

Kralj Stjepan Tomašević (1461.—1463.).

1	Šiljast šljem s ljiljanovom krunom i hmeljevim cvijetom kao hamajlijom. Niz zatiljak grbni plašt, pod njim srcolik štit s krunom. Desno u polju petotraka zvijezda oko kolobara. ✱ STEHAN · CRAGL (Sarajevo.)	Sv. Grgur drži u lijevoj biskupsku palicu, a desnicom blagosilja. S GREGO RI PAPE (Nema u Ljubića.)	S. 1·15	18	Vrlo dobro.
2	Lijevo u polju još jedno R. ✱ STEHAN CRAGL (Sarajevo.)	Kao gore. (Ljubić, 210, a. 1.)	S. 1·22	18	Dobro.
3	Kao gore. (Sarajevo.)	Kao gore. (Ljubić, 210, a 1.)	S. —	18	Probušen.
4	Kao gore. ✱ STEHAN · CRAGL (Bugojno.)	Kao gore. S GREGO RI · PAPE (Ljubić, I., 1., *d.)*	S. 1·00	18	Vrlo dobro.
5	Kao gore. (Sarajevo.)	Kao gore. (Ljubći, I., 1., *d.)*	S. 1·22	18	Vrlo dobro.
6	Kao gore. (Sarajevo.)	Kao gore. (Ljubić, I, 1., *d.)*	S. [0·96]	18	Jedan put probušen.
7	Kao gore. (Sarajevo.)	Kao gore. (Ljubić, I., 1., *d.)*	S. —	18	Dva puta probušen.
8	Kao gore. (Grahovo.)	Kao gore. (Ljubić, I., 1., *d.)*	S. —	18	Probušen i zakinut.
9	Kao gore.	Kao gore. (Ljubić, I., 1., *d.)*	S. [1·10]	18	Vrlo dobro, probušen.
10	Mjesto R krin u polju. ✱ STEHAN · CRAGL (Sanski Most.)	Kao gore. (Ljubić, 211., *d.)*	S. 1·07	18	Vrlo dobro.
11	Kao gore. (?)	Kao gore.	S. —	18	Probušen i na 2 mjesta okrajak zakinut.

Hrvoja, veliki vojvoda bosanski i herceg spljetski (1403.—1415.)

1	Srcolik štit s kosom gredom na lijevo, na kojoj su tri ljiljana, dolje i gore krst. Nad štitom šiljast šljem, sa koga se niz zatiljak spušta plašt; kao ukras na šljemu nalazi se ruka u oklopu s mačem. U polju lijevo dva krsta, desno tri ljiljana. ✱ · M · ChERVOII · DVCIS · S (Jajce.)	Sv. Dujmo uspravljen, desnicom blagosilja, u lijevoj drži biskupsku palicu. · S · DOIMVS · SPALETI · M · (Ljubić, 216, *d.*, 3.)	S. [1·56]	22	Probušen.
2	Kao gore. (Sarajevo.)	Kao gore. (Ljubić, 216, *d.*, 3.)	S. [1·56]	20	Probušen i pozlaćen.
3	Kao gore. ✱ · M · ChERVOII DVCIS · SPAL (Glamoč.)	· S DOIMVS · SPALETI · (Ljubić, 217, 1.)	S. 0·76	18	Vrlo dobro.
4	Štit, gore dvije vodoravne prutice, dolje ruka s mačem za njom, lav uspravan s dvostrukim repom: ✠ MONETA ✠ ChERVOII ✠ D(VC)IS ✠ SPALETI (Sarajevo.)	Isto, lijevo u polju slovo: H. SANTVS · DOI MVS · SPALETI · (Ljubić.)	S. —	—	Probušen.

II. Srpski novci.

Vladislav (1234.—1241.).

1	Kralj do koljena usprav stojeći drži u desnici krst. Natpis uokolo: И Р [АБ Х Ȣ СТЄ]ФА (= *Rab Hristu Stefan*) (Stara Srbija.)	Hrist na prijestolu. IC XC (Ljubić, tab. III., 17.)	S. [1·84]	21	Dva puta probušen.
2	Kralj usprav stoji, u desnici krst, ljevicu uzdigao. Natpis uokolo lijevo: · СТЄФАН · · ВЛАД ИСАВЬ (Sarajevo.)	Kao gore. Bolje kovan. (Ljubić, tab. III., 24.)	S. [1·96]	21·5	Jedan put probušen.

Stefan Uroš I. (1241.—1272.).

1	Kralj (lijevo) i sv. Stjepan (desno) usprav stojeći, drže zastavu. U zastavi heraldički znaci: u gornjem polju krst, u dônjem tri osovne pruge. Natpis desno: S STEFAN, lijevo: VROSIVS, pod zastavom: R E X (Bijeljina.)	Hrist na prijestolu, u polju gore: IC XC	S. [1·70]	19	Jedna rupa probijena.
2	Kao gore. (Sarajevo.)	Kao gore.	S. 1·85	20	Vrlo dobro.
3	Kao gore. (Sarajevo.)	Kao gore.	S. 2·05	20	Jedna rupa.
4	Kao gore. (Sarajevo.)	Kao gore.	S. 1·88	19·5	Vrlo dobro.
5	Kao gore. (Bijeljina.)	Kao gore.	S. [2·00]	19·5	Okrajak zakinut.
6	Kao gore. (Bugarska.)	Kao gore.	S. [1·80]	20	Jedan put probušen.
7	Kao gore. (Vitina.)	Kao gore.	S. [1·95]	19·5	Jedan put probušen.

8	Kao gore. (D. Tuzla.)	Kao gore.	S. [1·95]	19·5	Jedan put probušen i otuda po duljini slomljen, pocrnjen.
9	Kao gore. (Sarajevo.)	Kao gore.	S. [2 06]	19	Jedan put probušen.
10	Kao gore. (Sarajevo.)	Kao gore.	S. —	20	Dobro.
11	Kao gore. Ali u natpisu: VROSIVS ✻ (Plevlje.)	Kao gore.	S. [1 57]	19	Dva puta probušen.
12	Mjesto zastave dvostruk krst, pod njim samo R. Natpis bez interpunkcije. (D. Tuzla.)	U polju, u sredini još: ƲP OШ (*= Uroš*)	S. [1 70]	20	Jedan put probušen.
13	Kao gore, ali sa: RЄX (Sarajevo.)	U polju lijevo: Ꙟ, desno: Ѧ	S. [1·56]	18	Jedan put probušen.
14	Kao gore. Na natpisu: S STЄHAN VRO SIV ꙍ niz krst RЄX, pod nogama kralja i svetitelja slovo NO (Plevlje.)	U polju: M Ѧ	S. 1·52	21	Dobro.
15	Natpis: S STЄFAN VROS IV niz krst RЄ ✻ (Sarajevo.)	U polju: ♡ T	S. [1·75]	20	Jedan put probušen.

Stefan Dragutin Srijemski (1272.—1316.).

1	Kralj sjedeći drži u sredini žezlo, u ljevici balčak mača položena preko krila. MONЄ[TA RЄ]GI S[T]Є-FANI (Stara Srbija.)	Hrist na prijestolu: IC XC (Ljubić, tab. VI., 6.)	S. —	19	Jedna rupa, okrajak zakinut.

Stefan Uroš II. Milutin (1275.—1321.).

1	Kralj sjedi, u desnici drži žezlo, koje se svršava krinom, u ljevici državnu kruglju. MONЄT A RЄ ЄIS VROSI (Bugarska.)	Hrist na prijestolu: IC XC (Ljubić, tab. VI., 9.)	S. 2·03	20	Vrlo dobro.

2	Kralj na prijestolu sa žezlom i državnom krugljom. (Na državnoj kruglji dvostruk krst.) VROS I VS RЄX (Stara Srbija.)	Kao gore. U polju lijevo i desno po jedan ljiljan. (Ljubić, tab. VI., 13.)	S. 1·99	20	Dobro.

Stefan Uroš III. Dečanski (1321.—1336.).

1	Kralj na prijestolu u ljevici sa žezlom i mačem, položenim preko krila. ··] СТЕФАНЬО ȢРОШЬ КР[ТРЕ]Т (t. j. *Stefan Uroš kralj treti.*) (Sarajevo.)	Hrist na prijestolu: [IC] ✝C (Ljubić, tab. VI., 16.)	S. pozl. [1·52]	[21]	Zakinut.

Stefan Dušan kao kralj (1331.—1346.).

1	Šljem na lijevo u profilu. Kao nakit na šljemu greda, na uglovimą ukrašena listom djeteline, nad gredom rozeta s palmetom okićena. [S]TЄFANVS [DЄI] GRATI[A RЄX] (Stara Srbija.)	Hrist na prijestolu, drži knjigu, gore IC XC U polju desno i lijevo po jedna krunjena glava. (Ljubić, tab. VII., 3.)	S. —	20	Jedna rupa, na 2 strane obrezan.
2	Okrugao šljem sa horizontalnom gredom, na kojoj je cvijeće; rozeta i palmete kao hamajlije. Natpis uokolo: ✻ MONITA RЄX STЄHA (Varna.)	Hrist na prijestolu, gore IC XC U polju T P (Ljubić, tab. VII., 8)	S. 0·90	18	Dobro.

Stefan Dušan kao car (1346.—1355.).

3	Car i carica, u svakog žezlo, drže megju sobom dvostruk krst. U polju lijevo monogram: CФ desno ZP (Sarajevo.)	Hrist na prijestolu IC XC U polju lijevo R, desno prazno.	S. 1·01	19·5	Zadrt.
4	Kao gore. (Stara Srbija.)	Kao gore. U polju desno još jedno V.	S. [0·91]	17	Jedna rupa.
5	Kao gore. Monogrami jesu: C₰ ЦP (Stara Srbija.)	Kao gore.	S. [1·02]	19	Jedna rupa.

6	Car na konju jaše, na desno, drži žezlo u ruci. U polju: сфь ҁр (Livno.)	Hrist, poprsje IC XC U polju lijevo dolje N. (Ljubić, tab. VIII., 22.)	S. 1·43	21	Vrlo dobro, pozlaćen.
7	Kao gore. (D. Tuzla.)	Kao gore.	S. 1·39	21	Dobro.
8	Car na prijestolu sa žezlom, lijevo: сф desno: ҁр (D. Tuzla.)	Hrist na prijestolu IC XC	S. 0·60	17·5	Vrlo dobro.

Stefan Uroš IV., car (1355.—1367.).

1	Šljem s hamajlijom. ✻IΠP ΘRATOR VROS (Sarajevo.)	Hrist na prijestolu IC ✻ (Ljubić, tab. IX., 10.)	S. 0·74	17	Vrlo dobro.

Varoš Ulcinj (?).

1	Car uspravljen s krunom, žezlom i državnom krugljom. Na desnoj strani koraca lav, na lijevoj je novac izlizan no i tu bijaše prvobitno lav. VR O SIVS (Sarajevo.)	Bogorodica uzdigla ruke na molitvu. SC MP R IA (Ljubić, megju Kotoranima.)	Br. —	19	Dobro.

Vukašin (1367.—1371.).

1	Natpis: ВВХА ВАВАГ[О] ВЪРНИИ КРАВЛЬ КАШІ (Sarajevo.)	Hrist na prijestolu IC XC (Ljubić, tab. X., 19.)	S. [1·03]	19	Jedan put probušen.

Lazar (1371.—1389.).

1	Knez na prijestolu, u desnici žezlo. U polju natpis: КНІ ЛА ЗЬ ЗРЬ (Sarajevo.)	Hrist na prijestolu IC ✻C U polju lijevo dvije zvijezde ⁑ desno ☾ (Ljubić, tab. XI., 9.)	S. [1·03]	18	Jedna rupa, vrlo slabo.

Stefan Lazarević (1389.—1427.).

1	* ДЄ * ❀ СПО ❀ * ТЬ * (Sofija)	Hrist na prijestolu, blagosiljajući: IC XC U polju lijevo i desno po jedan ljiljan. (Ljubić, tab. XII, 20.)	S. [1·17]	17	Zakinut.

Vuk Branković (1389.—1398.).

1	Natpis: ✻ ВЛЬ КЬ Na kraju natpisa ptica, u polju tačkice u grupama po tri poredane. Na dnu zvijezdica. (Sarajevo.)	Spasitelj na prijestolu: IC XC (Ljubić, str. 159, ima nekoliko sličnih ali bez ptice.)	S. 0·60	15	Probušen, srednje.

Gjorgje Branković, despot (1427.—1456.).

1	Monogram za ДЄСПОТЬ okružen dvama krinima sa pet zvijezda i četiri tačke. (Bijeljina.)	Monogram za: ГЮРГЬ slično okružen. (Ljubić, tab. XII., 25.)	S. 0·92	13	Vrlo dobro.
2	Natpis: ГНЬ ДЄСПО ТЬГЮР ЬГЬ (Sarajevo.)	Lijevo uspinje se lav megju četiri zvijezde. (Ljubić, tab XIII., 17.)	S. 0·70	17	Dobro.
3	Natpis: * ГНЬ * ДЄСПО * ТЬГ * u vijencu bisera. (Stara Srbija.)	Lav i četiri krina. (Ljubić, tab. XIII., 19, ali ondje nema na reverzu zvijezda.)	S. 1·08	16	Vrlo dobro.

4	Natpis u vijencu bisera: ГНЬ ДЄСПО ТЬГЮР ЬГ ЬЛ (Sarajevo.)	Lav i četiri zvijezde. (Kao Ljubić, tab. XIII., 17.)	S. 0·73	18	Dobro.
5	Kao gore. (Sarajevo.)	Kao gore. (Kao Ljubić, tab. XIII, 17.)	S. 1·11	18	Dobro.
6	Kao gore. (Sarajevo.)	Kao gore. (Kao Ljubić, tab. XIII., 17.)	S. 1·12	18	Dobro.
7	Kao gore. (Sarajevo.)	Kao gore. (Kao Ljubić, tab. XIII, 17.)	S. 0·93	18	Dobro.
8	Kao gore. (Sarajevo.)	Kao gore. (Kao Ljubić, tab XIII., 17.)	S. 0·91	18	Dobro.
9	Kao gore. (Sarajevo.)	Kao gore. (Kao Ljubić, tab. XIII., 17.)	S. 0 85	18	Dobro.
10	Kao gore. (Sarajevo.)	Kao gore. (Kao Ljubić, tab. XIII., 17.)	S. 0·95	18	Dobro.
11	Kao gore. (Sarajevo.)	Kao gore. (Kao Ljubić, tab. XIII., 17.)	S. 0·87	18	Dobro.
12	Kao gore. (Sarajevo)	Kao gore. (Kao Ljubić, tab. XIII., 17.)	S. 0·89	17	Dobro.
13	Kao gore. (Sarajevo.)	Kao gore.	S. [1·11]	17·5	Jedna rupa.
14	Kao gore. (Sarajevo.)	Kao gore.	S. [1·05]	19	Jedna rupa.
15	Kao gore. (Sarajevo.)	Kao gore.	S. [1·05]	18	Jedna rupa.
16	Kao gore. (Sarajevo.)	Kao gore.	S. [1·03]	18	Jedna rupa.
17	Kao gore. (Sarajevo.)	Kao gore.	S. [0·88]	17·5	Jedna rupa.
18	Kao gore. (Sarajevo.)	Kao gore.	S. [0·95]	17	Jedna rupa.
19	Kao gore. (Sarajevo.)	Kao gore.	S. [0·94]	17	Jedna rupa.
20	Kao gore. (Sarajevo.)	Kao gore.	S. [1·12]	17	Jedna rupa.

21	Kao gore. (Sarajevo.)	Kao gore.	S. [1·06]	16	Jedna rupa.
22	Kao gore. (Sarajevo.)	Kao gore.	S. [0·91]	17	Dvije rupe, zakinut.
23	Kao gore. (Sarajevo.)	Kao gore.	S. [0·89]	17	Dvije rupe, zakinut.
24	Kao gore. (Sarajevo.)	Kao gore.	S. [1·02]	18	Dvije rupe, zakinut.
25	Umjetno zapleten monogram za ГЮРЬГЬ u vijencu bisera. Natpis uokolo: * ГНЬ ДЄС[ПОТ]Ь i opet vijenac bisera. (Sarajevo.)	Lav lijevo se uspinje u vijencu bisera, oko koga ima pet zvijezda i drugi vijenac bisera. (Ljubić, tab. XIII., 23.)	S. (?)	16	Tri fragmenta.
	Kovan u Rudniku.				
26	Despot s krunom, žezlom i državnom krugljom na prijestolu: ДЄСПОТ ГЮР[ЬГЬ] (Stara Srbija.)	Lav koraca na lijevo. РѸДНИКЬ (Ljubić, tab. XIII., 15.)	S. [1·04]	16	Jedna rupa.
	Kovan u Smederevu.				
27 i 28	Despot stoji s krunom, žezlom i krugljom: [ДЄС]ПОТЬ ГЮРЬГЬ (Bijeljina i Prizren.)	Lav i: * СМДРЕО * (Oba u Ljubića, tab. XIII., 16.)	S. [0·79]	14	Jedna rupa.
29	Kao gore. ДЄСПОТЬ ГЮ[РЬГЬ] (Niš.)	Kao gore. СМДРЕО	S. [0·85]	13	Jedna rupa.

Balša III. (1404.—1421.) **(Zeta).**

1	Srcolik štit sa vučjom glavom. Više štita šljem sa krinovom krunom, povrh nje vučija glava. M· [B]ALSE· D·GORGI·	Sv. Lovro stojeći u mandorli. ·S·LAVRE NAIVS·M·	S. 1·10	20	Probušen i okrnjen.

III. Bugarski novci.

Car Asjen I. (1186.—1196.).

1	Car i svetitelj uspravljeni, megju njima nalazi se zastava. Na zastavi je ovaki monogram: ꙗꙖ = *Ase(n) C(a)r.* — Desno u polju: Ƀ = *Blg(arom)*; lijevo M (=?). Dolje kraj zastave dvije zvijezde ⋇ (Plevlje.)	Hrist na prijestolu, obje ruke uzdigao na blagoslov. Pri glavi: IC XC Lijevo u polju: ꙗ, desno ꙗ (sic!) = Car.	S. [1·42]	19	Probušen.
2	Sličan prostije izragjen. Monogrami imaju ovaj oblik: ꙗꙖЧ Ƀ M (Sofija.)	Kao gore.	S. [1·28]	19·5	Probušen.
3	Sličan. Monogram je za ime: ꙗꙖ (Sofija.)	Kao gore. Monogrami: ꙗ ꙗ	S. 1·53	19·5	Vrlo dobro.
4	Kao gore. Vrlo prost. (Stara Srbija.)	Kao gore. ꙗ naopako.	S. [1·27]	19·5	Probušen.

Asjen II. (1218.—1241.).

1	Car sa žezlom i državnom krugljom, u dalmatiku odjeven, uspravan. Lijevo gore u polju ꙗ, desno gore Ψ, lijevo dolje Ƃ desno u sredini ΓΓ, desno dolje M = *Asen c(a)r Blg(a)r(o)m.* (Sarajevo.)	Hrist na prijestolu: IC XC vrlo prosto izvedeno.	S. [1·42]	21	Probušen.

Ioan Sracimir (1371.—1397.).

1	I. Car s krunom i glorijolom sjedi na prijestolu, u desnici žezlo, koje se svršava krinom, u ljevici drži kratku šipku. Uokolo vijenac bisera i natpis: + IωCP4ЧHMHPΨ [KK] (Stara Srbija.)	Hrist desnicom blagosilja, poprsje: IC XC, uokolo vijenac bisera i natpis: + IωCP4ЧHMHP [Ψ...] (Nema u Ljubića.)	S. 0·92	18	

2	Kao gore. + IωCP4ЧHMHPΨKK (Stara Srbija.)	+ IωCP4ЧHMHPΨ.... (Nema u Ljubića.)	S. 0·91	19	Malo zadrt.
3	II. Ista slika, ali pri nogama caru rozeta, bolje kovan. + IωCP4HHMHPΨБ (sic!) (Stara Srbija.)	+ IωCP4HHMHPΨ...... (Nema u Ljubića.)	S. 0·80	19	Dobro.
4	+ IωCP4HHMHPΨББ (Stara Srbija.)	+ IωCP4HHMHPΨБHPH (Nema u Ljubića.)	S. 0·90	18	Vrlo dobro.
5	Kao gore. (Stara Srbija.)	+ IωCP4HHMHPΨБ·HꙆH (Nema u Ljubića.)	S. 0·78	18	Vrlo dobro.
6	+ IωCP4HHMHPΨБK (Stara Srbija.)	+ IωCP4HHMHP ΨKHꙆCP4H (Nema u Ljubića.)	S. 0·90	19	Dobro.
7	+ IωCP4HHMHPΨ [ББ] (Stara Srbija.)	+ IωCP4HHMHPΨ БHCPБ4 (Nema u Ljubića.)	S. 1·06	19	Dobro.
8	III. Ista slika, samo što je pod nogama cara namještena bradva. + IωCP4ЧHMHPΨБ (sic!) (Stara Srbija.)	+ IωCP4ЧHMHPΨЬБ Ꙇ4Ч (Nema u Ljubića.)	S. 0·86	17	
9	+ IωCP4ЧHMHPΨБ (sic!) (Stara Srbija.)	+ IωCP4ЧHMHPΨББ4Ч (Nema u Ljubića.)	S. 0·69	17·5	Zakinut.
10	+ IωC[P4ЧH]MHPΨБ (sic!) (Stara Srbija.)	[+ Iω]CP4ЧHMHPΨHH...] (Nema u Ljubića.)	S. 0·70	17	
11	+ IωCP4ЧHMHPΨHH (sic!) (Stara Srbija.)	+ IωCP4ЧHMHPΨHHꙆ4Ч (sic!) (Nema u Ljubića.)	S. 0·86	17	
12	+ IωCP4ЧHMHPΨKK (Stara Srbija.)	+ IωCP4ЧHMHPΨ ББꙆ4Ч (Nema u Ljubića.)	S. 0·82	18	
13	+ IωCP4ЧHMHPΨББ (Stara Srbija.)	+ IωCP4ЧHMHPΨ ББꙆЧ (Nema u Ljubića.)	S. 0·87	18·5	Vrlo dobro.
14	Kao gore. (Stara Srbija.)	+ IωCP4ЧHMHPΨЬK Ꙇ4Ч (Nema u Ljubića.)	S. 0·91	18·5	
15	+ IωCP4ЧHMHPΨББ (Stara Srbija.)	+ IωCP4ЧHMHPΨ ĦP4Ч (Nema u Ljubića.)	0·74	18	

16	+ IωCP4ЧHMHP...... (Stara Srbija.)	+ IωCP4ЧHMHPЧБББP4Ч (Nema u Ljubića.)	S. 0·93	17·5	
17	+ IωCP4ЧHMHPЧ'ББ (Stara Srbija.)	+ IωCP4ЧHMHPЧББГ4Ч (Nema u Ljubića.)	S. 0·86	18	
18	+ IωCP4ЧHMHPЧ'ББ (Stara Srbija.)	+ IωCP4ЧHM[HPЧ'...]Ч (Nema u Ljubića.)	S. 1·05	17·5	
19	+ [I]ωCP4ЧHMHPЧ'ББ (Stara Srbija.)	+ IωCP4ЧHMHPЧБHI4Ч (Nema u Ljubića.)	S. [0·76]	18	Zakinut.
20	+ IωCP4ЧHMHPЧ'ББ (Stara Srbija.)	+ IωCP4ЧHMHPЧ'...4Ч (Nema u Ljubića.)	S. [0·75]	18	Zakinut.
21	Kao gore. Mali model: + IωCP4Ч....... (Stara Srbija.)	+ IωCP4Ч...... (Nema u Ljubića.)	S. 0·47	15	Zakinut.

Бактериолошка истраживања у Сарајеву[1]).

Приопћио

Јосип Фиуцек,

намј. учитељ велике гимназије сарајевске.

Кад сам прије неколико мјесеци допао у Сарајево, с више ме страна упиташе, на којој сам се страни настанио. Случајно се настаних на десном бријегу Миљацке, а сваки ми је рекао, да сам добро погодио, јер ондје да је прво много топлије, а друго и здравије, него на лијевом бријегу.

Видио сам и сам, да је оно осојна страна, које се сунце врло маћухински дотиче, сјеверни вјетрови су јачи, него на десном бријегу, влаге имаде ондје више, а већ по томе може се судити, да и у зраку има више разних микробијоната.

Држећи се тога, хтједох се и сам увјерити, колико је онај зрак више засићен мијазмима, него на десној обали. Резултате овога свога опажања овдје изнашам.

Обазирао сам се овдје само на сапрофитске бактерије, а од патогених пашао сам само *Staphylococcus pyogenes aureus.*

Истраживање на патогене еробијонте врло је тешко и при најбољим апаратима и спреми, па ми је било управо немогуће на њих се обазирати, али тврдо држим, да ће и они бити заступани у истом размјерју, као и сви сапрофитски микрококи, т. ј. више и бујније на лијевој, него ли на десној обали Миљацке.

Прије него што пријеђем на саме резултате проговорићу нешто о самој методи, по којој сам радио.

Биљешке сам водио и уопће врло тачна опажања:

a) о температури, и то четири пута кроз дан. Јутром у 7 сати и о подне. На вечер у 3 и у 9 сати. На скрижаљкама убиљежена је средња дневна топлота;

---

[1]) Литература: Béchamp: „La théorie du microcyma et le système microbien“. Парис 1888. — Cohn: „Untersuchungen über Bacterien“. (Beiträge zur Biologie der Pflanzen, I., II.) — Flügge: „Die Mikroorganismen“. Липско 1886. — Axel Holst: „Übersicht über die Bacteriologie“. Њем. издање Рајхерово. Базел 1891.

б) о барометријском тлаку у исто доба. Бројеви на скрижаљци такођер
су убиљежени као средњи дневни тлак, пара у *mm*;
в) о множини влаге три пута дневно. Јутром у 7 сати, о подне и на
вечер у 9 сати; убиљежене су средње количине у постоцима;
г) о наоблачењу — убиљежено у $^1/_{10}$ хоризонта;
д) о множини бактеријâ и то дневно у 15 литара зрака.

Опажања сам ова водио кроз два мјесеца, кроз фебруар и марат,
и то истодобно на десној и лијевој страни.

Сама метода бактеријолошког истраживања ова је:

Ја сам се служио Хесе-овом методом. Зрак, који струји хори-
зонтално кроз цијев 80 *cm* дугу, обара све заметке микробијоната на
храниву, које се у тој цијеви налази.

Апарат, који приличи овоме принципу овако је састављен:

Цијев, дуга 80 *cm* са радијем од 2 *cm*, зачепљена је на једном крају
са каучуковим чепом, у његовом центру има отвор, у који је утакнута
дуга, танка цијев 10 *cm*, дуга, са радијем од 0·5 *cm*. Оба краја ове
цијеви затворе се памуком. На другом крају широке цијеви има
гуми-чеп, са централним отвором.

Прије него што ћемо га употријебити, морамо цијели тај једно-
ставни апарат стерилизовати, а ја сам то обично чинио излагањем
на топлину од 60° C.

Добро је такођер средство за стерилизацију 1‰ меркуриклорид,
али при томе ваља бити на опрезу, јер ако остане и малени само дио
од њега на стаклу, па тако дође и у храну, онда не ћемо никада
добити културâ.

Кад смо тако стерилизовали апарат, онда у њ налијемо стерили-
зоване желатине у широку наиме цијев, и то 48 *cm*.

Храниво, желатину сам стерилизовао сам, излажући ју више пута
врућој пари при 100° C.

Желатину сам употребљавао овако приправљену:

Буљон излужењем меса, к њему сам придодао 10% желатине,
10% пептона и 0·5% кухињске соли. Ово је храниво за то згодно, јер
је већ код 24° C. житко, те се врло лако размаже по широкој цијеви.

Када се то овако оврши, онда се с уске цијеви скине памук,
који затвара горњи отвор и та се цијевчица споји са аспиратором.

Моји су аспиратори мјерили по 5 литара.

По овом лако израчунамо волум зрака, који је прострујао кроз хори-
зонталну цијев, јер исто онолико прође зрака, колико је прошло и воде.

Када смо овако пропустили зрака колико нас је било воља, онда
за даља истраживања удешавамо тако зване: чисте културе.

Ја сам чисте културе удешавао у буљону. Приправи се овако: 500 *gr* меса куха се у 1 *l* воде $^3/_4$ сата, неутрализује се содом, филтрира се и добијемо красну бистру жидину.

По чистим културама лако се поједине бактерије опредијеле и одреди број њихових заметака у појединим дијеловима зрака.

На доданим скрижаљкама означене су множине бактерија бројем заметака на један литар зрака.

Од бактерија, које сам нашао, осим велике множине разних плијесни, квасоваца, алга и заметака других разних гљивица, јесу ове:

А. Micrococcus aurantiacus (Schröter). Врло се ријетко налазе поједини индивидуи, већ најобичније у тетрадама. — Поједини индивидуи су 1·5 *mm* велики. Желатину отапа. Боје је наранчасто-жуте, одакле му и име.

Б. Micrococcus fulvus (Cohn). Живи на изметинама хербивора, на којима ствара рђасто-црвене превлаке.

В. Micrococcus cinnabareus (Flügge). На желатини ствара црвене колоније.

Г. Micrococcus ureae (Cohn). Он се развија на мокрачи, на коју дјелује алкалички. — Станице су му округле и доста велике.

Д. Baccillus subtilis (Ehrenberg). Живи у низовима. Поједини индивидуи гибљу се помоћу цилија, али врло ријетко живу посебице.

Ђ. Baccillus acidi lactici (Pasteur). Пробуђује кисање млијека.

Е. Staphylococcus pyogenes aureus — јест будилац гнојења.

Скупивши све резултате опажања долазимо до ових закључака:

1. Број заметака — у једном литру зрака — јест за мјесец фебруар: *а)* на десном бријегу 452, *б)* на лијевом бријегу 543. Дакле је разлика само за 91 заметак.

Напротив за мјесец марат јест број заметака: *а)* на десном бријегу 578, *б)* на лијевом бријегу 802. Разлика је дакле за 244 заметка.

2. Број заметака на десном и лијевом бријегу Миљацке у фебруару је 995, док је у марту већ 1380, нарастао је дакле број заметака у мјесецу марту за 385 комада.

3. Из ових бројева слиједи, да је ради веће множине влаге, ради јачих вјетрова, ради попречно мање температуре — оптимум од 16°—24° C. — лијеви бријег згоднији за развитак микробијоната него десни.

4. Премда нијесам могао утврдити заметака патогених бактерија, осим споменутог већ *Staphylococcus pyogenes aureus*, ипак тврдим, да сви услови погодни за развитак сапрофитских, уједно су згодни и за развитак патогених врста, дакле да и њих имаде у истом размјерју много више на лијевом, него на десном бријегу Миљацке.

I.

Мјесец фебруар. **А. Десни бријег Миљацке.**

Дани	Средња дневна температура по С.	Притисак паре у *mm*	Релативна влага у %	Наоблачење у $1/_{10}$-ма хоризонта	Множина бактеријских заметака у 1 литру зрака						
					А	*Б*	*В*	*Г*	*Д*	*Ђ*	*Е*
1.	— 1·0	3·2	80	—	6	3	2	4	—	2	—
2.	0·5	3·5	81	3	6	3	3	3	1	4	—
3.	2 6	4·0	78	—	3	4	5	3	1	4	2
4.	3·3	3·5	69	7	3	4	3	2	3	2	4
5.	1·8	3·0	64	5	2	3	2	3	2	1	2
6.	— 1·1	3·1	83	7	2	4	3	3	1	2	2
7.	2·4	4·0	74	6	4	5	4	2	3	3	4
8.	4·3	3·1	72	4	4	4	4	1	3	4	3
9.	5·1	3·9	59	—	4	3	4	3	4	3	4
10.	5 0	4·2	71	5	—	4	2	2	—	4	6
11.	5·0	4·5	74	6	1	2	3	1	2	1	5
12.	3·6	4·5	60	—	5	3	2	5	4	3	5
13.	8·0	5·0	65	8	4	2	3	1	3	2	1
14.	— 1·2	3·6	87	10	2	1	2	—	—	—	—
15.	— 2·2	2·7	79	7	2	2	1	1	1	1	—
16.	— 6·0	1·7	65	5	2	1	—	—	—	—	—
17.	— 6·3	2·1	72	7	2	3	2	1	2	1	1
18.	— 8·2	1·6	71	7	1	2	1	—	—	—	—
19.	— 7·9	1·5	67	9	1	1	1	2	1	2	1
20.	— 5·7	2·8	64	7	2	1	2	3	3	2	1
21.	— 7·6	1·7	67	—	1	—	3	2	1	2	—
22.	— 7·0	1·8	79	—	2	1	2	1	3	3	1
23.	— 4·0	2·2	70	—	2	2	1	2	3	3	2
24.	— 2 0	2·1	64	—	3	4	3	1	5	2	2
25.	— 0·4	3·5	78	6	3	4	2	4	2	1	1
26.	1 0	3·5	78	9	3	5	3	3	3	3	2
27.	3·0	5·2	91	10	4	3	2	3	2	1	3
28.	6·0	4·8	72	4	4	2	1	4	3	2	5

II.

Мјесец фебруар. **Б. Лијеви бријег Миљацке.**

Дани	Средња дневна температура по С.	Притисак паре у *mm*	Релативна влага у %	Наоблачење у $1/_{10}$-ма хоризонта	Множина бактеријских заметака у 1 литру зрака						
					А	*Б*	*В*	*Г*	*Д*	*Ђ*	*Е*
1.	— 1·2	3·5	82	—	5	4	3	4	2	2	2
2.	0·3	3·6	81	3	7	4	3	2	2	3	2
3.	2·4	4·1	79	—	4	3	6	5	3	3	1
4.	3·3	3·5	70	7	4	5	4	3	—	5	3
5.	1·7	3·2	65	5	2	4	2	4	2	1	4
6.	— 1·4	3·2	84	7	3	3	3	4	3	2	4
7.	2·3	4·3	76	6	6	4	4	2	4	3	5
8.	4·2	3·3	73	4	3	3	4	2	2	5	2
9.	5·0	4·1	61	—	7	5	5	4	3	3	1
10.	4·8	4·2	72	5	3	1	2	—	4	4	4
11.	4·9	4·6	75	8	2	4	4	—	2	4	5
12.	8·2	4·6	61	—	7	3	2	5	—	3	2
13.	7·9	5·4	67	8	3	3	4	5	4	2	3
14.	— 1·4	3·6	87	10	1	3	5	2	5	1	2
15.	— 2·4	2·6	82	7	4	2	3	3	1	3	2
16.	— 6·3	1·7	67	5	3	4	2	2	3	2	3
17.	— 6·6	1·9	71	7	3	3	3	3	1	4	1
18.	— 8·4	1·6	73	7	2	2	2	2	2	2	—
19.	— 8·1	1·4	69	9	3	1	4	5	—	5	2
20.	— 5·7	2·7	66	7	1	1	3	4	3	5	2
21.	— 7·7	1·6	69	—	2	2	2	3	—	3	4
22.	— 7·1	1·8	80	—	3	4	5	—	2	2	1
23.	— 4·1	2·3	73	—	3	4	3	3	3	1	—
24.	— 2·3	2·2	65	—	4	6	1	5	3	2	—
25.	— 0·6	3·7	78	6	3	2	1	2	4	2	1
26.	0·9	3·7	79	9	2	1	4	—	2	1	2
27.	3·0	5·5	93	10	4	3	3	3	—	2	3
28.	6·0	5·1	72	4	5	2	2	1	3	—	2

III.

Мјесец март. **А. Десни бријег Миљацке.**

Дани	Средња дневна температура по С.	Притисак паре у *mm*	Релативна влага у %	Наоблачење у 1/10-ма хоризонта	Множина бактеријских заметака у 1 литру зрака						
					А	*Б*	*В*	*Г*	*Д*	*Ђ*	*Е*
1.	5·5	3·9	53	2	7	3	3	4	2	3	1
2.	4·4	5·5	87	—	8	4	4	4	2	4	2
3.	3·9	5·4	88	—	4	4	4	4	2	4	5
4.	4·8	5·3	81	—	4	4	3	3	4	5	2
5.	5·9	5·1	77	6	3	4	3	3	3	3	1
6.	2·6	5·0	93	10	2	5	3	3	5	4	3
7.	3·4	5·3	94	10	2	4	4	3	5	2	4
8.	4·1	5·2	86	5	5	5	4	2	3	1	6
9.	2·5	2 7	46	—	5	5	2	3	5	3	3
10.	6·0	5·8	83	—	6	5	5	3	2	4	2
11.	6·9	5·7	76	2	2	6	3	2	3	6	2
12.	8·2	5·9	74	—	3	3	4	4	6	2	2
13.	10·0	6·7	74	3	4	2	4	2	4	3	2
14.	11·0	8·1	87	8	5	2	5	2	2	4	2
15.	10·7	6·9	73	8	3	2	3	1	2	2	3
16.	5·3	5·7	90	10	3	2	2	1	2	1	1
17.	5·8	5·0	78	8	3	3	4	2	2	2	4
18.	4·9	5·1	82	10	2	3	2	3	2	7	4
19.	2·0	4·7	95	10	2	2	3	3	2	2	4
20.	2·7	5·6	94	10	3	2	2	3	3	1	2
21.	3·9	5·7	95	10	3	2	1	4	2	3	3
22.	2·7	5·2	97	10	3	2	3	2	3	5	2
23.	3·3	4·3	79	10	3	3	5	2	4	2	2
24.	2·6	4·2	80	8	4	2	4	3	2	3	2
25.	1·3	4·5	91	7	4	3	3	4	5	4	5
26.	1·8	4·2	90	7	3	3	1	4	4	1	7
27.	3·4	5·1	92	7	4	4	3	4	2	5	—
28.	5·8	5·3	83	3	4	4	4	3	3	2	2
29.	7·0	5·2	71	—	5	5	5	2	1	3	1
30.	7·3	5·7	76	—	5	1	2	2	4	5	3
31.	8·5	6·2	71	2	4	3	1	4	2	3	2

IV.

Мјесец март. **Б. Лијеви бријег Миљацке.**

Дани	Средња дневна температура по С.	Притисак паре у *mm*	Релативна влага у %	Наоблачење у 1/10-ма хоризонта	Множина бактеријских заметака у 1 литру зрака						
					А	*Б*	*В*	*Г*	*Д*	*Ђ*	*Е*
1.	5·2	4·2	56	2	7	4	4	5	3	3	2
2.	4·1	5·8	90	—	7	4	4	5	2	4	2
3.	3·7	5·5	89	—	6	4	4	5	2	3	3
4.	4·6	5·6	83	—	4	4	5	4	4	6	3
5.	5·5	5·4	80	7	4	5	4	4	3	6	2
6.	2·0	5·3	96	10	4	5	4	3	6	2	3
7.	3·0	5·7	97	10	3	5	4	4	5	3	4
8.	3·7	5·6	88	5	5	4	4	3	3	3	3
9.	2·0	3·0	48	—	5	5	2	4	5	3	2
10.	5·7	6·2	86	—	5	4	5	4	3	4	2
11.	6·5	6·2	80	2	4	4	4	3	4	7	3
12.	7·8	6·3	77	—	4	6	3	5	6	5	2
13.	9·7	7·1	76	4	4	3	4	3	4	3	3
14.	10·2	8·6	87	8	5	4	6	3	3	5	2
15.	10·0	7·3	77	8	4	2	4	2	2	3	2
16.	5·0	6·2	91	10	3	3	3	2	3	5	2
17.	5·4	5·4	78	8	4	4	5	4	2	2	3
18.	4·4	5·4	84	10	3	2	2	3	2	3	6
19.	1·5	5·3	97	10	3	3	3	3	2	3	3
20.	2·4	5·7	96	10	4	4	3	3	3	2	5
21.	3·6	6·0	96	10	3	1	3	3	1	4	3
22.	2·3	5·5	79	10	2	4	4	3	3	6	3
23.	2·7	4·6	81	10	4	4	4	2	6	3	5
24.	2·1	4·5	83	8	4	4	5	4	4	4	7
25.	— 0·9	4·5	93	7	4	3	3	4	5	5	5
26	1·3	4·9	91	7	5	4	2	4	5	2	2
27.	3·0	5·7	96	7	4	6	4	4	5	5	3
28.	5 4	5·8	85	3	5	3	5	4	4	3	2
29.	6·7	5·4	72	—	5	6	6	3	3	2	3
30.	7·0	5·9	78	—	4	3	3	2	2	5	2
31.	8·3	6·6	74	2	6	4	3	6	4	4	3

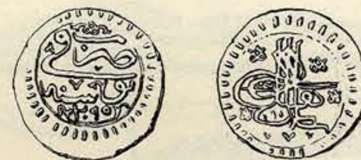
Još jedan u Bosni kovani turski novac.

Priopćio

dr. **Ćiro Truhelka,**

kustos u bosansko-hercegovačkom zemaljskom muzeju.

Prije nekoliko godina imao sam prilike u „Glasniku zem. muzeja" (knjiga I., sv. I., str. 57 i d.) opisati prvi u Sarajevu kovani turski novac s natpisom ١١٠٠ ضرب فى سراى (duribe fi Saraj 1100. = 1688.). Od onda je poviše reprezentanata toga tipa nabavljeno za zemaljski muzej. Prije kratkog vremena dogje mi u ruke drugi u Bosni kovani novac, koji ovdje hoću da opišem:

Kaluf je toga novca u svemu mnogo bolje i ukusnije rezan nego onaj sarajevski.

Pismo pokazuje ovaj, nizom bisera okruženi natpis:

١٠٩٥ ضرب فى بوسنه (duribe fi Bosna 1095.) kovan je dakle u Bosni pet godina ranije, nego onaj prvi, t. j. 1683. Mjesto, gdje je kovan, nije pobliže naznačeno, nego u tome samo imamo izbor izmegju Sarajeva i Travnika.

Godine 1095. bio je Ahmed-Paša Osmanpaša-Zade valija bosanski.

Glava prikazuje u sličnom nizu bisera tugru, kojoj znakovi sadržavaju ime sultana Muhameda (IV.) عبده سلطان محمد خان (t. j. Abduhu sultan Mehmed-han).

Novac je kovan od bakra i to u ovim razmjerima:

Premjer = 19 *mm*, debljina = 0·7 *mm*, težina = 1·55 *gr*.

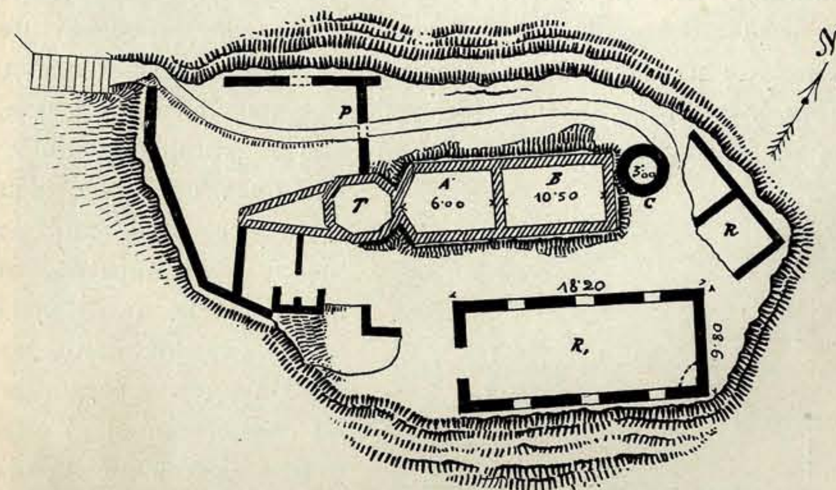
Dok se ovaj članak štampao, dobio je zemaljski muzej od gosp. Franje Bechera i drugi jedan primjerak istog novca.

Цртице из Дôњег Унца.

По извјештајима **Фрање Топића** написао **Фрањо Фиала.**

I. Висућград.

Развалина **Висућграда** лежи на лијевој обали потока **Висучице**, приточице **Унца** с лијеве обале, $1\frac{1}{2}$ километар југоисточно од мјеста Шиповљана. Окомитој стијени, врх које су сјеле грађевине, може се приступити само са југозападне стране. Приспјевши у предворје градине, виде се с обје стране зидине и дјеломице њихови останци, које зидине, судећи по њиховој градњи, исто тако, као и нутарње просторије

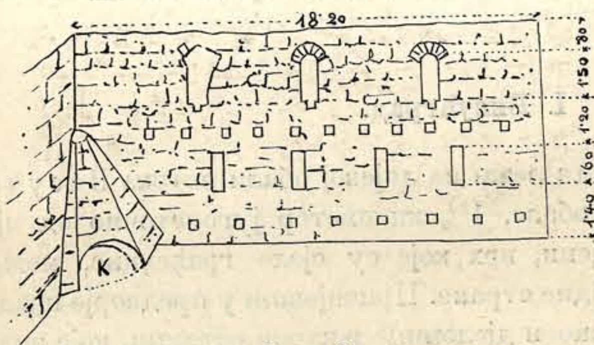

Слика 1.

градине, потјечу из средњег вијека. Кроз сводовиту капију *P* у нацрту, *слика 1.*, долази се у прави унутрашњи простор градине.

У хриду, који се десно од капије уздиже на 10 метара, а горе је раван, има 1·9 *m* висока пећина од $2\ m^2$ површине на дну. Обилазећи даље око хрида, долази се до уске чатрњи сличне грађевине *C*, до останака куће *R* и до добро још одржане развалине једне куће R_1. *Слика 2.* приказује унутрашње лице, *слика 3.* прочеље потоње зграде. Димензије ове зграде износе 18·2 *m* и 9·8 *m*, у једном углу дôњег боја има

клијети слична просторија. Идући даље према улазу, виде се још различити останци зидинâ, које потјечу страном од кућâ, страном од утврдâ. На хриду у нутрашњости града, поменутом при почетку, коме на врху има зараванак од 90 m^2, уздиже се неколико грађевина, које се по начину градње од пријашњих битно разликују. У мазу има до 40 % комадића опеке, а у мазу дôњих грађевина нема их никако.

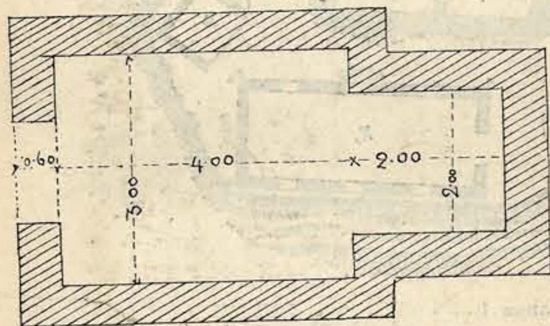

Слика 2.

Слика 3.

Утврда на хриду састоји од четвероугласте, 10·5 *m* дугачке просторије *B*, од друге једне петероугласте *A*, којој најдужа димензија има 6 *m*, и од једне куле на три боја *T*, на коју се прислањају два зида, која се завршују у пиљаст кут, а допиру до задњег окрајка хрида. Да ли развалина на хриду потјече из римског, или из ранијег средњег вијека, не може се данас још поуздано утврдити, пошто на томе мјесту још није прекопавано, али свакако је пуно старија него останци испод ње.

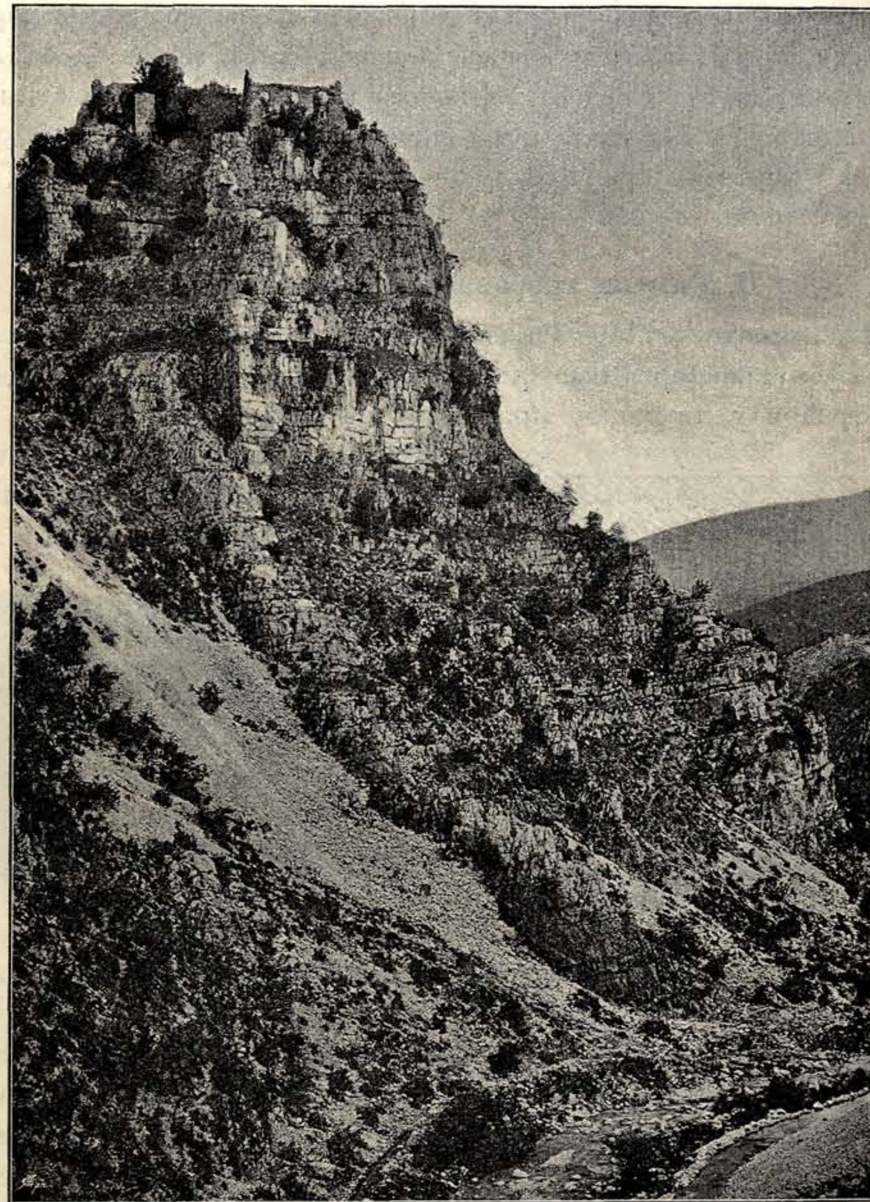
Слика 4.

Народна традиција вели, да је Радивој Томашевић, стриц босанског краља Стјепана Томашевића био један од задњих становника Висућграда. Свакако је спомена вриједно, да данас још у близини градине има породица по имену Томашевића.

Хрид, на коме је Висућград, имао је већ и у прехисторичко доба неку улогу, ако се тому доказом могу сматрати овуда у великој множини расуте рбине руком грађеног иловастог суђа.

Око 800 корака југозападно од Висућграда откопани су темељи малене, капели сличне грађевине. Пошто је уклоњена рушевина, у којој је

Табла I.

Поглед на Висућград са сјевероисточне стране.

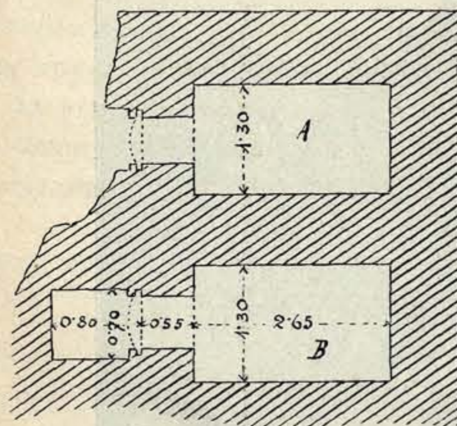
било неколико уломака од људских кости, нашло се у дубљини од 0·6 *m* на тарац од вапненца, који је лежао на 8 *cm* дебелом слоју вапна. Тлоцрт те зграде види се у *слици 4.*

Занимљиво је и то, што је уз поток Висучица ниже Висућграда нађена кречна јама. Она је 7·2 *m* дубока, а горњи јој је премјер 8 *m*. Бокови су јој обложени камењем, а испод слоја земље од 4·2 *m* има слој креча, дебео 2 *m*. Гледећи на положај кречне јаме може се судити, да тај креч, што је у њој, ондје лежи више вијекова и да је ондје похрањен једино за градње на Висућграду. — *Табла I.* приказује поглед града са сјевероисточне стране.

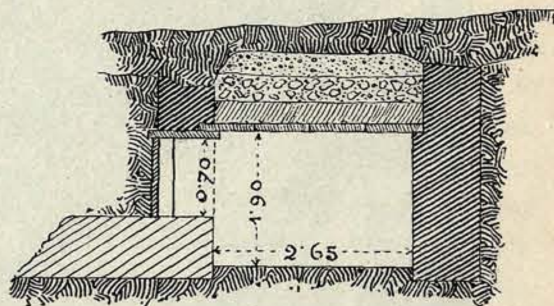
II. Римски гробови у Дôњим Врточама.

У кући житеља Пере Рађена наишло се при копању пивнице на двије римске гробнице, које су по свему, што се нашло, заједно са једном трећом у дворишту припадале некој врсти маусолеја.

Откопавши око 30 *cm* дебели слој црнице, изишао је 15 *cm* дебели слој бетона на видјело, под којим је нађен

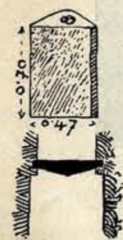

Слика 5.

Слика 6.

на 60 *cm* дебљине наслаган прхки материјал. Откопавши и овај, наишло се на камените плоче, које покривају гробницу. Бокови у самим гробницама бијаху обзидани. Дуга ос била је оријентирана од запада према истоку. На источној страни свака је гробница сужена на облик канала. Овај је био затворен каменом, који се помиче у жлијебовима. На горњем дијелу тога камења за затварање биле су помичне жељезне халке од 10 *cm* премјера. *Слика 5.* приказује тлоцрт, *слика 6.* профил, а *слика 7.* механизам за затварање гробница. У рушевини, избаченој из гробнице *A* нађено је што слиједи: 1 велики бронцани новац цара Клаудија, 1 мали бронцани новац Константинске перијоде, 1 фрагменат римске шпиралне бронцане фибуле, 1 бронцана брњица од појаса, фрагменти

Слика 7.

жељезног ножа, стаклене и иловасте рбине, 1 гвоздени чавао, комад миловке, неколико комада дрвеног угља, 1 људска лубања, уломци људских кости, као и фрагменат једног надгробног камена, *слика 8.* Од мога пријатеља дра. К. Пача добио сам о натпису и како се чита, ову примједбу:

„Уломак од лијевог дôњег угла вапненчеве плоче са сталком; десно, а дјеломице и с горње стране обрађена; висина 0·19, ширина 0·2,

Слика 8.

дебљина 0·1, редови линирани, али примитивна писмена не допиру до линија. По облику камена потјече тај фрагменат очевидно од једног надгробника.

Могло би се дакле од прилике овакво надопуњење предложити: . . . . *V]elsou[nus* или *V]elsou[na tit]ul(um) de[suo pos(uit)].*

Velsounus као и *Velsouna* илирска су имена, а засвједочена су у C. I. L. III. 8292 (Студеница код Пећи): *Vels. Sadragita mag(ister?) Dom(avianorum)* и биљешком 3038 (Flanona) *Velsounae Suiocae Vesclevesis* и д.

Сродна су имена *Volsouna* (C. I. L. III. 3149 Чрес) и *Volsunus* (C. I. L. III. 3151 на истом мјесту)."

Садржина гробнице *B* није се могла поближе испитати, пошто је на њој сазидано неколико здања.

У дворишту исте куће откопан је у дубљини од 0·7 *m* римски гроб, састављен од четири камените плоче; *слика 9.*

У гробу је био према истоку оријентиран женски скелет. На лијево крај лубање био је стаклен врч с ручицом, висина = 245 *mm*, премјер = 80 *mm*, дужина грлића = 88 *mm*, премјер зјала = 75 *mm*, трбушина наребрена, дно пупчасто утиснуто, — *табла II., слика 1.* ($^1/_2$ нар. вел.). — На лубањи бијаху два мала наушњака, — *табла II., сл. 2.* ($^1/_1$ нар. вел.). — Близу здјелицâ нађена је коштана наруквица, насаваћена, — *табла II., слика 3.* ($^1/_1$ нар. вел.) — и стаклена здјелица, висина = 67 *mm*, премјер при зјалу 100 *mm*, — *табла II., слика 4.* ($^1/_2$ нар. вел.). — Крај кукова костурових бијаху још фрагменти од двије мале стаклене балзамарије.

Слика 9.

Останака римске гробнице има и код куће Андрије Грубора. Речени је наиме житељ нашао међу вапненчевим плочама бронцану

сребром везену фибулу са шарнијерима на облик стријеле, — *табла II., слика 5.* ($^1/_2$ нар. вел.)

У истом је селу код куће житеља Пухаче нађен у *слици 10.* приказани фрагменат натписа. Пријатељ Пач примјетио је о томе ово: „Уломак од горње стране једне аре; висина 0·43, ширина 0·33, дебљина 0·125. Висок вијенац од главице на с приједа и с обје стране;

Слика 10.

страга необрађен. То, као и незнатна дубљина свједочи, да олтар није о себи стајао, него да је био прислоњен уз дувар, уз анту или уз ступ. Чита се:

I(ovi) o(ptimo) m(aximo)."

III. Прехисторички гробни нахођај у Дрвару.

Нахођај, о коме ћемо проговорити, послао је земаљском музеју господин управитељ испоставе Фрањо Топић с примједбом, да су дотични објекти извађени из равног једног гроба заједно с рбинама од суђа, грађеног руком и комадићима дрвеног угља.

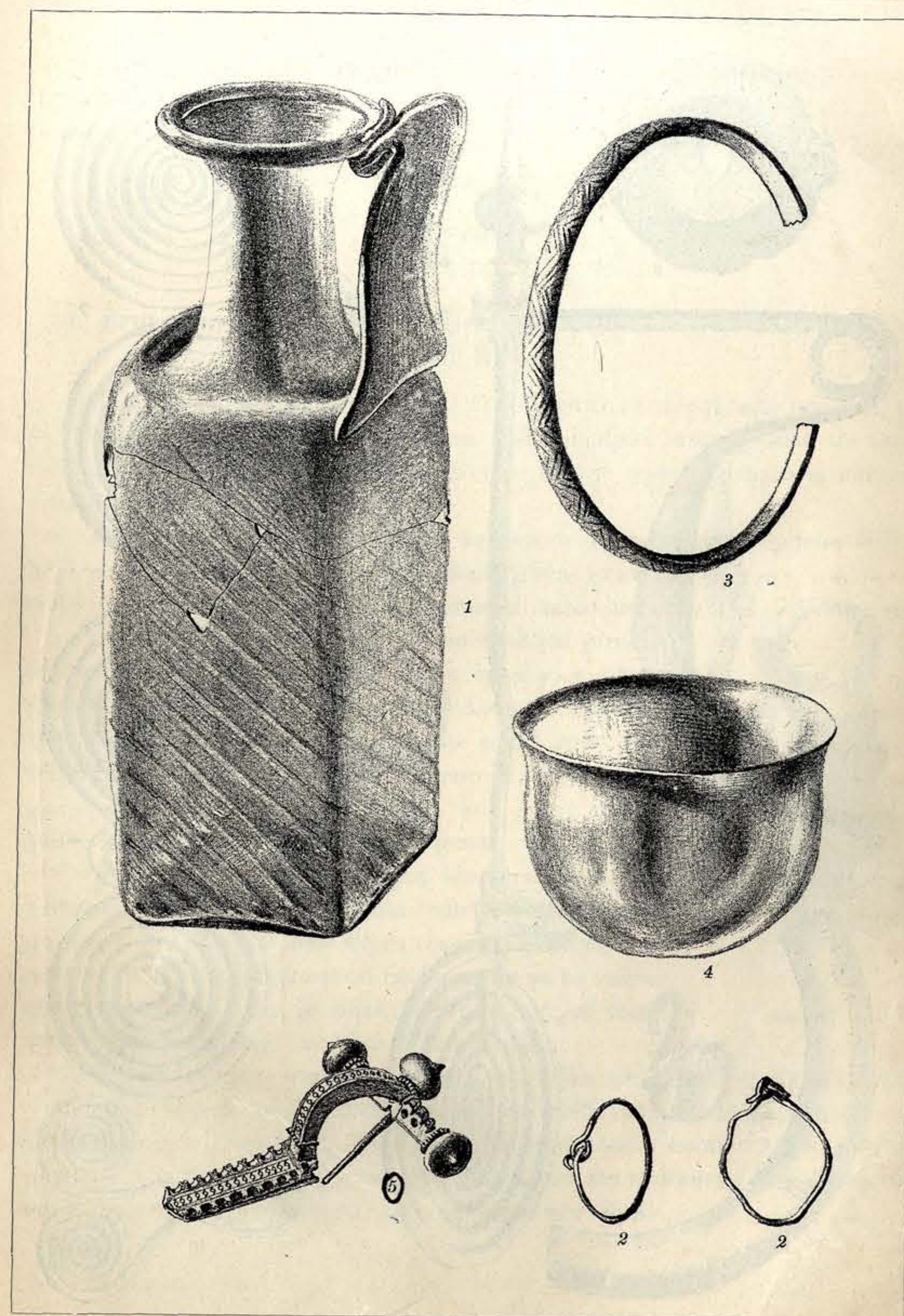
Пошто у оном крају има мноштво громилâ, то се чини, да је тај равни гроб или веома ниска или већ откопана громила. Међу објектима, приказаним на *табли III.* у $^1/_1$ нар. вел., јесу *слике 6., 8.* и *9.* без сумње римске провенијенције, те ваљда потјечу од каснијег друготног сахрањивања.

Слика 6. приказује бронцану фибулу из првог доба царева, *слика 8.* бронцани запонац, а *слика 9.* бронцани привјесак. Остале рукотворине припадају типима старијег жељезног доба. Нада све занима нас у *слици 1.* приказана бронцана фибула, средњо-италски тип, како је у новије вријеме нађен и на острву Крку. *Слика 4.* приказује бронцани запонац, који прирада колу гласиначких типова, *слике 3.* и *10.* два наочараста привјеска од бронцане жице, *слика 5.* фрагменат шупље наруквице од бронцаног тенећета, *слика 7.* масивну бронцану наровашену шипку, а *слика 2.* наочарасту шпиралну фибулу са завојем на облик бројке 8 у средини од бронцане жице. Тај се нахођај од средњо-босанских и јужно-босанских гробних нахођаја битно разликује фибулом средњо-италског типа и наочарастом шпиралном фибулом са завојем на облик бројке 8 у средини.

Гласник земаљског музеја у Босни и Херцеговини. 1894. VI. 3.

Уз чланак „Цртице из Доњег Унца“.

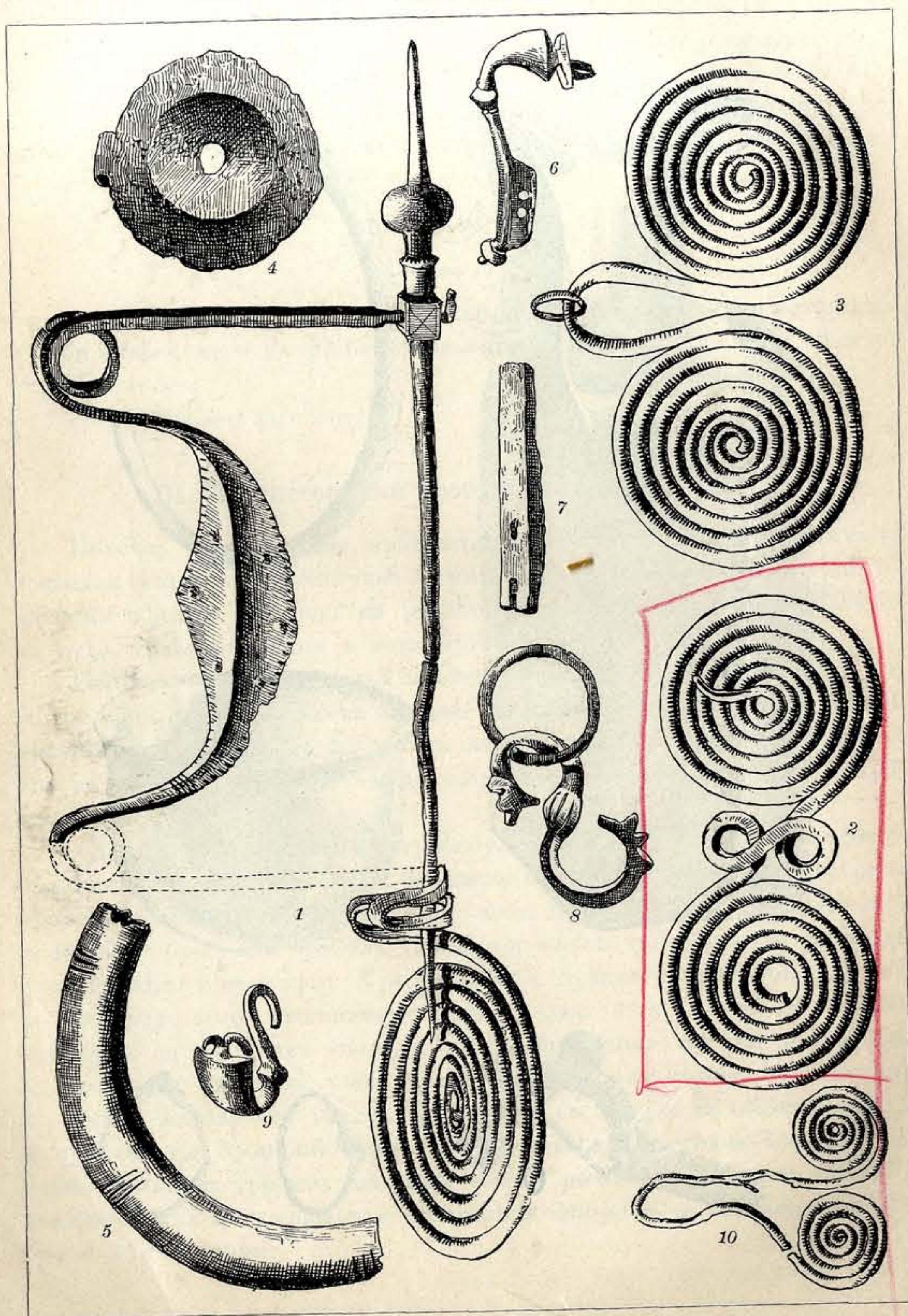
Табла II.

Гласник земаљског музеја у Босни и Херцеговини. 1894. VI. 3.

Уз чланак „Цртице из Доњег Унца".

Табла III.

Arheološke crtice iz Bosne i Hercegovine.

Priopćio

rudarski satnik **V. Radimský**.

(Nastavak [1]).

24. Broncano zvono i dva željezna kopljana šiljka iz Golubića kod Bišća.

Gosp. geometar za evidenciju, Julije Grauner, bio je tako prijazan, pa je osim različitih drugih predmeta za naš zemaljski muzej poslao tri zanimljiva nahogjaja iz Golubića kod Bišća, koje je mjesto poznato sa mnogih svojih rimskih starina.

To je rimsko broncano zvono uz dva željezna rimska kopljana šiljka, koje su stvari nagjene na mjestu Bašagića greda u Golubiću i po gospodinu Grauneru nabavljene.

Zvono, prikazano u *slici 1.*, ima zaobljen piramidalan oblik od 63 *mm* visine, te je zajedno s okruglastom ušicom visoko 80 *mm*. Pravokutno dônje zjalo široko je 42 *mm* i 35 *mm*, pri čemu svaki ugao ima kratak, nozi sličan nastavak. Zvono je, kad je nagjeno, bilo bez bata, pa je onaj, koji ga je našao, istom kasnije namjestio batić u njemu.

2/3

Slika 1.

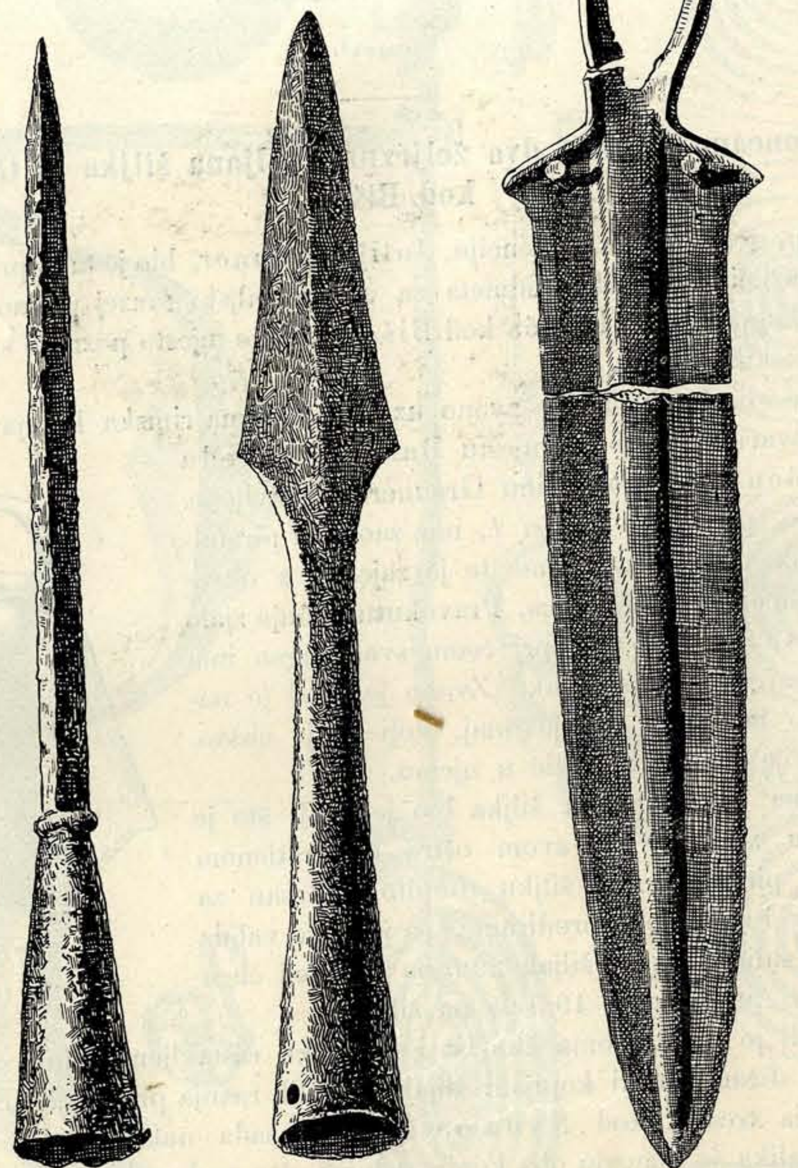
Od ona dva kopljana šiljka bio je onaj, što je prikazan u *slici 2.*, po svom oštro kvadratičnom presjeku i piramidalnom šiljku osobito podesan za snažan hitac i za duboko prodiranje, pa je za to valjda služio kao sulica. Taj je šiljak 29·5 *cm* dug, od čega 10 *cm* dolazi na tulac, a 19·5 *cm* na šiljak.

Okrugli je tulac veoma čunjast i od šiljka rastavljen malim svitkom.

Posve sličan rimski kopljani šiljak na oblik ražnja prikazuje Lindenschmit[2]) iz treseta kod Nydama, koji se sada nalazi u kielskom muzeju. Razlika je izmegju oba koplja u tome, što nydamski ima razmjerno mnogo kraći tulac, nasuprot pak mnogo duži šiljak.

[1]) Vidi: „Glasnik" 1893., 3., str. 479—498.

[2]) „Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit." Knj. III, sv. IV., tab. 4., sl. 2.

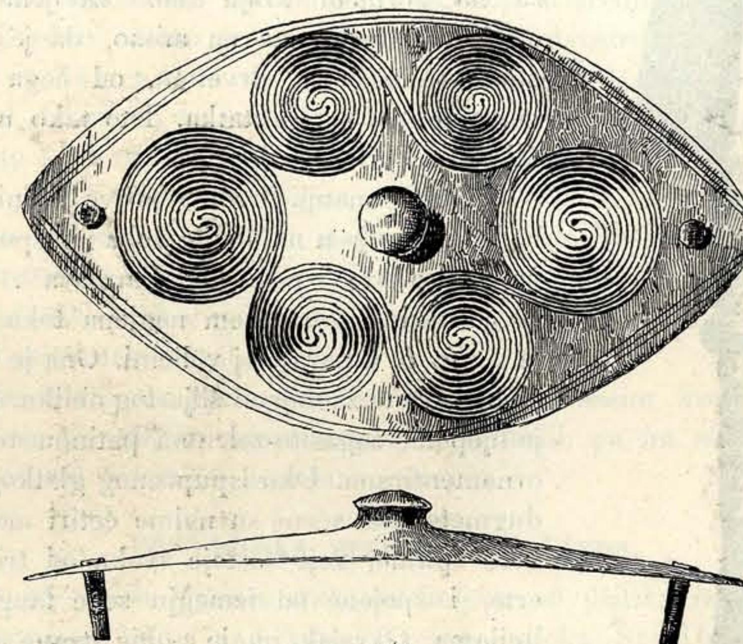

1/2 Slika 2. 1/2 Slika 3. 2/3 Slika 4.

Drugi, u *slici 3.* prikazani, kopljani šiljak takogjer je 29·5 *cm* dug, ali ima neobično dug tulac od 17 *cm* dužine, tako da na plojku dolazi samo 12·5 *cm*. Plojka mu se izvinutim lukovima hvata jakog tulca, te po tome čini prijelaz k rimskim kopljanim šiljcima sa čekljunima.

U njega ima vrlo izrazit povor duž sredine, pri čemu se okrajci plojke samo slabim zavojem vuku od tulca do šiljka.

Lindenschmit[1]) prikazuje manji šiljak od rimske sulice istog oblika, koji je pri kopanju jednog bunara u Majncu god. 1857. ondje nagjen

1/1 Slika 5.

zajedno s dijelom jedne rimske oklopne košulje i množine rimskih sandala, onda rimskog oružja, orugja i spravâ.

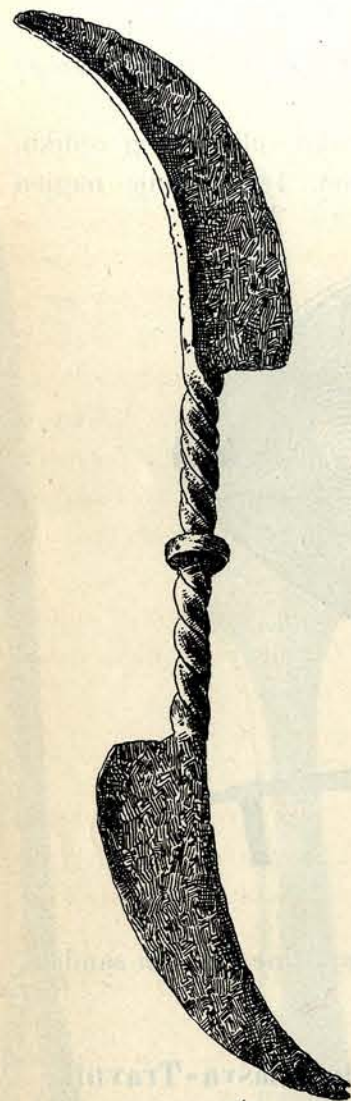
25. Nekoliko nahogjaja pri gradnji željeznice Lašva-Travnik.

Prigodom jednoga puta u Travnik pohodio sam inžinira sekcije gospodina Franju Herdu u Lašvi, koji mi je pokazao različite stvari, nagjene pri gradnji željeznice Lašva-Travnik, te je poslije još bio tako dobar, pa ih je poslao zemaljskom muzeju.

Tu su prije svega dva broncana predmeta, i to jedan bodež i jedna toka, koji su nagjeni zajedno u jednoj raspuklini oko 0·9 *km* od nove željeznice, dakle nedaleko od mosta bosanske željeznice preko Lašve.

[1]) „Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit." Knj. I., sv. XII., tab. 4., sl. 10.

Lijepi, na žalost prelomljeni, ali inače dobro očuvani i zagasito patinirani bodež, *slika 4.*, ima ukupnu dužinu od 28 *cm*, od kojih 8 *cm* dolazi na držak, a 20 *cm* na pràvu oštricu, kojoj se duž sredine vuče širok, jak povor.

Slika 6.

Držak je tome bodežu probijen, ali je nekoć bio popunjen tankim broncanim listićem, a na kraju izlazi u dva protivna zavojita šiljka.

Dva broncana 15 *mm* duga zglavka, što su na gornjem kraju slabo zavijene, dvoreze oštrice, navode nas na misao, da je držak bio obložen košću ili drvetom, od čega megjutim nema nikakog preostatka. Isto tako nema traga nikakim koricama.

Nešto manji, ovome posve slični broncani bodež našao je u najnovije doba i gospodin Fiala na Debelom brdu kod Sarajeva[1]).

Zajedno s bodežem nagjena toka prikazana je u *slici 5.* u naravnoj veličini. Ona je eliptičkog, s obje strane zaobljeno šiljastog oblika. Prevučena je lijepom, zagasito-zelenom patinom te je bogato ornamentirana. Oko ispupčenog glatkog srednjeg dugmeta usavaćene su naime četiri manje i dvije veće špirale, koje sastoje svaka od tri paralelne crte, i spojene su izmegju sebe tangencijalnim linijama. Okrajak im je s obje strane na šiljastim krajevima optočen sa tri, a gore i dolje samo sa dvije crte.

Na toki ima na svakom kraju zglavak, dug 11 *mm*, pa je po tome valjda kao srednji ukras bio na kožnom pojasu, što bi se moglo suditi i po površini, po dužini ponešto uvinutoj.

Oba ta vrlo zanimljiva broncana predmeta biće da pripadaju halštatskoj perijodi.

Kod kilometra 1·4 željeznice našao je nadalje gosp. Herda, sasma prosto u zemlji položen kopljani šiljak s kratkom, širokom plojkom i slabim povorom duž sredine. On je 25·5 *cm* dug, od čega 13 *cm* dolaze na plojku, na sredini široku 4·2 *cm*, a 12·5 *cm* na tulac. O starosti tog osamljenog nahogjaja ne usugjujem se izreći suda.

[1]) „Glasnik" 1894., str. 117 i tabla XII., sl. 1.

Pri kilometru 3·4 te željeznice nagjeno je nadalje teško, željezno, jednoruko sidro, kome je ruka duga 30 *cm*, a srednja širina 10 *cm*, takogjer prosto u zemlji. Valjda je na tome mjestu nekoć bila usidrena skela preko Lašve, ali se ne može odrediti vrijeme, kada je to bilo.

Zadnji je komad u toj kolekciji, u *slici 6.* prikazani, željezni dvostruki nož, kako mislim, britva, nagjen kod 4·7 željezničkog kilometra. On je dug 28·5 *cm*, te na svakom kraju ima vrlo zavojitu, jednorezu oštricu. Obje su te oštrice obrnute na protivne strane, a spojene su pràvom, poput gajtana usukanom šipkom od 9 *cm*, koja u sredini ima svitak.

Drugi jedan ovome posve sličan, ali manji dvostruki željezni nož ima naš muzej iz Zagradine na Rakitnom polju u ljubuškom kotaru. Treći slični dvostruki željezni nož dobio je naš muzej iz županjačkog kraja. Samo je u ovoga srednji dio posve gladak i obje zavojite oštrice imaju isti pravac. Konačno bijaše četvrti, dvostruki nož istog oblika iz Bogorova u kotaru vlaseničkom nedavno priposlan našem muzeju po oružničkom stražmestru Tomi Dragičeviću. On je 33 *cm* dugačak, posjeduje dvije, nejednako velike, jako zavinute, u jednom pravcu stojeće oštrice i zasukani zajednički držak.

Čini se dakle, da takvi dvostruki noževi u našim krajevima nijesu rijetki, ali su se dojako samo osamljeni nalazili, pa im se s toga doba, iz kojeg potječu, ne može pouzdano odrediti.

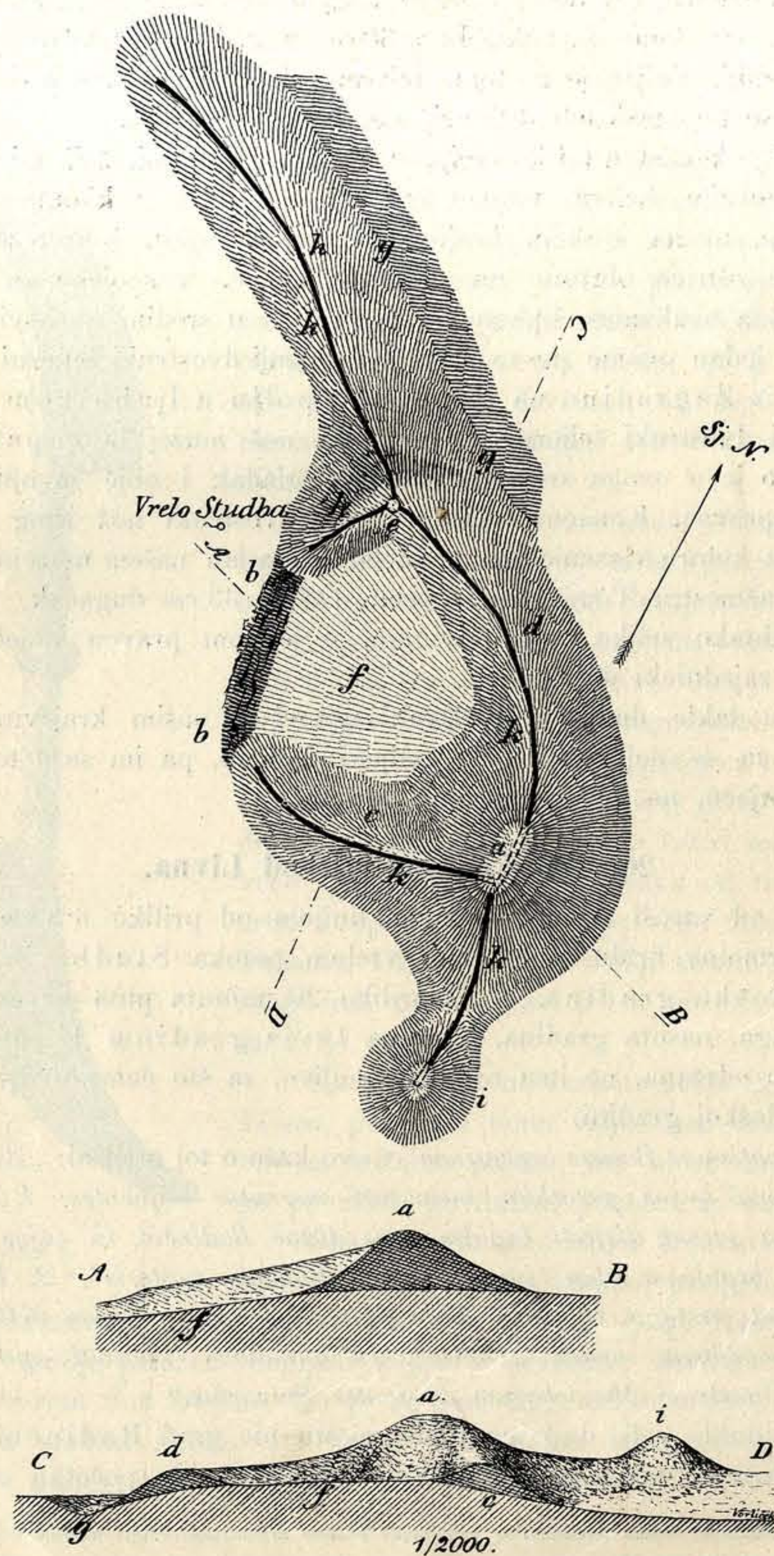
26. Vidoška gradina kod Livna.

Južno od varoši Livna zračnom linijom od prilike 6·5 *km* odonud, stoji na strmome hridu nad jakim vrelom potoka Studbe ili Sturbe velika Vidoška gradina, a od prilike 20 minuta puta sjeverozapadno od ove druga, nasuta gradina, nazvana Ivića gradina. U potonjoj, ma da je dobro održana, ne ima ništa zanimljivo, za što ćemo ovdje govoriti samo o Vidoškoj gradini.

„*Schematismus Bosnae argentinae*[1])" ovo kaže o toj gradini: „*Antiquitates intra ambitum hujus parochiae memorari merentur sequentes: 1. Ad fontes fluvii Studba jacent disjecti lapides arcis dictae Radinčić, in cujus area est sepulchrum lapideum cum inscriptione: „Suronis posteris". 2. Huic arci contigua sunt vestigia Claustri Monacharum S. Clarae, quae in hanc diem retinent honorificum nomen „Divice". In annalibus Vadingi apellatur hic conventus Claustrum Monacharum od fontes Stuvariae.*"

Tu se dakle veli, da je na tome mjestu bio grad Radinčić, a njega da se je hvatao manastir duvni svete Klare. Na početku šezdesetih

[1]) „Schematismus almae missionariae provinciae Bosnae argentinae ordinis fratrum minorum observantium". Mostar 1877., str. 67.

Slika 7.

ljeta nagjen je nadalje ondje rimski nadgrobni kamen s imenom Firmus Suro[1]), ali u Vidošima ne mogoh saznati, gdje je sada. Na temelju toga nahogjaja sude Tomaschek[2]) i Hoernes[3]), da je kod Vidoša bila rimska štacija Ad Libros uz veliku cestu Salona-Argentaria. Vidoška je gradina, kako pridani ovdje tlocrt i dva presjeka, *slika 7.*, pokazuju, golema prehistorička gragjevina, nasuta od prikupljenog kamenja iz okolišnog krša. Na jugoistočnoj strani je bedem, koji opasuje unutrašnji zaravanak, na oblik gromile uzvišen, i dostiže mu ovdje temelj istočnozapadnu širinu od 55 *m.* Duguljasta eliptička, ravna glavica te gromile *a* duga je 21 *m*, te je s polja visoka 12 *m*, a iznutra 10 *m*. Polazeći prama zapadu i sjeveru, hvataju se gromile u vidu luka podignuti bedemi, koji bivaju sve niži, te se s obje strane svršavaju pri zapadnoj ostrmini kuka *b*, na kome je zaravanak. Tako zapadni bedem *c* od prilike u polovici svoje dužine spolja samo još ima visinu od 4·2 *m*, a iznutra od 4 *m*. Bedem *d*, koji se prostire sjevernim pravcem, već se gromile hvata nešto niže, te prije nego što oštro u *e* skrene na jugozapad, ima prama nutarnjem zaravanku *f* visinu od 1·7 *m*, spolja pak, gdje ispred njega ima vododerina *g* visok je 13 *m*. Ta će vododerina biti uzrokom, što je bedem na ovoj strani bez uštrba po tvrdoću mjesta mogao biti tako nizak.

Unutrašnji zaravanak spušta se po malo prama zapadu, te je od gromile do okrajka otvorene ostrmine širok 54 *m*, a od podnožja jednog bedema do podnožja drugog bedema 60 *m* dug.

Od podnožja istočnog bedema pri oštrom njegovom zakretu *e* spušta se nadalje kraj spomenute već vododerine *g* niži spoljašni bedem *h* prama sjeveru u dužini od 130 *m* prama vidoškim kućama.

Drugi, ali kraći, spoljašni bedem prostire se od gromile prama jugu i tvori na kraju drugu gromilu *i* od 30 *m* premjera.

Nad glavicom svih bedema i obiju gromila temelji su 2 *m* debelog zida *k*, uzidanog od lomljena kamena, vezanog mazom, u kome su pomiješani komadići cigle. Uz oštri zakret bedema kod *e* razabira se nadalje iz temeljnih zidina i okruglaste udubine, da je ovdje bila okrugla kula od 4 *m* premjera.

Ukupni zatvoreni planum i bedemi zasuti su rbinama od ilovastog, rukom gragjenog sugja i fragmentima žrvnjeva od pješćenjaka, kakog u onomu kraju nema, ali i rbinama crvenih na točilo gragjenih rimskih ilovastih posuda, onda grumenjem od vapnenog maza i komadima različite rimske cigle.

[1]) C. I. L. III. br. 2764/*a*.

[2]) „Die vorslavische Topographie der Bosna, Hercegovina, Crna Gora und der angrenzenden Gebiete“, od Viljema Tomascheka. „Mitth. der k. k. geogr. Ges.“ Beč, XI. sv., 1880., str. 518.

[3]) „Alterthümer der Hercegovina und der südlichen Theile Bosniens“, od dra. M. Hoernesa. „Sitzungsberichte der k. k. Akademie der Wissenschaften in Wien“. 1881., sv. 99., str. 934.

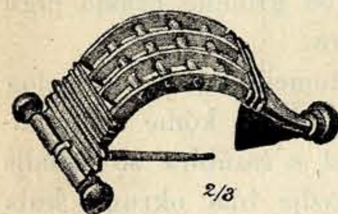
Ta je Vidoška gradina po tome prehistorička nasuta gradina, koju su kasnije zbog pogodna joj položaja zapremili Rimljani i jakim zidinama još više utvrdili. Ma da u dolini pod gradinom nijesam našao ostanaka rimske naseobine, to opet može biti, da je takva ondje bila. A moglo bi i to biti, da je ta rimska štacija samo utvrda, koja je imala da zaštićuje cestu, što je kraj nje prolazila.

Gdje je ono bio manastir duvni sv. Klare, za koji šematizam stalno tvrdi, da je ondje postojao, to unatoč mnogog raspitivanja nijesam mogao da doznam, jer se u narodu o tome nije održala nikaka tradicija. Pisac šematizma očevidno pogrješno traži ga u južnoj gromili *i*, ali to je prehistorička gragjevina, te ne gledavši na to, što nema gragjevnih ostanaka osim rimskog zida *k* po dužini, već po malenom svom prostoru nikad nije mogla nositi sredovjeki manastir. Gromila nasuprot pripada kao spoljašna utvrda prehistoričkoj utvrdi gradine, te je služila ili kao ispostavljena stražarnica, a možda i za bogoštovne obrede.

27. Nekoliko novih nahogjaja iz grahovske okolice u livanjskom kotaru.

Nastojanjem gospodina Dominika Kovačevića, do prije kratkog vremena upravitelja ispostave u Grahovu, stekao je zemaljski muzej nekoliko novih predmeta, nagjenih u ovom uredovnom području, izmegju kojih ću zanimljivije ovdje pokušati da opišem.

Prvi je od njih maljušna rana rimska fibula na obluk od bronca, *slika 8.*, duga 54 *mm*, visoka 27 *mm* i najveće širine 25 *mm*. Stremenka sastoji od četiri probijena rebarca, koja su izmegju sebe spojena sa četiri okrugle poprečne šipke, koje se i na spoljašnjoj strani završuju u zglavkasta puceta.

2/3

Slika 8.

Poprečnim gukama ornamentirana puna glavica ima na dônjem kraju okruglu, s obje strane pucetom ukrašenu priječku, a u njihovoj sredini smješten je šarnijer od jezičca; nožica pak sa svojom malenom, punom trouglastom plojkom završuje se člankovitim dugmešcem. Ta fibula živo sjeća na jednu rimsku broncanu fibulu iz ravnih grobova kod Hodbine na Bišću polju kod Mostara[1]), te glavna razlika izmegju obiju stoji samo u tome, što potonja ima dva jezičca, te prema tomu i horizontalno položenu nožnu plojku. Vrlo je slična i jedna rimska fibula sa šarnijerima

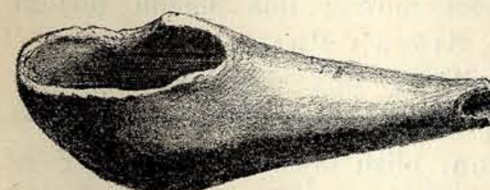
[1]) „Glasnik" 1891., str. 166, sl. 7 i „Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina", II., 1894. str. 13, sl. 11.

iz Graca kod Posušja u kotaru ljubuškom[1]), kojoj probijena stremenka megjutim, kao ona iz Hodbine, sastoji samo od dva rebarca i u koje su takogjer bila dva jezičca.

Ovu fibulu, o kojoj je riječ, našao je na Gradini kod Peći sjeverozapadno od Grahova neki pastir, a ležala je sasvim prosto na površini.

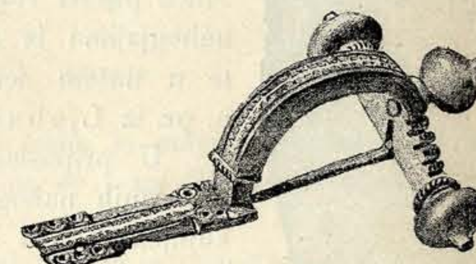
Dvije druge male gradine leže sjeveroistočno od blizog mjesta Kesića na dva brežuljka, jedva 50 koraka jedna od druge i sastoji se svaka od jednog eliptičkog nasipa. Veća od njih duga je od istoka prama zapadu 22 *m*, a široka je od sjevera k jugu 15 *m*, manja je nasuprot od istoka k zapadu duga 19 *m*, a široka 11 *m*. Sa malo pokusnog prekopavanja nagjeno je u obje gradine rbinâ od prehistoričkog sugja, gragjenog prostom rukom, tkalački uteg od ilovače i jedna ilovasta žlica, ali osim toga je nagjeno i rbinâ od crvenih rimskih ilovastih posuda, temeljnih zidina, grumenja od vapnenog maza, beton od opeke i komadi željezne troske, kao dokazi kasnije naseobe po Rimljanima.

Malo prije spomenuta ilovasta žlica, *slika 9.*, duga je 93 *mm*, široka 40 *mm*, a eliptička joj udubina prilično je duboka. Kratki, prama kraju stanjeni držak ima na kraju rupu od 20 *mm* dubljine, koja je očevidno bila na

2/3

Slika 9.

2/3

Slika 10.

to odregjena, da se u nju zataknu korice od kosti ili od drveta. Slične ilovaste žlice, ali s potpunim drškom, poznate su u Bosni i iz naseobina na Debelom brdu kod Sarajeva i iz gradine kod sela Rumboci blizu Prozora.

Druga rimska broncana fibula, *slika 10.*, potječe iz Resanovca ili Resanovaca sjeverozapadno od Grahova, od koja dva mjesta pokraj prvog rimska cesta iz Dalmacije vodi preko Rastella di Grab i preko Grahovskog polja prama dolini Unca[2]).

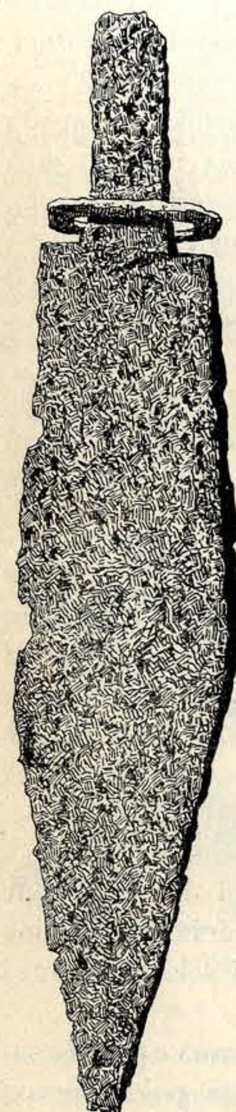
Ta je fibula nagjena nedaleko od rimske ceste na jednoj oranici. To je fibula na oblik strijele sa šarnijerima i sa lučastim pucetima, duga

[1]) „Glasnik" 1893., str. 522, tab. V., sl. 10.

[2]) „Glasnik" 1891., str. 396, i Ballif: „Römische Strassen in Bosnien und der Hercegovina", Beč 1893., str. 12 i dalje.

84 *mm*, a široka 54 *mm*, koja se time odlikuje, što joj je stremenka i duga, plosnata nožica obložena uskim trakom od bijele paste, ili od nekog metalnog oksida poprijeko isprutana.

Take fibule bile su i u rimskim pokrajinama u kasnije doba careva (u III. i IV. vijeku) vrlo proširene, te su već i u našim stranama češće nagjene. Tako kod Mostara, Nevesinja, Stôca i Ljubuškog u Hercegovini, onda u Domaviji kod Srebrenice, u Dejčićima kod Trnova u kotaru sarajevskom, u Putičevu kod Travnika i u Bastašima u kotaru petrovačkom.

1/2

Slika 11.

Treći je nahogjaj iz rimskoga doba u *slici 11.* prikazani željezni bodež (handžar), koji je nagjen prosto u zemlji kod sela Zeba jugoistočno od Resanovca. Jednoreza mu oštrica duga je 22 *cm*, te je tek prema rtu ponešto savijena. Hrbat mjestimice debeo do 4 *mm*, od drška je pa do preko sredine dužine oštričine ponešto izbočen, tako da oštrica na tome mjestu dostiže svoju najvišu širinu od 5·5 *cm*, a otuda se u pràvoj liniji vraća prama rtu. Taj oblik noža nije baš rijedak megju nahogjajima iz rimskog doba u Bosni i Hercegovini, te u našem zemaljskom muzeju ima sličnih bodeža n. pr. iz Ljubuškog, Stôca i Putičeva[1]).

U priposlanoj kolekciji ima megjutim takogjer broncanih nahogjaja prehistoričkog doba, koji su prikupljeni u selu Pećima, blizu tamošnje eliptičke gradine i u njoj.

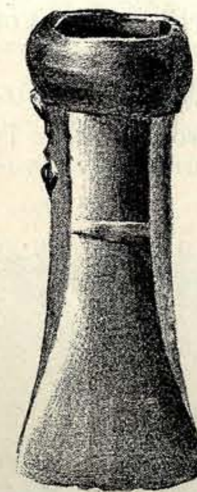
Prvi je od tih nahogjaja tulasti kelt, dug 12 *cm*, s odlomljenom ušicom, *slika 12*, koji je nagjen prosto u zemlji od prilike ³/₄ sata puta jugozapadno od spomenute već gradine kod Peći. On se od svih do sada nagjenih tulastih keltova razlikuje time, što mu ispod debelog svitka oko tulca na svakoj dugoj strani ima poprječno rebarce. Oštrica mu na oblik polumjeseca, široka 5 *cm*, dosta je debela, ali zbog toga, što je jednostrano istrošena, nije pojednako uvinuta, a i tragovi čestog upotrebljavanja sasma se jasno vide na bridu.

Ovi broncevi, što sada slijede, nagjeni su rasuti po gradini kod Peći prigodom pokusnog prekopavanja.

¹) Isp. „Glasnik“ 1892., str. 340 i dalje, tab. VI., sl. 7. i 1893., str. 692, tab. I., sl. 1.; onda „Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina“ 1893., I., str. 301, sl. 75.

To su dvije bočke, dva privjeska, jedan prsten, jedno dugme i jedna špiralna plojka.

Ona jedna bočka, *slika 13.*, slomljena je, bila je u svoje vrijeme 20 *cm* duga, a sada je duga 10·5 *cm*. Ona je sasvim glatka s okruglom glavicom, dok je druga, *slika 14.*, samo 82 *mm* duga, na vratiću je na oblik zrnaca

1/2

Slika 12.

2/3

Slika 13.

2/3

Slika 14.

2/3

Slika 15.

2/3

Slika 16.

nanizanih na prutić, narovašena, a na vrhu je sasvim poravnjena. Obje su bočke forme iz halštatske periode, pa su i na Glasincu već nekoliko puta nagjene[1]).

Šuplji, dvouglasti, kesi slični privjesak od dva iskovana tenećeta, *slika 15.*, dug 30 *mm*, a širok 21 *mm*, takogjer je oblik iste perijode, koji je nagjen i u samom Hallstattu[2]).

Čini se, da su se takvi privjesci održali kroz svu halstatsku perijodu i duže, jer ih od bronca nahodimo zajedno sa certoškom fibulom u grobovima kod Sv. Mihajla u Kranjskoj[3]), nadalje od srebra i bronca zajedno sa la-tenskim fibulama na Jezerinama kod Bišća u Bosni[4]).

Ljeveni privjesak, *slika 16.*, najposlije nema ništa karakteristično, ali je pri tom ipak ponešto sličan raznim privjescima, koji su poznati sa Glasinca. Špiralni prsten s premjerom od 20 *mm*, koji sastoji od tankog, 3 *mm* širokog traka od broncanog tenećeta, ali je slomljen, te samo još

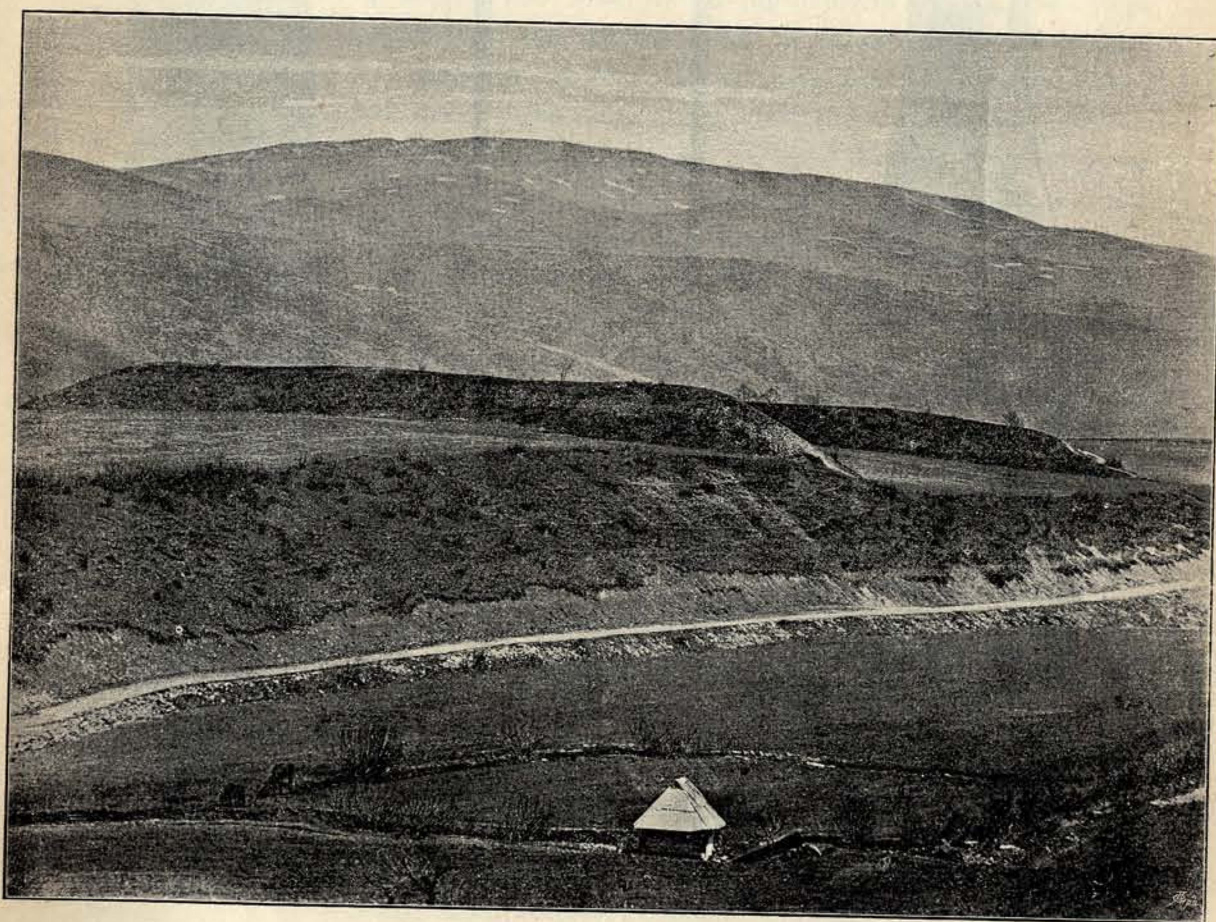
¹) Isp. „Glasnik“ 1890., str. 86, sl. 46/2 i 7. — „Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina“ 1893., I., str. 95, sl. 131 i 136.
²) Vidi: Freiherr von Sacken, „Das Grabfeld von Hallstatt“, tab. XII., sl. 10.
³) Vidi: „Mittheilungen der anthrop. Gesellschaft in Wien“, sv. XVIII., str. 229 i tab. III., sl. 8.
⁴) Vidi: „Glasnik“ 1893., „Jezerine“, tab. XXIV., sl. 15.

ima $1^3/_4$ zavojka, onda malo putašce s kratkim jezičcem na tjemenu svoje spoljašne površine, i špiralna plojka od okrugle žice s premjerom od 23 *mm*, takogjer su forme, koje su već nagjene na Glasincu.

Ja s toga mislim, da ne griješim, ako zadnjih sedam broncanih rukotvorina iz gradine kod Peći pribrojim halštatskoj perijodi.

28. Gradina Dônje Vrtoče kod Dônjeg Unca u petrovačkom kotaru.

Megju krajeve bosanske, koji najviše obiluju ostancima iz drevnih vremena, valja ubrojiti lijepu dolinu unačku, koja se prostire južno i jugozapadno od kotarske varoši Petrovca.

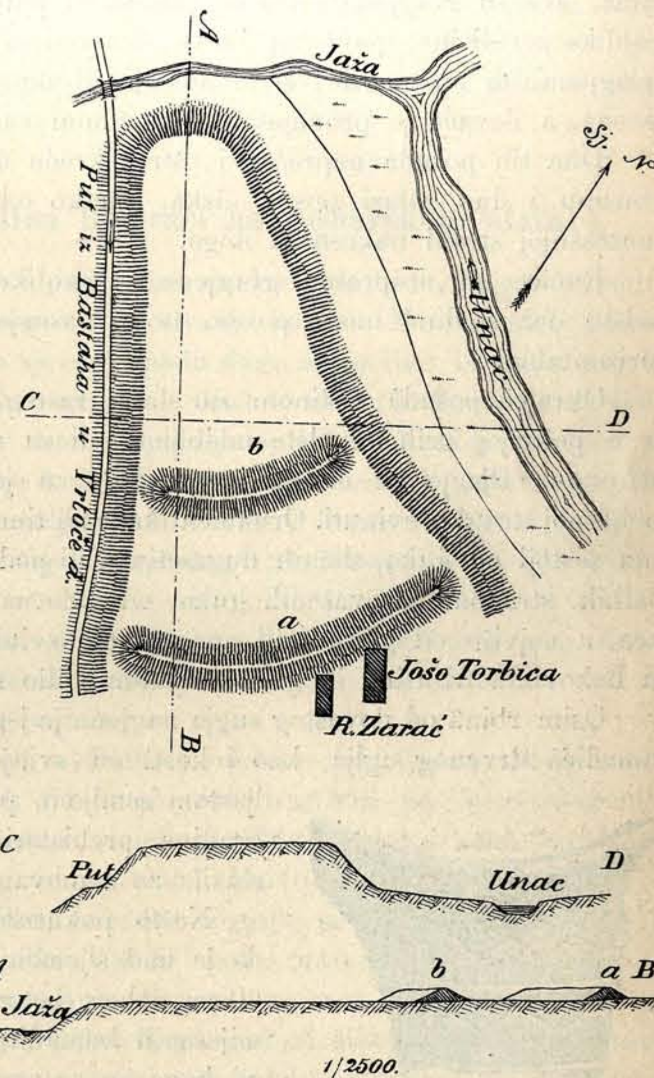

Slika 17.

Kada sam jednom prilikom posjetio tu dolinu, pokaza mi gospodin Franjo Topić, tada upravitelj tamošnje ispostave, jedan brežuljak u selu

Dônje Vrtoče, koji se uzdiže na lijevoj obali Unca gotovo nasred doline, i kome su na sjeverozapadnom ogranku dva paralelna nasipa.

Razgledanjem toga brežuljka našlo se, da je na njemu nekoć bila prehistorička naseobina, kojoj je pogled sa zapadne strane predočen u *slici 17.*, a tlocrt i presjek u *slici 18.*

Slika 18.

Brežuljak ima ravan platô, koji prama istoku po malo prelazi u ravninu, te se na sjeveroistočnoj, sjeverozapadnoj i jugozapadnoj strani na 16 *m* od prilike strmo spušta u polje. Na jugoistočnoj strani, gdje se ravno zemljište zaravanka produžuje, prostiru se od jednog okrajka do drugog ponešto prama spoljašnoj strani izbočeni nasipi *a* i *b*, a megju njihovim krajevima i okomitim ostrminama ostaje otvoren uzak prolaz. Prirodni je materijal brežuljka neogeni tercijarni lapor, te su oba nasipa podignuta od takog lapora, izmiješana zemljom. Spoljašni od njih *a*, dug je 129 *m*, spram spoljašne strane visok 3·7 *m*, a spram unutrašnje 4·6 *m*. Unutrašnji je nasip *b* nasuprot 76 *m* dug, prama spoljašnoj strani visok je 4·5 *m*, a prama unutrašnoj 5·2 *m*. Razmak obaju nasipa od šljemena do šljemena iznosi 57 *m*.

Nutarnji zaravanak, što ga zagragjuju ta dva nasipa, ima od šljemena nasipa *b* pa do okrajka sjeverozapadne ostrmine dužinu od 121 *m* i prosječnu širinu od 53 *m*.

Materijal nasipa ispremiješan je množinom rbina od ilovastog sugja, kojih je tušta i tama rasuta kako po cijelom zaravanku, tako naročito i po ostrminama brežuljka.

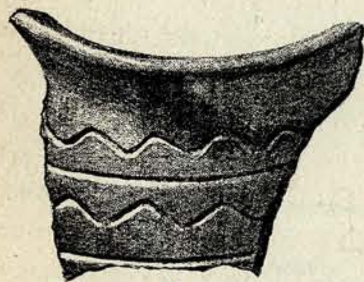
Te ilovaste rbine pokazuju obični tip rbinâ u našim nasutim gradinama, sve su gragjene prostom rukom, a potječu od sugja najrazličitijih i oblika i veličine, površina im je stranom ostavljena sirova, stranom je uglagjena, te su crvene, sive, smegje ili zagasite. One su nadalje slabo pečene, a ilovača je promiješana množinom vapnenih zrnaca.

Dna tih posuda naprečac i oštro skreću u bokove trbušine, a megju trbušinu i dno zalazi posve niska, rijetko od 1 *cm* viša i kadšto prama unutrašnjoj strani nakrenuta noga.

Ručice su nespretno gragjene, svekolike imaju okruglast presjek, kadšto duž sredine imaju povor, te su nasagjene koje vertikalno, a koje horizontalno.

Okrajci posudâ većinom su slabo rastegnuti ili usko previnuti, te su u potonjoj prilici kadšto udebljani, ili su s polja narovašeni utiscima od prsta. Rjegje su okrajci uspravljeni, a još rjegje na široko prama spoljašnoj strani previnuti. Ornamentika je na tim posudama posve primitivna. Ona sastoji od guka, sličnih dugmetima, ili podužih horizontalnih, stranom glatkih, stranom narovašenih guka, od obloučastih ili potkovi sličnih rebaraca, a najviše od glatkih ili narovašenih svitaka. Zaparanih ornamenata na bokovima trbušine ili grlića nijesam vidio ni na kojoj rbini.

Osim rbinâ od ilovastog sugja nagjeno je i pečenog ilovastog grumenja, komadićâ drvenog uglja, kao i kostî od svinjčeta i konja megju pepeljastom zemljom, pa ja s toga mislim, da je ta gradina prehistoričkim žiteljima ove doline služila za stanovanje.

Slika 19.

Nešto pokusnog prekopavanja iznijelo je, da je nad šljemenima obaju nasipa tekao oko 60 *cm* debeo, betonu sličnim mazom, bez primiješanih komadića cigla, uzidan kamenit zid, od koga su se samo očuvali temelji.

Osim toga našao sam na zaravanku te gradine u *slici 19.* prikazanu ilovastu rbinu, po svoj prilici od rimske posude.

Gragjena je na točilo, zagasito-siva, dobro pečena i od finijeg materijala načinjena. Ispod rastegnutog okrajka teče uokolo jednostavna valovita linija, ispod nje su dvije prâve brazde, a megju ovima opet jednostavna valovita linija.

Sjeverozapadno od Dônjih Vrtoča otvorio je gospodin Topić u blizini Bastašima sveden rimski grob, a jugoistočno otuda u Drvaru našao je ostanke rimske naseobine i različite rimske grobove. Sasvim blizu jugoistočno od Vrtočâ stoji nadalje miljokaz[1]) rimske ceste Rastello di Grab — Petrovac, koja je ovdje poprijeko sjekla unački dô, pa ja za to mislim, da je gradina u Dônjim Vrtočima u kasnije doba zapremljena po Rimljanima za zaštitu njihove naseobine kod Drvara i njihove ceste, koja je onuda prolazila.

29. Rimska razvalina Biograci na Mostarskom blatu.

Kad iz Mostara polazeći prijegjemo preko kose brda, koja se zapadno oda nj prostire, onda dolazimo u prostranu kotlinu Mostarsko blato, koja je od jugoistoka prama sjeverozapadu duga od prilike 12 *km*, a najviša mu je širina oko $3^1/_2$ *km*. Kao većina kotlinâ u našim krševitim krajevima, tako je i Mostarsko blato zimi poplavljeno, ali u kasnije proljeće do jedne bare u najjužnijem mu kraju, koja se zove Lokve, sasvim presuši, te daje vanredno plodno zemljište za oranice i livade. Zbog toga je ta dolina samo po svojim povišim okrajcima i po obroncima okolišnih brda naseljena.

Slične su prilike onuda valjda bile i u vrijeme rimskog gospodstva, pa i zbilja uz krajeve Mostarskog blata na više mjesta nahodimo ostanke nekadašnje naseobe po Rimljanima.

Tako sam nedaleko od zvatićke vodenice na jugozapadnoj strani nove kotarske ceste pred Biskupovim hanom na sjeveroistočnom kraju Mostarskog blata našao temeljne zidove rimske neke zgrade uz mnoštvo onuda rasutih fragmenata zida i krovnog crijepa.

Na sjevernom kraju Blata nadalje vigjaju se kod sela Knežpolja u šumi Vardi temeljni zidovi male neke pravokutne gragjevine od lomljenog kamena s rasutom onuda tesanom sedrom. Ukraj razvaline leži čitav poklopac od sarkofaga i jedan fragmenat od takoga, oba sa zabatima. Kako mi rekoše, bilo je ovuda prije više takih poklopaca od sarkofaga, ali su žitelji onoga kraja od njih načinili krstove za grobove, svakako je u šumi Vardi nekoć bilo rimsko grobište, a ona razvalina biće da potječe od grobnice.

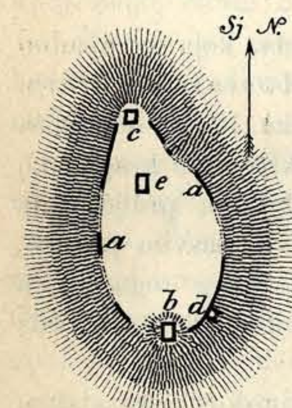
To mnijenje izlazi tim vjerojatnije, što nedaleko odonud u istoj šumi ima grupa od 265 starobosanskih nadgrobnih kamenova, te je to mjesto očevidno i u srednjem vijeku bilo grobište.

[1]) Ballif: „Römische Strassen in Bosnien und der Hercegovina", str. 13.

Ali najzanimljivija je za nas rimska razvalina Gradina na jugozapadnom kraju Blata sela Biogradaca, gdje je po Petru Bakuli[1]) *„arcis rudera magnificentiam operis antiqui et praegrandis indicant"*, i gdje dr. M. Hoernes[2]) spominje prilično održanu razvalinu stare gradine.

Na jednom sa svih strana osamljenom brdu na sjeverozapadu od kuće Marušićeve u Biogracima uzdiže se strma glavica, pružena od juga prama sjeveru, za 8—10 *m* nad brdskim povorom, kojoj je prilično ravni platô dug 80 *m* pri najvišoj širini od 42 *m* i nosi dotičnu razvalinu, *slika 20.*

Kako pristranci glavice, tako i zaravanak gradine zasut je rbinama od ilovastog, rukom gragjenog sugja, tipa iz gradina po našim krajevima, a na južnom kraju zaravanka jasno se vigjaju ostanci gromile, koju su razrovali kopači blaga. Nasipa više nema, te su valjda razvaljeni, kada je zidan kasniji rimski bedem, i da se uštedi prostora.

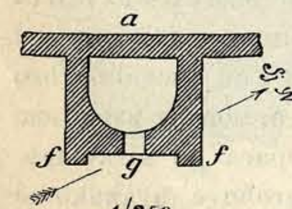

Slika 20.

Nema pak sumnje, da je na gradini bila prehistorička naseobina, koju su Rimljani kao i na mnogim drugim mjestima u Bosni u Hercegovini zauzeli, pošto su osvojili zemlju.

Rimska utvrda biogradačka sastoji od bedema *a*, koji je svud unaokolo uz krajeve opasao platô, a uzidan je od lomljenog kamena mazom, u kome su zamiješani komadići opeke; taj je zid debeo 70 *cm*, a mjestimice je očuvan još do 60 *cm* visine. Taj je bedem na južnoj i sjevernoj strani bio utvrgjen po jednom pravokutnom kulom, a na jugoistočnoj strani bastijom.

Južna kula *b*, koja je bila uzidana u nekadašnju gromilu i koja je raskopana prigodom gore spomenutog kopanja blaga, imala je od istoka prama zapadu 3 *m* spoljašne širine pri sjeverojužnoj spoljašnoj dužini od 5·5 *m*.

Slika 21.

Sjeverna je kula *c* kvadratična gragjevina, kojoj je stranica duga 3 *m*, a zidovi su ostali još za 2 *m*.

Bastija *d* na jugoistočnoj strani, *slika 21.*, sasvim je izašla iz bedema, spolja je pravokutna, iznutra pak polukrugla sa 3 *m* unutrašnje dužine prema pravcu zida i 2·5 *m* unutrašnje širine u sredini.

Oba ugla bastije imaju prama spoljašnoj strani potporne stupove *f*, duge 30 *cm*, a izmegju ovih stupova vode vratašca *g*, široka 70 *cm*, na dvor.

[1]) „Schematismus custodiae provincialis in Hercegovina." Spljet 1867., str. 76.
[2]) „Sitzungsbericht der k. k. Akademie der Wissenschaften in Wien" 1880., knj. 97. „Alterthümer der Hercegovina", str. 573.

U nutrašnjosti utvrde vigjaju se temelji pravokutne zgrade *e*, iznutra 3 *m* široke i 5 *m* dugačke. Osim toga vigjaju se tamo amo po zaravanku rasute hrpe kamenja, uz koje je djelomice prionuo klak, te valjda označuju ona mjesta, gdje su nekoć stajale zgrade.

Svi su zidovi rečenih zgrada oko 70 *cm* debeli, a uzidani od lomljena kamena s primješanim zrncima opeke.

Ako bi u ostalom još ostala sumnja o tome, da li biogradačka razvalina potječe od rimske gragjevine, ili ne, to će je raspršiti množina rbinâ od crvenog rimskog ilovastog sugja, a naročito množina ostanaka od zidne rimske opeke i krovnog crijepa, što je posula svu površinu utvrde.

Kako mi je kasnije pripovjedio gospodin nadcestar Paravan iz Mostara, prostire se sjeverozapadnim dijelom Mostarskog blata, pravcem od Biogradaca prama Knežpolju poravnjen i kamenitim pločama obložen put, koji on rimskim smatra. Ako je taj nazor osnovan, onda bismo tu imali ostanke rimske ceste, koja je valjda iz doline Trebižata preko rimske štacije u Čitluku na Brotnjem polju[1]), pa pokraj utvrde Biogradaca vodila na Vardar-planinu i dalje na Rakitno polje[2]).

30. Gromile kod Pologa na Mostarskom blatu.

Po pristrancima gorskih kosa, koje su opkolile dolinu Mostarskog blata ima velika množina kamenitih gromila, koje imaju najraznoličnije dimenzije.

Tako sam duž ceste Mostar-Ljubuški na jugoistočnom kraju Blata od Varde ili Pašića hana prama jugu do preko Čula nabrojio oko 60, većinom manjih gromila. Na jugozapadnom kraju te doline ima kod Selišta 11 manjih, kod Biogradaca zapadno od tamošnje razvaljene rimske gradine jedna vrlo velika, a u Uzarićima kod mjesta jedna velika i osam manjih, onda nad grobljem Šarampovim jedna velika gromila.

Na jugozapadnom kraju Blata nad selom Knežpoljem dvije su velike gromile Varda i Bijela gromila, a u prostranom šipragu na jugu toga sela ima od prilike 100 gromila razne veličine.

Ali najviše nalazimo gromilâ po pristrancima sjeveroistočnog kraja od Dobrića preko Markića i Megjina prama Miljkovićima, i to visoko gore do Pologa, gdje ih ima više stotina, pa gdjekoji obronak, kao kod Markića gotovo sasvim prekriše. Sve su gromile bez izuzetka nasute od prikupljenih kamenica, pa nam to najpouzdanije jamči, da su gorske kose od kredastog vapna u ovim krajevima već u drevno doba morale biti kršević.

[1]) Vidi: „Glasnik" 1892., str. 121 i d. i „Wissenschaftliche Mittheilungen" 1894., II., str. 57 i d.
[2]) Vidi: „Glasnik" 1891., str. 413 i d. i „Wissenschaftliche Mittheilungen" 1893., I., str. 169 i d.

Prigodom jednom, kada sam obilazio Mostarsko blato god. 1892., odlučih, da pokušaja radi raskopam jednu od množine tamošnjih gromila, da se tako dostanem kakih znakova, po kojima bih im mogao odrediti doba. Pošto je megjutim prigodom tadašnje gradnje ceste od Mostara prama sjeveroistočnom kraju Blata od prilike šest gromila na sjeveroistočnom kraju toga polja raskopano, pa su samo nagjeni kameniti sanduci i kosturi bez ikakih priloga, dok je u drugu ruku godine 1891. u jednoj gromili kod visokog mjesta Pologa nagjen broncani kelt i lijep broncani nož iz broncanog doba, koje sam imao prilike vidjeti u jednoj privatnoj zbirci, riješih se, da za svoj pokušaj odaberem jednu gromilu blizu kuća mjesta Pologa. Već pri uzlazu prama rečenom selu nagjoh šiprag po tamošnjim obroncima svuda zasut gromilama razne veličine, pa ih po pristrancima oko Blata mora biti neizmjerna množina.

Malo selo Polog leži u jednome naboru gorskog pristranka, a tle mu čini obragjenu, usku oazu u prostranom krševitom kraju one okolice. Blizu sela ima 12 većih uz nekoliko manjih gromila, te ja za svoje ispitivanje izabrah jednu gromilu srednje veličine od 14 *m* u premjeru i 3 *m* visine. Posvemašnje prekopavanje ove gromile, kojoj presjek prikazuje *slika 22.*, iznijelo je ovaj rezultat: Na dnu bilo je neravno zemljište poravnjeno tavanom kamena, koji je na nižoj južnoj strani dostigao od prilike 1·2 *m* visine. Na toj kamenitoj podlozi bila je u sjevernoj polovici koncentrički prama premjeru gromile ponešto ugnuta, na polukrug podignuta suhozidina *a*, visoka od prilike 90 *cm* sa 8 *m* u premjeru i više od jednog metra debljine od izabranog za zidanje nešto podesnijeg prikupljenog kamenja. Na zapadnoj strani nagjen je u tom kamenitom krugu još jedan kratak komad druge, takogjer na luk izvedene suhozidine *b*.

U južnoj polovici brežuljka nagjena su u opisanom dônjem tavanu kamenja uzidana tri pravokutna kamenita sanduka razne veličine i raznog pravca, koji su sastojali od neobragjenih kamenitih ploča od 5 *cm* do 10 *cm* debljine.

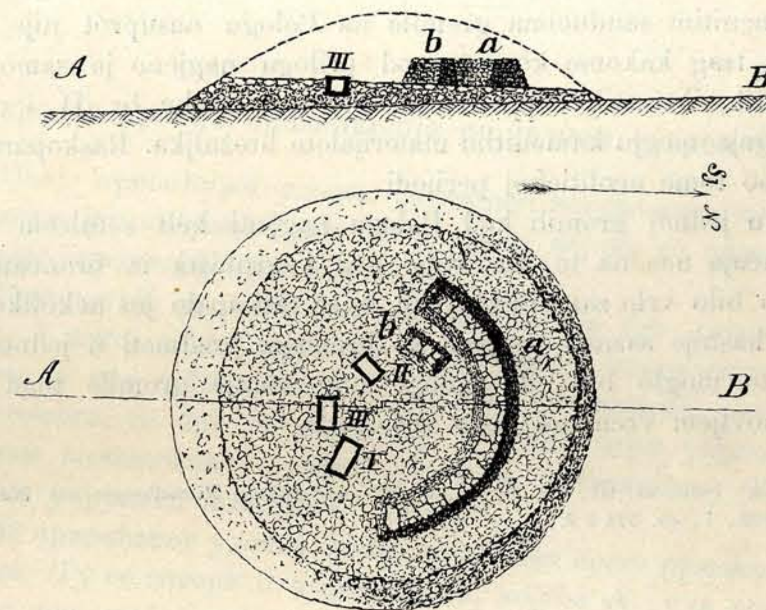
Prvi od tih sanduka, na slici sa brojem I. označen, bio je dužom svojom stranom obrnut prama z.-z.-sj., iznutra 100 *cm* dug, 42 *cm* širok i 50 *cm* dubok. Bio je preklopljen kamenitim pločama, ali na dnu nije bilo ploče. Djelomice šupalj imao je u sebi samo sitnih kamenica, zemlje i nešto kosti od posve malih životinja, valjda glodavaca, koji su valjda istom kasnije dospjeli unutra, ali ni traga ljudskim kostima.

Kameniti sanduk br. II. bio je posve jednako konštruiran, kao rečeni, ali je dugom stranom bio okrenut prama sjeveroistoku. Iznutra je bio dug 70 *cm*, širok 35 *cm*, a dubok 30 *cm*. Osim zemlje bilo je u njemu samo nekoliko malih, smegjih i posve rastrošenih komada ljudskih kosti i nekoliko

sasma prostih, neuriješenih ilovastih rbina malog jednog, 6—7 *cm* visokog vrča s ručicama.

Megju objema nagjen je kameniti sanduk, broj III., kome su duge strane imale pravac od istoka prama zapadu. Bio je iznutra dug 77 *cm*, širok 40 *cm* i dubok 40 *cm*, ali je osim poklopca imao i na dnu ploču. Unutri bilo je samo nešto zemlje, u kojoj su se mogli razabrati mali komadići posve rastrošenih ljudskih kosti.

Pred polukružnom suhozidinom u sjevernoj polovici gromile bilo je na spoljašnjoj strani nagomilano ovećih šuljeva, a onda je nad sanducima

Slika 22.

i nad zidinama nasuta glavica gromile od nabacanog bez reda ovećeg prikupljenog kamenja do težine od jedne metričke cente.

Inače je kopanjem nagjen samo razlomljen brus od dioritičkog kamena, dakle takog, kakog nema u onom kraju, koji je dosta duboko ležao megju materijalom gromile.

Po tome, što rekoh, očevidno je raskopana gromila bila grob, u kome su valjda bile sahranjene tri lešine. Jer u dva ona kamenita sanduka u istinu su nagjeni ostanci kostura, ali tako rastrošeni, da nam se ne treba čuditi, što u trećem već ništa više od njih nije preostalo.

Nego su dimenzije tih kamenitih sanduka vrlo malene, jer je najveći od njih iznutra mjerio 100 : 42 : 50 *cm*, a najmanji 70 : 35 : 30 *cm*. To su tolišni prostori, da tu lešina odrasla čovjeka nije mogla ni čućeći stati.

Moramo dakle suditi, da su u toj gromili ili sahranjene bile dječije lešine, čime bi se i to rastumačilo, što nema priloga, ili da su odrasli ljudi ovdje sahranjivani tek iza maceracije, bilo prirodne ili umjetne i iza razloženja kostura.

Kustos Fiala pretražio je kod Crvenog grma u kotaru ljubuškom sličan grob sa sandukom u gromili[1]).

Ali je tamo sanduk bio dug 100 *cm* i dubok 60 *cm,* tako da se je ondje, za nevolju mogla lešina čučeći smjestiti. Po nagjenoj prevlaci od broncane patine na lubanji mogao je nadalje Fiala pouzdano suditi, da su uz lešinu bili broncani prilozi.

U kamenitim sanducima gromile na Pologu nasuprot nije se našao ni najmanji trag kakome kovu, a od priloga nagjeno je samo nekoliko malih, prostih, ilovastih rbina u kamenitom sanduku br. II. i onda brus iz tugjeg kraja megju kamenitim materijalom brežuljka. Raskopana gromila pripadaće po tome neolitičkoj perijodi.

Nego u jednoj gromili kod Pologa nagjeni kelt s tulcem i nož od bronca upućuje nas na to, da ovdje ima i grobišta iz broncanog doba, pa bi za to bilo vrlo zanimljivo, kad bi se raskopalo još nekoliko gromila. Kako sam kasnije saznao, nagjeni su broncani predmeti u jednoj gromili, pa bi za to moglo biti, da mnoge one manje gromile toga područja pripadaju novijem vremenu nego veće.

---

1) „Glasnik" 1889., sv. III., str. 90 i d, i „Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina" 1893., I., str. 324 i d.

Из старих рукописа.

Приопћио

др. Ћиро Трухелка.

I.

Наредбе против празновјерја по једном старом номоканону.

Овдје приопћујем уломак из старог номоканона, који ће етнолога занимати, јер садржаје наредбе и казне, којима се православна црква за разне празновјерице пријети.

Рукопис је у малој осмини на хартији без датума и напомене писца. У истој књизи привезан је при крају молитвеник много млађи, а писан у год. 1731. Језик и рукопис номоканона много је старији од потоњега, те бих га најкасније у XVII. вијек уврстио. По неким језичним особностима судећи, писан је номоканон у Босни, гдје је и нађен у рукама познатога „писара".

Из приопћеног уломка сазнајемо за неке врсте празновјерја старијег времена. Ту се говори о чаровањих, којима се „уда раслабе", „дуга болест" или ина „вриjед" добавља, да човјеку живот постаје „нежитељним". Даље се говори о отравам, којим се човјек отрављује, да умом шене те да пострадали радије смрт жели. Прорицања казују вражјом помоћи будућност.

Цијело поглавље ради о вухвих и о вухвовању (о магици). Ту се вели, како се гатајући муж и жена раздвајају, како се восак и олово саљева. Спомињу се циганке, гатања јечменим зрном и бобом, „хранитељне" траве, које се као аманет носе, да одврате зло и уроке. Из тог поглавља сазнајемо, да у дјелокруг „вухва" пада разгонити облаке, гатање по родословљу (хороскоп), метнословљу и опојасања, да би у њедрима змију носали, а на очи и уши метали за здравље змијину кожицу.

Ако би се дао хљеб освећен на велики четвртак коме да изједе, открила би се украдена ствар.

Рукопис спомиње такођер, да би вукодлака сажегли и њиме се кадили, али не спомиње у коју сврху.

За сваку ту празновјерицу диктира номоканон примјерену казну, која се темељи на разним цитатима, већином апокрифним.

Рукопис, из којега црпем приопћени уломак, није потпун. На почетку и на крају нестало је подоста листова, па и у самом тексту нема цијелог низа поглавља од 21 до 80.

Ѡ ЧАРОВАНЫ.

Чаровницы си соуть, иже не глы дѣдьскїе ѱалмы поюще ѧ̓ничьска имена вьспоминающе и самїе прѣтїе бїе, и сими еже ѿ бѣсовь сьлагають чарованїа.

Чарованїа оубо бѣсовь злотворны имоуть призиванїа о крть гроба обавлаема ꙗко же расллабити оуды коего или житїемъ въздлещи и нежително емѹ быти житїе. сиуе и чарованїа прѣ имѣноваше се ѿ иже нагробни въплꙗ и плача. чарованїе оубо е̑ еже ѡбаванїемъ и призиванїемь бѣсовь сътворити нѣкое дѣло каково оубо на врѣдь инѣмь ꙗко се на расслабленїе оудовъ и на дългот ѹ болѣзны или инъ врѣдь въсе жителное въздлежанїе і на ина пѡбна.

Ѡ ТРАВА.

Ѡ трава же е̑, еже напоены съмрътоносними оустроити нѣчто сн(а)ѣно и ѡтравити чака или ѿ разѹма изводити и желателнѹю творетъ съмртъ страждѹщомѹ. аще кога възникнеть или приличними чакѹ или любовны раиног да бываема низѹмлꙗють и тако оуготовлꙗють вь лѣпотѹ[1]) же си съ оубыцами равно запрѣщають се, ꙗко глаголет великы василїе: иже чарованїе или ѡтравѹ исповѣдѹе оубїици лѣто исповѣсть ідолослоужители бы глеть правило таковїе, си рѣ, иже призиванїа бѣсовѹ творить чарованїа нѣка и ѿ тѣ ищѹт помощь, чародѣꙗ и влъшьства творещи ідолослоужителꙗ наре.

Ѡ ПРОРИЦАНЇИ.

Прорицателїе же глютсе, иже бѣсовѹ себѣ възложите и тѣ наказованими чрезъ некаа знаменїа покоушаютсе выдѣти боудѹща, зароуга игралище на врѣ простенши блекѹть или ѡблакы разгонет или подають хранителна или ризикь(!) нщастїе и рослoвїе вѣроують, ꙗко ѡвь оубо въ днь благь, ꙗко ѡв въ днь злъ роди се, или метнословїе или опоꙗсанїа си рѣ каноуры и шлъкы на главѹ и навїю възлагають ꙗко недоугы ѿгонити и оурокы блѣдословѣть,

---

[1]) Decor.

или ѕмїю ѡбноседь въ недра и на очїю и оусте своихь привлачеть сы кожици, ꙗко за здравїе негдѣ не пщоують, или оу серези въ великы четврь свои дѣтемь творетъ, или двскїе ѱалмы и имена ѧ̓ничьска поминающе навїю[1]) вѣщають, или характирь, и хартїю съдржещѹ млтвѹ не жита, или бабы призивають, на главоболїе или сплины сечеть, или на болѣзны и недоугы прѣвезанїа творетъ и оуже призивающе благотворенїе бѣсы, въ помощь и здравїе имь или ѕвѣремь и моужѹ и жене прѣвезанїа изколꙗють, или дѹхапитлива имоущимь вѣроующе, или ино влъшвьство възвѣщаеть изгнбше е̑ или чародѣанїе за инѹ нѣкоую немощь и за боурѹ чароують или ино что ѿ сыцевы твореще, ѕ (6) лѣть запрѣщенїе прїемлють да непричестетсе, освѧщение же низлагаеть и паче въ лѣпотѹ си рѣ по васакои правѣ занїеже въса сїа ѿ бѣсовь дѣиствѹема съвръшают се. глет бо сты іѡ злаоусть ꙗко аще і стїе троице име глетсе на сицевы аще и стїи боудѹть призиванїа аще и знаменїе крстное наводитсе, бѣжати дѹнить сицевы и ѿвращатисе: низлагают же се множицею и свщници на саборе. хлѣбь великаго четврь давше некоимь ꙗсти, даже оукрадена ѡбрѣщѹтсе ѿ еже неоудо..е сего пожрети.

Ѡ ВЛЪХВОВАНЇИ.

Влъхви[2]) оубо соуть иже бѣсы благотворнїе, негли призивающе къ благо нѣкоего съставленїю. аще и скврьно оубыце соуть въси и прѣлъстници[3]) произволенїемь. аще кои ходеть къ влъхвомъ и влъхвѹють, си рѣ вражають, или ѕвѣздословеть, или чарають влъкы, или моужа и женѹ, да не съходѣтсе, и да навикнѹть что ѿ них же невѣдеть ꙗко да высакь излїеть имь влъховь косакъ или ѡлово: лѣт ѕ (6) да непричеститсе по ѯ правилѹ иже въ трѹле и по п (80) великаго василїа.

Свщеник же сїа творен ѿ ноудь да извръжетсе.

Єли кы влъхвѹють съ циганками, и елици приводеть влъхва вь домъ свои и чароують имь, аще негдо болнь е̑, или ино что: лѣть е (5) да непричеститсе по кд (24) правилѹ агкїрскаго стго събора и по ѯ (60) правилѹ ѕ (6) събора, и въ троулѣ, таковы ѕ (6) лѣть запрѣщаеть; освщенниеже низлагаеть. и аще хощети ищи сказанїе семѹ широчаншее въ зонарѣ.

Такоже и ечменимь зрьномь или бобомь влъхвѹющи, лѣть ѕ (6) да не причеститсе по а (1) главе м (40) стихїа въ матѳеи.

Такоже и елици носеть хранителна[4]) ѿ ѡтравь, или что ѿ сыцевых[5]) или навезанїа на дѣти или на животна сы възлагають за оурокы, лѣть ѕ (6) да непричеститсе по правилѹ, иже въ троулѣ. а иже призиваеть влъхвы, да сътвореть чары на врѣ инѣ чакь и съ, ꙗко и ѡнь, запрѣщаетсе, си рѣ лѣть

---

[1]) навїꙗ, нека врста Вила. [2]) Magus. [3]) Варалице. [4]) Хранити = очувати, бранити. [5]) Таквих.

к҃ (20), ꙗко волєю оубыви по ѯ҃ (60) прави̑ꙋ великаго васили и по о҃в-мꙋ (72), матѳеи же въ а҃ (1) главе м҃ (40) стихїа г҃леть.

Ꙗко иже мачкы і ины ѕвѣре ниже некы с҃щени҇ съ е҃ѵлїємь дрѣвꙋ съсвезан и кроуговне ѡвращаєт се занєвїє выни съ ѱалми двкы а вїє изврьжень в҃ы нь и ст҃ы иконамь при҇деще жены и ѿ с҃ы крѣпеще се прорицати бо҇ущаа ꙗкоже дꙋхь имоущи, томоуже пѡ҇вають запрѣщенїю.

Ѡбаче иже единою прѣлъстивще се тъже ѿ злаго прѣставше мънїє запрѣщени бо҇уть. томꙋ҇же запрѣщенїю по҇падають, иже г҃лемїє воурколакы[1]) съжигающе и ѿ ны҇ кадетсе ѕ҃ (6) лѣть да непричестї҇е.

Тако҇же и елици мещꙋть дѣтища своа на разпоутїа҇ да кр҇тить его ѡврѣти и зла ради да живо бо҇уть ꙗкоже бледословеть. аще же ѡбрѣщеть его тоурчнь, аще кр҇тить с҃щеникь отроче съ тоурчиномь ꙗко съ коумꙋ҇, да извръжетсе по м҃ѕ (46) правиль ст҃ы ап҃ль.

Въ трѣтеи же главе е҃ (5) стихїа матѳии г҃леть ѿ вѣрны҇ последꙋюще еллїнскымь обычае҇ и плѣсанїа на враце҇ или на оулица҇ творещи҇, или роусалскы҇, или гла҇со҇мь птичъскы҇ вѣроующе, или оусрѣтенїемь ч҃лкь, или истезанїамь, вънимають или огнїепалиенїа на стагна҇, ꙗкоже творахꙋ еллїнны дрѣвлїе а҇нїа ꙗкоже выди҇ дѣты сїє творєть въ навѣ҇рїа празни҇чка по некоемꙋ ѡбычаю дрѣвнїемꙋ, или званїє еже творєть нецїи въ д҃нь възн҃енїа, да ѿ ѡного шъствїє свое размотрєть, или въ ризы[2]) женскїє моужїє ѡблачетсе или жены въ мꙋжаскїє или наличникы, ꙗкоже въ страна҇ латинскї҇ зле ѡбыкоше тво҇ри тьмьже сїа творещи҇ въ разꙋме, с҃щенїк же оубо изврьженїю, люе҇же ѿлоученїю прѣдають. тако҇же и по ѯ҃ѕ (66) правилꙋ.

II.

Рукописна кроника из почетка XVI. вијека.

Наш земаљски музеј посједује стари рукопис, такозвану литургију, а на крају исте књиге привезана су два поглавља: сказанїе ѿ книга҇ мѡѵсенскый свѣсть, које садржаје у кратко на пет страна велике осмине извадак из повијести старога завјета и кронику на дванаест стана под насловом: сказанїе соущїимь ѿ адама до д҃ньшнꙗго врѣмене.

И литургија и та два „сказанија" писана су лијепим писмом на хартији. Писцу нијесам могао наићи нигдје у тексту у траг. „Литургији" додато је на крају другом руком приписана нота, која нам бар у неколико, даје гласа о том рукопису: ✠ д҃ае зна како прїиде проигꙋме҇

---

[1]) Вукодлак. [2]) Хаљине. Тај се пасус односи на крабуљне (маскиране) плесове.

кѵ҇р герасї҇ кь ст҃ѣнишемꙋ митро҇олитꙋ скѡ҇'скомꙋ кѵ҇р ѳеофана и приложи митро҇оли҇т сїю книгꙋ г҃лемꙋ литꙋргїа въ манасти҇р в ꙋвацѣ и по҇пися се лѣто битїа ,зр҃ч м҃ца маїа е҃ вь гра҇ скоплю.

Књигу дакле даровао је скопљански митрополит Теофан игуману увачког манастира Герасиму у год. 1690.

Та нота касније је додана него ли је рикопис писан. У нашој кроници, која је осим задње стране, на којој је одерано пола листа тако, да се само прва четвртина од завршних 20 редака сачувала, описују се догођаји до 1510., дакле је она у то доба или годину, двије ли кашње написана.

Можда можемо из тога, што се у кроници, која иначе само најважнија хисторичка факта набраја, у два случаја спомиње и једно неважно мјесто наслутити, да је писац баш ондје живио. То је мјесто манастир Сарандапор, који у години 1463. цар Мехмед обиђе, и у ком је год. 1489. умр'о игуман Арсеније. Једанпут је то мјесто у тексту особито одликовано, јер се чак и на маргини забиљежило. О том манастиру знали смо из Шафарикових љетописа српских (стр. 60.), да је био „светому отцу Јоакиму" посвећен, а сазидан или бар поновљен од краља Милутина. Из нашега рукописа сазнајемо да је Сарандапор био на Кривој Ријеци.

Литургија имаде на више мјеста на маргини биљежака из новијега времена, већином приватни записци посједника те књиге. Ми ћемо само једну на почетку споменути, која је раздијељена на девет листова рукописа а гласи: да се зна када се расꙋ треблеса и тꙋ бии кавге и погике тꙋрака више ѡт деве҇т и мала (иметка) за иладꙋ кеса и треблаши нима ꙋзеше два диела земле и млини. сꙋ ꙋ свемꙋ година попꙋ ристꙋ трисе(т) и седам (и) полꙋ и ние било све рꙋдине есꙋ полана и праптни долови ,аѱне (1755).

СКАЗАНЇЕ СОУЩЇИМЬ Ѿ АДАМА, ДО Д҃НЬШНꙖГО ВРѢМЕНЕ:

Адамь роди сиѳа. сиѳь роди еншса. еншсь каинана. каинань малелиа. малеиль іареда. іаредь енѡха. енѡхь маѳꙋсааа. маѳасаль ламеха. ламехь нѡа. нѡе сима. и въ д҃ни нѡевы бы҇ потопь. и соуть оубѡ ѿ адама до потопа лѣть ,всм҃в (2242.). Симь с҃нь нѡевь роди арфаѯада. арфаѯадь каинана. каина́нь салаꙋ. салаа евера. еверь фалека. фалекь рагава. въ д҃ни фалековы раздѣли се земли. при҇ семь и стльпотворенїє сътвори се. по фалцѣ рагавь роди серꙋха. серꙋхь нахѡра. нахѡрь ѳарꙋ. ѳара аврама. Въкоупѣ бывають лѣть ѿ адама до аврама г҃сѻз (3277.).

Авраамь роди исака. исакь іакѡва. іакѡвь левїа. левїи кааѳа. кааѳь амвраама. амвраамь мѡѵсеа про҇рка. Сь изведе люди ѿ егѵпта. соуть оубѡ

ѿ авраамова прѣселенїа вь землю ханаанскꙋ до исхода исраилева ѿ егѵпта лѣть фл҃ (530.) а ѿ скончанїа исѹса фч҃е (595.) ѿ адама же л.[1]) ҂гѱѻд (3774.)

По исѹсѣ же навїинѣ сѹдїами бь спасаше люди, оскрьблаемїи ѿ окрⷭ҇тьный иноплеменникь. Вь них же прьвѣе начьнь юда сѹди людеⷨ з҃ (7) лѣть. по юдѣ же бы сѹдїа годонїиль л. н҃ (50) погодонилѣ же авѡдь л. п҃ (80) по авѡдѣ же самагаⷬ л. з҃ (7) по самагарѣ же варакь и девора прⷪ҇рчица жена лафидѡнова л. м҃ (40). по варацѣ же гедеѡнь л. м҃ (40). по гедеѡнѣ же авїмелеⷯ снь его лѣть п҃ (80). по авимелѣсе же дѡла л. к҃г (23). по дѡлѣ же іаⷬь л. к҃в (22). по наирѣ же ефдае л. ѕ҃ (6) по. ефдае же евсевѡнь л. з҃ (7) по евсеѡнѣ же еглѡмь л. і҃ (10). по еглѡмѣже лавдѡнь л. и҃ (8). по лавдѡнѣ же самѱѡⷨ л. к҃ (20). по самѱѡнѣ же ѡбла людми саманїи лѣто едно. и по сихъ бы безвластїе въ евреехъ л. м҃ (40). по тѡⷨ же илїи іереи обла людми л. к҃ (20). по илїи же самꙋиль прѣемь стльство и власть дрьжавь л. л҃ (30). бывает оубѡ ѿ скончанїа исѹсова до самоуилевы съмрьти л. х҃і (610). а ѿ нѡа и ѿ потопа лѣть ҂врк (2120). ѿ адама же л. ҂дтпв (4382).

по саѹлѣ же црⷭ҇твова саоуль л. м҃ (40). по саоулѣ же двь л. м҃ (40). по двѣ же соломѡнь снь его л. м҃ (40). ровоамь снь его лѣть иі (18), авїа снь ровѡамовь лѣть г҃ (3), асаа лѣть ма (41). іѡсафадь л. к҃е (25). іѡрамь л. и҃ (8). охѡзїа л. а҃ (1). годолїа л. и҃ (8). іась л. м҃ (40). амесїа л. к҃д (29). озїа н҃в (52). іѡадамь л. ѕі (16). ахазь л. ѕі (16). езекїа л к҃д (29). манасии л. н҃е (55). при семь създасе византїа. амѡсь в҃ (2) лѣтѣ. іѡсїи л. л҃а (31). іѡахазь г҃ (3) мцⷭ҇е. іѡакым л. аі (11). іехѡнїа г҃ (3) мцⷭ҇е. седекїа л. ді (14). сего ѡслѣпивь навоухоносѡрь цⷬ҇ь плѣнника въ вавѵлѡнь заведе. и храмь ѡгнїемь зажежень бы ѿ навꙋзардана. бывають оубѡ ѿ саоула прьвааго цра евреѡⷨ до плѣнїенїа юдѡва навоуходносѡрѡⷨ л. у҃ѕ (406). а ѿ скончанїа исѹса навїина ҂ар (1100). а ѿ нѡа и потопа л. ҂вх (2600). а ѿ адама л. ҂дѡѻв (4872).

Навоуходносѡр же пое же плѣнити емоу іеⷬ҇лимь и разорити, црⷭ҇твова л. к҃е (25). а прѣжⷣе того д҃і (19). ꙗко быти въ тѣ л. црⷭ҇тва его мд (44). по навꙋходносѡрѣ же црⷭ҇ствова марѡдаⷯ снь его л. в҃і (12). валдасарь врать его л. д҃ (4). дарїе асоуирѡвь снь л. зі (17). кѵрь персѣнинь л. л҃а (31). кѡмвись л. и҃ (8). ефендадь и кївердїе врата и вльхва мидѣнина родѡⷨ въставша црⷭ҇ствоваста и҃ (8) мца. дарїе истапсь л. л҃ѕ (36). ѯерѯь дарїевь снь л. к҃ (20). ардаванъ мцⷭ҇ь з҃ (7). ардаѯерѯь дльгороукы л. м҃а (41). ѯерѯь вторыи мца два. содїань мцⷭ҇ь з҃ (7). дарїе любо дѣвичищь л. ді (19). артаѯерѯь дарїевь снь л. мв (42). артаѯерѯь нарⷭ҇енныи ихѡсь л. к҃в (22). нарсїе л. ді (14). дарїе арсамь л. ѕ҃ (6). его оубивь алеѯандрь македѡнскыи

[1]) За л. читајте овдје и свугдје лⷮѣ (= лѣть).

разори црⷭ҇тво перⷭ҇кое, дрьжавшее вьсѣ лѣть т҃ (300). и црⷭ҇твова л. в҃і (12). и мцⷭ҇ь ѕ҃ (6). скончасе вь вавѵлѡнѣ си л. л҃в (32). покори же варварскый езыкь к҃в (22). и колѣна елинска г҃і (13). вькоупѣ бывають ѿ адама до алеѯандра л. ҂ерпи (5188.).

По скончанїи же аⷧ҇ѯандровѣ егѵптѡⷨ и алеѯадрїею црⷭ҇твова потоломен лагоевь л. м҃ (40). потоломен фїладелфь л. л҃и (38). при семь евренские сщенные книгы въ еладьскыи езыкь прѣписаше се. потоломен евергеть л. к҃ѕ (29). потоломен фїлопаторь л. зі (17). (п)отоломен[1]) епїфанїе л. к҃г (23). потоломен фїломиторь л. л҃е (35). дроугыи евергеть л. к҃д (29). птоломен фꙋскѡⷨ л. зі (17). и мцⷭ҇ (ѕ҃). птоломен нарⷭ҇енныи спсь[2]) л. и҃ (8). птоломен нарⷭ҇енныи новыи дїѡнисїе л. л҃ (30). клеѡпатра новааго дїѡнїсїа дъщи л. к҃в (22). въ четврьто же лѣто сее црⷭ҇тва прьвѣе едино начелствова гаїе іоуль кесарь л. д҃ (4) и мцⷭ҇ь з҃ (7). ѿ негоже и прочїи црїе римсцїи кесари начеше звати се. по юлїи црⷭ҇твова авгꙋсть л н҃ѕ (56) и мцⷭ҇ь д҃ (4). вь четврьто же лѣто црⷭ҇тва своего клеѡпатрꙋ оубивь и егѵпьть вьсь повынꙋвь. прьвѣе оубѡ низложивь птоломенско црⷭ҇тво дрьжавшее л. сч (290). и бывають оубѡ ѿ адама до начела црⷭ҇тва авгꙋстова по извѣстный лѣтописцⷭ҇ѣ л. ҂еуни (5458).

Въ четиринадетѡⷨ лѣто црⷭ҇тва авгоустова роди се пльтїю гⷭ҇ь нашь іⷭ҇ хⷭ҇ ѿ стые бцⷣе. кѵрин же сьвѣтѡⷨ велмоужїи послань бы въ їоудею, ѡписанїе сътворити имѣнїемь и жителеⷨ. ѿ адама же до вьчлвченїа хва л. ҂еф (5500).

По авгꙋстѣ же црⷭ҇твова дїверїе снь его л. к҃в (22) и мцⷭ҇ь з҃ (7). въ петьнадетое же лѣто црⷭ҇тва крⷭ҇ти се гь нашь іⷭ҇ хⷭ҇. и еуⷭ҇ко (ꙋченїи) слово наветь. и въ ѡсмьнадесетое лѣто тогожⷣе црⷭ҇тва пострада на радиволнюю смрⷮь. соуть же ѿ адама до гнїа възнесенїа л. ҂ефл҃г (5533).

По дїверїю црⷭ҇твова гаїе л. г҃ (3) и мцⷭ҇ь і҃ (10), клавдїе л. г҃і (13) и мцⷭ҇ь е҃ (5), нерѡнь г҃і (13) л. и мцⷭ҇ь и҃ (8). и бѣжавь себѣ погребѣ жива. сьи оуби врьховные апⷭ҇ли петра и павла въ римѣ. овѡго оубѡ стрьмоглави на крⷭ҇тѣ распевь, овѡго же мъчемь оусѣкноувь. и прьвыи гонїенїе на хрⷭ҇тїаны подвиже. галвась д҃ (9) мцⷭ҇ь и г҃і (13) дни ѡдѡнь мцⷭ҇е г҃ (3) и и҃ (8) дни. видалїе лѣто едно. оуеспасїань л. і҃ (10). въ второе же лѣто црⷭ҇тва его бы плѣнїенїе іеⷬ҇лимꙋ ѿ римлань. по четыри детѡⷨ лѣтѣ г҃а (31) нашего іⷭ҇ хⷭ҇а възнесенїи. тїдь двѣ л. и҃ (8) мцⷭ҇ь. доментїань е҃і (15) л. и мцⷭ҇ь аі (11). невра лѣто едно и мцⷭ҇ь д҃ (4). траїань д҃і (19) л. и мцⷭ҇ь ѕ҃ (6). андрїань ємїе л. к҃ (20) и мцⷭ҇ь аі (11). андѡнинь блгочьстивїи л. к҃д (24). марко андонин л. д҃і (19). кѡмодь л. в҃і и мцⷭ҇ь е҃ (5). пертинарѯь п҃з (87) дни. іоулїань дидїе дни ѯѕ (66). севир л. зі (17) и мцⷭ҇ь и҃ (8). антонинь снь севирѡвь л. ѕ҃ (6) макринь л. а҃ (1) и мца два. авидь л. г҃ (3) и мцⷭ҇е д҃ (9).

[1]) Птоломеј Sôter. [2]) Sic!

алеѯадрь мамеи г҃і (13) л. и м҃ць и҃ (8). маѯимин л. ѕ҃ (6). маѯимь и вавлинь л. к҃в (22) дни. гордїань л. ѕ҃ (6) фїлиппь е҃ (5) л. декїе в҃ (2) л. галь и воулѹсїань в҃ (2) л. и м҃ць и҃ (8). емилїань д҃ (4) м҃це. оуалерїань и галинь с҃нь его е҃і (15) л. клавдые л. а҃ (1). кїндїль кра҃ клавдїевь д҃ни з҃ (7). аврїлїань ѕ҃ (6) л. ѳакить в҃ (2) л. прѡвь и фаѡрїань в҃ (2) л. и м҃це д҃ (4). карь и каринь и ноумерїан в҃ (2) лѣтѣ. дїѡклитїань и маѯимїань неркѹлїе к҃а (21) л. кѡнстантїе в҃ (2) л. кѡнстантїнь великыи л҃а (31) л. сь и великыи ц҃рствѹющии гра҃ въ вїзантїи въ свое име ѿ рима приш҃ съза҃. вь к҃е (25) лѣто своего ц҃рства, а ѿ съза҃нїа же мира въ л. ҂еѡл҃з (5837).

При семь бы҃ и великыи въселїенскы исъборь иже въ никеи т҃ӥі (318) б҃гоносн҃ии ѿ҃ць на арїа б҃гоборнааго въводещане въ тварь с҃на б҃жїа и разсѣцающа въ с҃за҃нна и несъза҃нна, еже по оц҃и и с҃нѣ и ст҃ѣмь д҃сѣ поклонемое единоб҃жств҃о. соуть оубѡ ѿ г҃а нашего въч҃лвченїа до прваего съкора иже въ никеи т҃ӥі (318) и сконча се сии л. ҂ѕе҃мв (6542).

Великыи кон'стан'тїнь остави тре҃ с҃нѡмь своимь ц҃рство кон'сте, кон'стан-тїнѹ и кон'стан'тїю иже ц҃рствоваше л. к҃д (24). таже юулїань пон҃и прьстоупникь двѣ лѣтѣ. юувїань л. а҃ (1) и м҃ць и҃ (8). оуален'тїнїань г҃і (13) и оуаль брать его л. г҃ (3) гратїань л. г҃ (3), ѳеѡ҃сїе великыи ѕ҃і (16) л. при нїем'же бы҃ вторыи съборь въ кон'стан'тїнѣ градѣ р҃н (150) ст҃хь ѿ҃ць на македонїа дх҃оборца кон'стан'тїнїа града. въ тварь съ водещѹ д҃хе ст҃ыи и раз-сѣцающѹ ничим'же мьнше семоу въ създанна и несъза҃нна єдно кожто. ѿстьнть же вторыи съборь ѿ прваго л. н҃в (52).

Аркадїе к҃в (22) л. ѳеѡ҃сїе малыи л҃г (33) л. при семь бы҃ третїи съборь вь ефесѣ с҃ (200) ст҃ыи ѿ҃ць, на несторїа патрїар'ха кѡн'стан'тїнїа гр҃а, еже по съставѹ съединїенїе ѿметающѹ на х҃сѣ того б҃жства и ч҃лвчста нюже ѣко въ истинѹ рож҃ьшѹю б҃а дв҃ѹ б҃цѹ никакоже г҃лати хотещѹ ѿстоит'же ѿ вто-раего събора третїи м҃а (41) л.

Маркїань а҃і (11) л. и м҃ць е҃ (5). при семь бы҃ четвртїи съборь въ хал'кидѡнѣ ҂х҃л (630) ст҃хь ѿ҃ць на ев'ѳихїа и дїѡскора единоес҃тво на х҃сѣ прѣдающїи зл҃ѣ. ѿстоить же четврьтїи съборь ѿ третїаго л. л҃ (30).

Лъвь великыи и҃і (18) л. лъвь малыи вьноукь его л. а҃ (1). зинѡнь ѿ҃ць его л. з҃і (17). анастасїе дикѡрь л. л҃ѳ (39) ноустинь траѯь л. ѳ҃ (9). ноустинїань великыи л. л҃ѳ (39) при нїем'же бы҃ петїи съборь въ кон'стан'-тїнѣ градѣ р҃ѯе (165) ст҃хь ѿ҃ць на ѳеѡ҃ра нѣкѡего и дїѡ҃ра, таж҃е несторїева моудрьствѹющїи и съ писан'ми оногова моч тврьж҃ающїи. оригена же и дидыма и евагрїа нѣкоегѡ вѣт'хыи оубо соущемь басносьловнааже нѣкаа въ б҃жїю цр҃кв прикъвести начинающїи. ѿстоить же петїи съборь ѿ четрьтааго л. р҃в (102.)

Иоустинь малыи г҃і (13) л. ѳиверїе е҃ (5) л. маврикїе к҃ (20) л. фѡка каппадѡкь и҃ (8) л. ираклїе л҃ (30) л. кон'стан'тїнь с҃нь его л. а҃ (1).

ираклѡна съ м҃трїю си коупно съ марѳїною м҃ць д҃ (4). кѡн'ста с҃нь кон'стан-тиновь вьноукь же ираклїевь к҃з (27) л. при семь ѣви се срацин'скыи лъже прор҃кь моамедь.

Кон'стан'тинь с҃нь кон'стан'тиновь к҃з (27) л. при семь бы ѕ҃ (6) съборь въ кѡн'стан'тїнѣ градѣ р҃о (170) ст҃х ѿ҃ць на сер'гїа и пира и павла кон'стан'тїнѡ҃ градомь началс'твовшїи ѿмѣтающїи на х҃сѣ еже по коемоуж҃о двѣю-естьвѹ двѣ дѣиствѣ и двѣ хотѣнїи. ѿстоить же ѿ петааго събора шестїи л. р҃мѳ (149).

Ѹстинїань с҃нь кон'стантїновь ї҃ (10) л. леѡнтїе г҃ (3) л. аѱїмарь з҃ (7) л. юстинїань вторицею ѕ҃ (6) л. филипикь вардание в҃ (2) л. арѳемїе иже и анастасїе в҃ (2) л. ѳеѡ҃сїе в҃ (2) л. лъвь кѡнонь иконобор'ць к҃д (24) л. при семь римь ѿстоупи ѿ грькь и о себѣ ѿ полѣ оудрьжа се даже и доселѣ.

Кѡн'стантїнь гноеименитїи л҃д (34) л. лъвь с҃нь его е҃ (5) лѣть. кѡн'стантїнь съ православною си м҃трїоу ириною е҃і (15) л. и при сихь бы҃ з҃ (7) съборь въ никеи второе т҃ѯз (367) ст҃хь ѿ҃ць на икѡноборце. ѿстоить же съборь сїи ѿ шестааго лѣта р҃к (120).

Никїфѡрь дѣверь иринь и҃ (8) л. и м҃ць ѳ҃ (9). ставракїе л. а҃ (1) и м҃ца два. михаиль благочьстивїи двѣ л. лаъвь армѣнинь з҃ (7) л. и м҃ць е҃ (5). михаиль аморреи и҃ (8) л. и м҃ць ѳ҃ (9). ѳеѡфїль с҃нь его в҃і (12) л. михаиль с҃нь ѳеѡфїловь съ матерїю си ѳеѡ҃рою л. к҃е (25) и съ василїемь македоно҃м л. а҃ (1) и м҃це д҃ (4). при сихь ѡбнови се православїе и ст҃ые икѡни въ црк҃ви въставише се пьвы и словеса словен'скаа съставише се ст҃ымь кѵрїлѡ҃м. въ л. же ҂ѕт҃ѯ (6360).

При т҃ѣж҃е и блгар'скыи начелникь боришь вѣрова х҃ви и кр҃тисе съ въс҃ѣ езыкѡ҃м бльгар'скыимь какоже и коимь ѡбразѡ҃м бльгаре быше хр҃тїане да ре҃ет'се въ малѣ зде: приключи же се нѣкогда ѣкоже имѣхоу честїе межд҃оу собою рати бльгаре съ грьци и плѣнише грьци сестрѹ начелника бльгар'ского и дрьжаше ю въ цр҃иградѣ въ полатѣ оучеще ю книѕѣ. послѣж҃е ю кр҃тише сїю. посла брать сее просити сїю оу ц҃ра гр҃ьскааго и ѿпоусти сїю ц҃рь. ѡнаже приш҃и къ братѹ своемѹ и въсег҃а оучаше его хр҃тїан'ствѹ и дивлѣаше се чинѹ хр҃тїан'скомѹ. сьже начел-никь бльгар'скыи и прьвѣе пооучаемь бѣ хр҃тїан'ствѹ нѣкыимь г҃лемыи҃м коуфара. приключи се тогда недоугь проказ'нь въ бльгарѣ и осемь оубо'аше се кр҃тише се въси. нь не прѣста ѿ нихь съмр'тоносная болѣз'нь ѡна нь множ҃ѣ оумира-ющїи҃м не бѣ помощи ниединое и скрьблѣаше вел'ми осемь начелникыхь послѣже наоучи его сестра его х҃ви и прїеть пооученїе набїе прѣста съмрьтоносныи недоугь ѡнь. оувѣдѣже начел'никь бльгар'скыи, ѣко помощїю б҃жїею исцѣлѣше ѿ ѣзвы, посла молбы въ кон'стан'тїнь гра҃, да приш҃ь архїереи ѿ тоудѹ и кр҃тить сего. видѣвше же сего бльгарѣ кр҃тивша се п҃обигоше се нань оубити его. ѡнже дрьзнѹвь кр҃тныи҃м знаменїемь, бори се и побѣди ихь. прѣхож҃аше бо прѣд нимь кр҃ть, и семоу бывшѹ въси хр҃тїанство бльгарѣ възлюбиш҃е и кр҃тише се. иже

и по си҃ послаа гн҃ь ихь къ цр҃ци ѳеѡ҃ре просити землю бльгаро҃ оу римлѣнь понеже оутѣшнѣахꙋ се и прошаахꙋ заедно воин'ствовати съ римлѣни. и испльни прошеніе ихь ѳеѡ҃ра цр҃ца: ѿ страны бѡ гл҃емые желѣзные даже до беѳа дарѡва сим. беѳаже ѥ҃ близь одрина гра҃. и сіе въсе наслѣдоваше бльгарѣ дарованіемь ѳедоре цр҃це и именоваше загоріе и ѿ толѣ бы҃ мирно оустроеніе на западныхь страна҃ до нѣколика врѣмене съ ѥзыкѡ҃ блгарьскымь.

Василіе македѡ҃ ѳ҃і (19) л.

При семь кнеѕь роушкыи владимирь вѣрова въ х҃а и кр҃ти се съ въсѣмь ѥзыкѡ҃ роушкыи҃ ѡбразѡ҃ же сиковыи҃ роуси прѣложише се на хр҃тіан'ство. въ цр҃тво пр҃ѣрѣннаго василіа македѡна повигоше се роуси съ начелникѡ҃ свои҃ бранію окроужити цриградь иже и пріидоше съ великою силою до цр҃твоующаго гра҃. цр҃ь же василіе посла къ нимь и къ кнеѕꙋ ихь мирное оустроеніе искыи сътворити съ ними. кнеѕь же пріемь посланіе цр҃ево оумегчи се прѣмоудрѣишими его словеси, ибѡ мнѡгь бѣше въ таковыи҃ василіе цр҃ь, многые бо ѿоудеи приведе къ хр҃тіан'ствоу. и тако прѣста прочее ѿ начиннаніа и приложи се къ хр҃тіан'ствꙋ. съ въсѣмь ѥзыкѡ҃ роушкыи҃ и обѣщаше се кр҃тити се просише ар'хіереа, и посла къ нимь цр҃ь ар'хіереа и въ нѥга҃ хотѣахꙋ кр҃тити се пакы оуныше и ѡлѣнише се и прѣше къ ар'хіерею аще, невиди҃м знаменіе кое, любо чюдно ѿ тебѣ не хощтемь быти хр҃тіане. ар'хіереи же ѿвѣщавь рекь, просите еже хощете. они же рѣше: хощемь да въвръжеши въ ѡгнь ст҃ое еѵ҃ліе иже оучить вѣрѣ хр҃тіан'сцѣи и словеса х҃ва, дааще съхранитсе и невредимо боудеть ѿ огнѣ, оутврьдимсе и мы въ хр҃тіанство и елика наоучити н҃а ты ар'хіерею съхранимь сіа и небоудемь прѣстоупници заповѣди твоеи. и рече ар'хіереи: елико просите испльнитсе вамь. повелѣ и сътворише ѡгнь велеи, по томь постави ст҃ое еѵ҃ліе на ѡгнь и много врѣмена прѣби въ нѥмь. не прикосноу се емꙋ ѡгнь ни мала. сіе видѣвше роусы оудивнше҃ чюдеще се силѣ х҃вѣ. и тако въси кр҃тише се.

Лѣвъ прѣмоудрыи к҃е (25) л. и м҃ц и҃ (8). алеѯандрь брать его л. едино и҃ (8) м҃ць. кон'стантінь с҃нь лъвовь н҃д (54) лѣта. романь с҃нь его л. г҃ (3). никифѡрь фѡка ѕ҃ (6) л. и м҃ць ѕ҃ (6).

Въ л. ҂ѕу҃ѯѳ (6469) аѳанасіе начеть здати лаврꙋ црковницꙋ.

Іѡаннь цимисхіи ѕ҃ (6) л. и м҃ць (6). бывають оубѡ ѿ адама до цимисхіа л. ҂ѕу҃пд (6484). василіе порфірѡгень н҃ (50) л. кѡнстантінь брать его багрорѡ҃ныи двѣ лѣтѣ и м҃ць а҃і (11). рѡмань аргірѡпоуль е҃ (5) л. и м҃ць е҃ (5). михаиль пафлагень з҃ (7) л. михаиль калафатинь м҃це д҃ (4) и е҃ (5) дн҃и. кѡнстантінь мѡна҃ в҃і (12) л. и г҃ (3) м҃це. кѡнстантінь доука з҃ (7) л. и м҃це ѕ҃ (6). евдоѯіа жена его съ с҃нѡви своими м҃ць з҃ (7) и мало дн҃и. рѡмань діѡгень л. г҃ (3). михаиль с҃нь констатіна доуке л. ѕ҃ (6). никифѡрь вѡ҃тіать г҃ (3) л. алеѯіе комнинь л҃ѕ (36) л. іѡаннь багрорѡ҃ныи с҃нь его ѕ҃і (16) л. манꙋиль багрорѡ҃ныи сн҃ь его л҃з (37) л. бывають оубѡ ѿ адама до сего цр҃тва л. ҂ѕх҃пѳ (6689).

Алеѯіе сн҃ь его багрорѡ҃ныи г҃ (3) л. андроникь комнинь двѣ лѣтѣ. исакіе аггеле з҃ (7) л. алеѯіе брать его к҃ѕ (26) л. алеѯіе моурцꙋфло дн҃и о҃ (70).

И неоустроенію бывшꙋ въ градѣ, въсташе ѿ въсоудꙋ на градь и пріеше фроуѕи градь. въ л. ҂ѕѱ҃і (6710). и побѣже алеѯіе моурцꙋфло а фроуѕи држаше градь лѣта немала въѯьхноувше грци, видѣше възмоущеніе въ градѣ. и поминаахꙋ папꙋ рым'скааго. въ прьвы҃ помѣни г҃и. цр҃твова же ѳеѡ҃рь великыи ласкарь л. н҃і (18). іѡаннь зеть его л҃в (32) л. ѳеѡ҃рь малыи ласкарь с҃нь его д҃ (4) л. сі иже въкоупѣ съ фрꙋгы. михаиль палеѡлѡ҃ оте град ѿ фрꙋгь.

Въ л. ҂ѕѱ҃нѕ (6756) и дати дань грькѡ҃ обѣщаше се. андрѡникь с҃нь его по съмрьти ѡ҃ца своего цр҃твова при патріарсѣ іѡсіфѣ л. к҃ (20).

Михаиль азимитинь с҃нь его палеѡлогов к҃ (20) л. катакоузинь ипосигклитинь въкоупѣ и калоіѡаннь с҃нь андрѡника палеѡлога л҃е (35) л. въкоупѣ ѿ адама до зде ҂ѕѡ҃ѯѕ (6866) л.

Въ таже врѣмена постиже съмрьть и бл҃гочьстивааго господина срьблемь цр҃а стефана въ л. ҂ѕѡ҃ѯд (6864) де҃ к҃ (20) дн҃ь индикто а҃ (1) крꙋ҃ сл҃нцꙋ к҃д (24) лꙋ҃ ѕ҃і (16).

И тремь по томь мимошьшіимь лѣтѡ҃ ѿ създаніа же мира въ л. ҂ѕѡ҃ѯз (6867) тоур'ци прѣдоше калаполе и пріимише бродь, и пріеше многые страны къ западꙋ. и ѿ толѣ сътворисе съмоущеніе и неоустроеніе веліе и погоуба по мѣсто҃ хр҃тіан'скыи. быше же и троуси велици по землѣхь.

Таже двоимь прѣшьшіи҃ лѣто҃ ѿ нелиже тоурци прѣидоше калиполе.

Въ л. ҂ѕѡ҃ѯѳ (6869) погыбе момчило периор'скыи осьмь дѣтомꙋ же текꙋщꙋ съврьхꙋ осмихь стотинь къ шестіи тисоуща҃ л. оумрѣ цр҃ь оурѡшь. Въ тоже лѣто оубише тоурци и кралѣ вльκашина и оуглѣшоу деспота на марицѣ се҃ к҃ѕ (26).

Въ л. ҂ѕѡ҃пв (6882) расыпа ст҃ыи кнеѕь лазарь жꙋпана никѡлꙋ и ослѣпи его.

Въ л. ҂ѕѡ҃пи (6888) бы҃ к҃ц па҃ха.

Въ л. ҂ѕѡ҃пѳ (6889) бы҃ чрѣповь бои на доубравницѣ.

Въ л. ҂ѕѡ҃чд (6894) помрьче сл҃нце и въ то лѣто исходи цр҃ь моурать на плочника.

Въ л. ҂ѕѡ҃чз (6897) бы҃ бои на косѡвꙋ кнежи съ амоуратѡ҃, м҃ца іюніа е҃і дн҃ь и амоурата оуби и самь блаженнꙋю кончинꙋ ѿ тоурак прими.

Въ л. ҂ѕц҃а (6901) пріеше тоурци трновь.

Въ л. ҂ѕц҃г (6903) воеваше тоурци на влахе и краль марко и костадинь погыбоше.

Въ л. ҂ѕц҃г (6903) разбыше тоурци оугрьскога кралѣ жигмꙋнда на никополю.

Въ л. ҂ѕц҃е (6905) позебоше тоурци на босне.

Въ л. ҂ѕца҃і (6911) погыбе баѣзить амира ѿ демира по҃ ѧн'гоурѡ҃ юнь к҃ѳ (29) дн҃ь.

Въ л. ҂ѕцк҃а (6921) моусіа ходи на ново брдо а после испоустивь едно лѣто расыпа бльгаре и ѡнь то ж҃е лѣто заклань бы҃ на рѣцѣ искрꙋ.

Въ л. ҂ѕцкѕ (6926) създана бы ресава. и тоже лѣто прѣстави се великыи воевода оугровлашкыи ѡаннь мирчо ге ла (31).

Въ л. ҂ѕцкѳ (6929) оумрѣ балша зетскы и црь соултань рекомыи кришчїа.

Въ л. ҂ѕцлв (6932) прѣстави се гжа мара мти деспота гюргꙗ.

Въ л. ҂ѕцли (6938) прїеше тоурци солȣнь.

Въ л. ҂ѕцма (6941) помрьче слньце и бы тьма и ѕвѣзды ꙗвише се ꙗко въ нощи. юлїа зі (17) въ срѣдȣ днемь.

Въ л. ҂ѕцма (6941) оумрѣ краль жигмȣндь.

Въ л. ҂ѕцме (6945) бы злы пшелникъ и въ то лѣто попалише ȣгри тоурска дрѣва пѡ кроушевцемь.

Въ л. ҂ѕцмѕ (6946) пороби моурать смѣдерево авгȣ кз (27) и изведе грьгȣра и домȣ и въ то лѣто оумрѣ краль алберд.

Въ л. ҂ѕцми (6948) свеза црь степана и грьгоура и домȣ на въскрсенїе, тоже же лѣто доиде деспоть гюр'гь ѿ оугрь оу барь и оу зетȣ.

Въ л. ҂ѕцмѳ (6949) ѡтиде деспоть пакы из доубровника на оугре и прїми баша ново брьдо июль кз (27).

Въ л. ҂ѕцмѳ (6949) оуби ꙗн'кȣль мезить бега на власѣхь.

Въ л. ҂ѕцна (6951) ходи баша пѡ бѣльградь и съзида жрьнов'нь и въ то лѣто разби га ꙗнкȣль на влашкои землїе на ꙗлѡвице.

Въ л. ҂ѕцнв (6952) изыде деспоть гюргь съ оугри преко доунава на златицȣ и разби башȣ пѡ нишемь, и ѡборише тоурци на ново брьдо. и тожеже лѣто плѣни его даоуть и изсѣче коискȣ срьбс'кȣ на ситници. и въ то лѣто прїми опеть смерево деспоть авгȣ кв (22).

Въ л. ҂ѕцнг (6953) погыбе краль владиславь на варнѣ.

Въ л. ҂ѕцне (6955) ожени се деспоть лазар и постави се деспотѡ и потресе се землꙗ два поута.

Въ л. ҂ѕцнѕ (6956) ходи црь моурат на моурею и разби црь моурать фе д (4).

Въ л. ҂ѕцѯ (6960) црь мехме црьство прїемь и съгради новы градь выше црграда.

Въ л. ҂ѕцѯа (6961) прїми црь мемедьбегь црградь мца маїа кѳ (29) въ днь вто.

Въ л. ҂ѕцѯв (6962) пороби мемедьбегь срьблїе и расыпа островицȣ. тожеже лѣто и баша кислинѣ плѣни и скобаликꙗ никѡлȣ оухвати.

Въ л. ҂ѕцѯг (6963) оухвати ꙗнкȣль феризьбѣговикꙗ оу кроушевцȣ. и въ то лѣто прїими црь меме ново брьдо и сытницȣ съ окрьстными градовы.

Въ л. ҂ѕцѯд (6964) оухвати силагїевикь деспота гюргꙗ оу коупникȣ де зі (17). и въ то лѣто въкрали се краль владиславь снь кралꙗ алберт'тѣ и ꙗн'коуль разби цра мемедьбега пѡ бѣльградомь скрьстȣши ию кв (22) и самь тоже лѣто оумрѣть оу бѣльградȣ авгȣ аі (11).

Въ л. ҂ѕцѯе (6965) оубише оугри кнеза цильскаго орлиха оу бѣльградȣ и кралꙗ владислава свезаше и тоже лѣто престави се деспотица ирина оу рȣдникȣ маїа г (3). и въ тьи днь побѣже грьгоурь и црца мара сестра лазарѡва црю мемебѣгȣ на портȣ.

Въ л. ҂ѕцѯѕ (6966) оумрѣ краль владиславь снь кралꙗ алберд'ѣ. и въ то лѣто прѣстави се и деспоть лазар ге к (20) днемь г (3) ча нощи. и тожеже л. прїими баша гра ресавȣ маїа і (10) оу срѣдѣ днемь а оу трѣ възнесенїе гніе. по томже и голоубьць. и црь мемебегь моурею при и многые градовы тамо мьчю прѣдасть.

Въ л. ҂ѕцѯз (6967) бы кȣр пасха и въ то лѣто прїеше тоурци смерево мца юнїа ѕі (16).

Въ л. ҂ѕцѯѳ (6969) воин'ствова црь мемедь въ анадолїю и прїеть градь синопь и тако иде на юзȣмь хасана и възврати се на гра трапезѡ и възеть его.

Въ л. ҂ѕцѻа (6971) прими црь мемебегь всоу босн8 и доходи оу манастирь сарандапорь на кривои рѣцѣ и кралꙗ босньскога оухвати и закла. и въ то лѣто примише тоурци гра ꙗице и прѣгнаше мачвȣ. тоже лѣто прѣстави се и дѡма катакоузинь ию ке (25).

Въ л. ҂ѕцѻв (6972) пакы ходи ць мемебегь на боснȣ и гра ꙗице невъзмѡг оузети побѣже изьпѡ ніега и оугри ѕвѡникь[1]) ръваше и не прїеше его.

Въ н. ҂ѕцѻд (6974) воинствова црь мемебѣгь на арбанасѣ и плѣни и и многаа множьства изсѣче ѿ сихь и скендера прогна и сьзда тамо гра рекѡмыи конюхь.

Въ л. ҂ѕцѻе (6975) пакы ходи црь дроугыи поуть на арбанасѣ и плѣни томорницȣ.

Въ л. ҂ѕцѻѕ (6976) ходи црь мемебегь на карамана и разби градь гавалȣ и иніе многые граловы тамо.

Въ л. ҂ѕцѻи (6978) прїими ць меме негрипь.

Въ л. ҂ѕцѻѳ (6979) бы гладь и соуша по мѣстѡ ꙗкѡ мнѡгаа мѣста прѣти въ прѣхранȣ.

Въ л. ҂ѕцпа (6981) ꙗви се ѕвѣзда свѣтла астрȣлаѡ мца ге кв (22) и въ то лѣто воин'ствова црь мемед на юзȣмь хасана и тамо загыбе баша романіиskыи хас'моура и инїи многїи съ нимь на рѣцѣ ефрадѣ авгȣ д (4) въ срѣднемь.

Въ л. ҂ѕцпв (6982) ходи баша на скьр и не прїе га и тоже лѣто оуби га воевода мовдѡл'скыи на своеи земли.

Въ л. ҂ѕцпг (6983) примише тоурци кефȣ.

Въ л. ҂ѕцпд (6984) ходи црь мемебѣгь на стефана воеводȣ мовдол'скога и разби га тамо. и възвращ се отоудȣ разби оугрѡ витежкȣ трьпѕȣ на доунавȣ.

---

1) Зворник.

Въ л. ѕуп҃е (6985) прѣстави се деспоть стефа҃н сн҃ь деспота гюрга ѿ ѳ҃ (9).

Въ л. ѕуп҃з (6987) ходи црь мехмебегь на скърь и мнωгые кьзни градо-радные на нѥмь сьдѣлавь и стѣни низложивь и воин'ство бесчисльное погоубивь не възможе по силѣ его прѣти. нь съмирик' се з к'нетци по тѡм и оутькмивь пролѣтїю настависꙋ прѣдають емꙋ сего крωмѣ жителие и потрѣбь соущїи иже вь нѥмь.

Въ л. ѕуп҃ѳ (6989) оумрѣ црь мехмебегь прѣко мора прѣшь сь воин-ствѡм мца маїа г҃ (3) вь че днемь в҃ (2) ча дне. а бајазить сн҃ь его прими цртво. мца тогоже ѳ҃і (19) вь сбу днемь и чема брата си прогна.

Въ л. ѕуҁ (6990) посла црь бајазить ахматьбашꙋ на чема и прогна га изь анатолїе и тоже лѣто оудавлєнь бы ахматьбаша ѿ цра оу дрнополю де҃к ѕ҃ (6).

Въ л. ѕуҁв (6992) ходи црь бајазить на градове воевωдꙋ мовдωл'ског̃а стефана на келїе и бѣльгра҃д и прїими и҃х.

Въ л. ѕуҁд (6994) разбише мисиране анатолїю. и тоже лѣто скон'ча се вльк деспоть нарєнныи грьгоуровикь на оугрѣ апри ѕ҃і (16).

Въ л. ѕуҁе (6995) загоубише тоурци дмитра ꙗкшики на смедревскый вратѣ ѿ ѳ҃ (9).

Въ л. ѕуҁѕ (6996) оубише аравлꙗнѣ и мисиране цра бајазита воискꙋ на своеи земли. тоже же лѣто прѣстави се и благочастива црца мара, дѣспота гюрга дьщи оу ежевꙋ мца се вь пе дн г҃. и тоже лѣто прѣстави се игоумень сарандапор'скыи кур арсенїе.

Въ л. ѕуҁз (6997) мца генара бы трꙋ велїи вь цриградѣ при цри пајазитꙋ ꙗко и самь црь бајазить избѣже ис полаты свое и стоати нѣколико дни оу периволи докле прѣста троусь.

Въ л. ѕуҁи (6998) мца априлїа оу пнелникь великыи днемь оумрѣ краль великыи оуг'рьскыи матеаш оу великемь бечю сн҃ь ꙗнкꙋлωвь. и тоже лѣто бише грωмове велици по земли и мнозѣ чловѣкѣ оуби грωмь и ꙋ цриградꙋ тресꙋ кюкю гро оу нѣлю днемь оу кое стое хꙋбилиа лоубар'дна и много люди поби она з (7) и цркви до е҃ (5) тысоущь людїи и веще.

Въ л. ѕуҁѳ (6999) изыде црь бајазить сь воин'ствѡм до македонїе и стоꙗ три мца вь градѣ фїлип'пꙋсѣ и пакы распоустивь вое. възврати се вь цригра҃д.

Въ л. з҃ (7000) изыде црь бајазить пакы сь воин'ствѡм и стоа кѡ гра сардакїе глемїи софїа е҃ нѣль и ѿ тоу пошь плѣни арбанасе рекомїи кроуелеше.

Въ лѣто зе҃ (7005) побѣже гюр'гь црьноевикь кь дꙋждꙋ црю (!) и бы сь нимь лѣто едно и видѣвь тѣ прѣльсть и скврьнꙋю вѣрꙋ ихь и многою хытростїю пакы тѣ избѣгь прїиде кь црю бајазитꙋ и прїими га сь радостїю и дае моу воевωдство вь анатолїи.

Въ л. зѕ҃ (7006) плѣнише тоурци роушкꙋ землю.

Въ л. зз҃ (7007) позебоше тꙋрци на роушкои земле, ꙗко не зна ти се числѡм ѿ оумершїи прѣко доунава. вь тоже лѣто прими црь бајазить ене бакти[1]).

Въ л. зи҃ (7008) прїими ць градове модꙋнь и кωрꙋнь.

Въ л. зві҃ (7012) бы зла зима и дрьжа еі нѣль.

Въ л. зѕі҃ (7016) изыде ахма҃т с' оржїи и издакы множьство хоусарен.

Въ л. ззі҃ (7017) бы соуша и гладь и тоуга и вь то лѣто бы троусь велик вь цриградѣ ꙗко и великыи стѣнамь пасти се и храмомь и мнозїи чловѣци побїены бише ꙗко числоу не зна ти се. и самомꙋ црю бајазитꙋ избѣг'нꙋтиь оу дрѣнополие и сьгнавь землю сь великою ноужею и сьгради опеть градь.

Въ л. зиі҃ (7018) бише прꙋзи и гоусѣнице бес числа по мѣстꙋ мωр'скыи.

---

1) Јењи баґће.

Sandžak novopazarski u rimsko doba[1]).

U julu o. g. otputih se po nalogu direkcije našeg muzeja, a snabdjeven otvorenim pismom c. i kr. 15. zbornog zapovjedništva u novopazarski sandžak, da arheološke i epigrafske spomenike toga područja na novo popišem. Put me je vodio preko Prače, Goražda, Čajniča i klanca Metalke najprije u Plevlje, stolicu zapovjedništva naše brigade i carskog otomanskog valije. Ovdje mi na preporuku gospodina generalmajora Dessovića Njegova Preuzvišenost Sulejman-paša najpripravnije izjavi, da se u području, povjerenom njegovoj upravi bez ikake smetnje mogu dati na arheološko ispitivanje.

Ja sam Plevlje i okolicu svud unakrst obišao, tri puta sam odovud učinio oveće ekskurzije, jednoć do crnogorske megje u Neřertaru, da nagjem po c. i kr. konzulu Theodoru pl. Ippenu objavljeni natpis na hridu; drugi put preko Dubočice, Ljutića u Dônje i Gornje Mataruge; treći put do vrela Bušnje sjeverozapadno od Plevalja. — Iz Plevalja odjaših preko Jabuke i Seljana u Prijepolje na Limu. I ovdje sam najprije na vrlo veliku daljinu pretražio okolicu varoši.

Hvala prijaznoj uslužnosti kajmakamovoj smjeli smo dva puta prelaziti preko Lima u manastir Mileševo i do razvalina Hisardžika, zatim u Drenovo. Na povratku dospjesmo duž desne obale Lima u Bistricu, Banju, Priboj i Uvac, zadnju štaciju na bosansko-hercegovačkoj zemaljskoj megji.

Na tome putu pratio me je gospodin Vejsil Ćurčić, vježbenik u zemaljskom muzeju, koji me je divno potpomagao.

Najprijaznije mi je takogjer išao na ruku gospodin kapetan F. Steinbach u Plevlju i gospodin potpukovnik Viktor Scribe, pak nadalje gostoljubiva gospoda oficiri u Prijepolju. Svima neka je ovdje izrečena najusrdnija blagodarnost!

Starine u pretraženom području nahode se u najžalosnijem stanju. Mora se reći, da je sreća po njih, ako dospiju u koju džamiju ili u koju muslomansku kuću. Tu su barem zaštićene od onog brutalnog vandalizma, kome su

---

[1]) O današnjim prilikama (s historičkim osvrtima) područja, o kome je ovdje govor, pisao je u najnovije doba Theodor von Ippen: „Rascien“ u „Wissenschaftliche Mittheilungen“ II., str. 473 i d., i (anonimus) „Novipazar und Kossovo (das alte Rascien)“, Beč 1892.

inače na žalost samo prečesto izložene bile. U jednoj sam prilici konštatovao, kako su nadgrobne ploče, relijefi, štatue, sve zajedno snesene za neku gradnju, gdje ih razlupaše, njihova nakita lišiše, te ih kao materijal bez cijene uzidaše u duvar ili da služe kao stepenice ili dovratnice na vratima od štale. Od nekog su se vremena gospoda c. i kr. oficiri zauzeli za te tako jadno i čemerno zlostavljene svjedoke sjajne prošlosti; što se ikako može prenositi, to se nosi u okô (logor) plevaljski, pa se ondje nastavi u perivoju.

Sandžak novopazarski bio je, kako ostanci svjedoče, u rimsko doba dobro naseljen, pa je italska kultura i ovdje spoljašnim formama života dala svoju signaturu[1]).

To svjedoče: rimske uregjene varoši[2]), kako imena svjedoče, s velikim postotkom Ilira, koji ostadoše vjerni starim običajima; mnogima je, ako se po množini Aurelija smije zaključiti, tek sa constitutio Antonina podareno gragjanstvo; rimski i orijentalni bogovi, megju kojima se mnogi epihorski kriju (isp.: kult Silvana i Diane); oblici rimskih nadgrobnika, koji su podignuti jednome Pantu, Testu, Vendu ili Tritanu.

Po jedno veće mjesto bijaše kod Plevalja (ovdje municip S . . . . .) i kod Prijepolja; manje naseobine mora se uzeti da su bile u blizini vrela Bušnje, u Rogacu (dva sata jugozapadno od Plevalja[3]), kod Nefertare u okolici Seljana i kod Drenova.

Ovdje da poredam natpise i škulpture po njihovom sadašnjem mjestu.

Plevlje.

Svakomu, ko se u Plevlju, Vidrama, Babiš potoku, Radosavcu ili (djelomice) na Ilijinom brdu raspita za provenijenciju natpisa ili skulptura, što ih onuda ima, to će mu, u koliko se mogu sjetiti jednoglasno kao nahodište označiti jedno mjesto, koje kod Plevlja leži na potoku Veležnici[4]).

Narod to mjesto zove Staro Plevlje, ili po turski Eski-Kasaba, te se ono prostire po položitim obroncima plodnog brežuljka, koji se amo spušta od Komina planine.

Oranice i livade posute su na daleko razvalinama. Poslije kratkog orijentiranja nije teško raspoznati dispozicije ukupne osnove. Razabire se velik zaravanak, koji je okružen visokim brežuljcima od ruševine, koje

[1]) Prema tome valja ispraviti primjedbe gosp. Ippena „Wissenschaftliche Mittheilungen“ II., str. 475.

[2]) C. I. L. III. 8308, kano da nagagja, da se je ovdje djelomice održao i sistem župa, ali je tekst odviše loše prikazan, da bi se po tome šta moglo zaključivati.

[3]) Isp.: Hoernes: „Archäologisch-epigraphische Mittheilungen“.

[4]) Lijeva pritočica Čehotine, koja protječe kraj Plevlja.

za cijelo potječu od javnih zgrada, ali opet i prostora izmegju sebe ostavljaju za ulice, koje se ondje stječu i koje se poput kanala raspoznaju megju šikarom obraslim gromilama. Pojedine su od tih gromila i hrpa prerovane, tražili su ovuda gragju, a možda i blaga. Za gradnju crkve na Ilijinu brdu eno seljaci baš sada dobavljaju kamenje, razumije se, iz „kamenoloma“ u Starom Plevlju.

Da razvaline potječu iz rimskog doba, to je već M. Hoernes[1]) neosporno dokazao, pa to svaka opeka iznova potvrgjuje. To je bila „dosta prostrana naseobina[2])“ i to C. I. L. III. 8309 (dolje pod 18.) municipij (S . . . . .). Kako je glasilo potpuno ime toga municipija, nije poznato. Mommsen[3]) i Hoernes[4]) htjeli bi amo prenijeti Stanecli iz Peutingerske table, Tomaschek[5]) nasuprot ovdje traži po Ravenni nazvano mjesto Sapua. Ovo je mnijenje sasvim oprovrgao natpis terminacije iz Vagnja (C. I. L. III. 9864 *a*). Sapuu valja tražiti u području Vrbasa. I u pogledu prvog naziva preporučuje se velika rezerva (isp.: O. Hirschfeld, C. I. L. III., str. 1479).

O organima municipija obavješćuju nas natpisi:

decuriones (C. I. L. III., 8309, dolje pod 18.: *T. Aur. Sextiano . . . . dec(urioni)m.* (S . . . . .) *decurionum decreto* 8307 (dolje pod 27.), 8311 (d. p. 14.).

populus (C. III., 8303).

duumviri quinquennales (C. III., 8301 [d. p. 26.]: *M. Aemilius Titianus;* 8310 [d. p. 11.]).

duumviri iure dicundo (C. III., 8304 [d. p. 10. isp.], 8299 [d. p. 25.], 8306 [d. p. 1.]).

sacerdotalis (C. III., 8310 [d. p. 11.]).

Jedan se od decurijona označuje kao *eques Romanus* (C. III., 8309 [d. p. 18.]), a drugi je valjda bio *sacerdos provinciae* dalmatinske (C. III., 8310, isp. pod 5.).

Da je Plevlje imalo posadu, može se zaključiti iz C. III., 8299 (isp. pod 5.). Zauhvano je to bila štacija beneficiarija (isp. d. p. 23.).

Sva mjesta do Vidre i ovo ne izuzevši, uzimala su kamenje iz Starog Plevlja; samo na Ilijinu brdu nagjeno je po kazivanju sveštenika nekoliko kamenova od onih, koji su ondje bili, ali se sada ne može konstatovati, koje je upravo to kamenje.

[1]) „Archäologisch-epigraphische Mittheilungen“ IV., str. 193. Isp. takogjer njegov opis i ocjenjivanje ukupnog tamošnjeg kraja, str. 104. Ippen: „Wissenschaftliche Mittheilungen“ II., str. 475; „Rascien“ str. 67.

[2]) Hoernes na dr. mj., str. 194. Ippen: „Rascien“, str. 68, bez razloga govori o „neznatnoj samo štaciji“.

[3]) C. I. L. III., str. 1026, isp. str. 1479.

[4]) Na dr. mj., str. 187.

[5]) „Mittheilungen der k. k. geographischen Gesellschaft“, Beč 1880., str. 556.

I. Perivoj c. i kr. okola (logora).

1. Ara je od vapnenca, gornji korniž i ispisana površina oštećena, visina 0·9, širina pri temelju 0·56, debljina na istom mjestu 0·45. Donesena u perivoj sa obale Veležnice.

Slika 1.

C. I. L. III. 8306 s malom pogrješkom. *Silvano Aug(usto) sac(rum). M. Aemiliu[s] Anto[nius] v(otum) s(olvit) [l(ibens) m(erito)].*

Kult Silvana, koji je u našoj provinciji bio veoma rasprostranjen[1]), i ovdje je imao svoje privrženike. Osim toga natpisa valjaće dalje (str. 484), spomenuti jednu njemu posvećenu aru. Vitez Schneider nadalje spominje u „Archaelogisch-epigraphische Mittheilungen“ IX., str. 42, primj. 14., jedan votiv tome bogu iz Prijepolja: „Jedan votiv Panu, koga natpis uz njega takogjer naziva Silvanus, iz Prijepolja (sandžak novopazarski), upoznajem iz neštampanoga još, vrlo savjesnoga izvještaja c. i kr. kapetana od ženijskog štopa, gospodina Rudolfa Rukavine, o njegovom prekopavanju u području Lima“. Ja taj relijef nijesam više našao.

M. Aemilius Antonius, koji je kao što iz C. I. L. 8304 (vidi dolje str. 471), u Starom Plevlju obnašao čast duumvira, bio je veoma pobožan čovjek, ili je bar htio, da ga takim smatraju; osim Silvanu podigao je on i jedan oltar Jupitru Fulminatoru (v. d. str. 471) i Jupitru Cohortalisu (v. d. str. 477). Njegovoj porodici pripadaće utemeljitelj Jupitrovog oltara, što je sad na Ilijinu brdu, imenom M. Aemilius Titianus (v. d. str. 478).

2. Ara od vapnenca, gornji korniž oštećen, visina 0·51, širina pri temelju 0·33, debljina na istom mjestu 0·24; donesena iz razvalina u okô.

Slika 2.

1) Isp.: „Glasnik“ 1894.

Soli invicto sac(rum). Sext(us) Baberius Januar(ius) . . . Ostalih pet pismena, koja se jasno dijele na dvije hrpe, ne mogu da razumijem. Biće to sigle. Da je klesar pogriješio, pa da je VCI stavio mjesto VOT, mučno je po besprijekornom inače pismu suditi.

Drugi Mitrasov natpis nalazimo niže na str. 479.

3. Dva ulomka, koji pristaju jedan uz drugi, od desnog gornjeg ugla vapnenaste ploče; visina 0·37, širina 0·2, debljina 0·15. Dobra pismena.

Slika 3.

Po veličini pismena i po obliku kamena može se misliti, da je taj fragmenat pripadao nekom carskom natpisu. Meni najbolje pristaje ovako: *Ti. Claud]io [Drusi f(ilio) Caes]ar[(i)] [Augusto Germanico . . .*

4. Fragmenat od vapnenca; desno okrajak očuvan; ispod pismena prazna površina; visina 0·22, širina 0·16, debljina 0·11.

Slika 4.

5. Fragmenat od vapnenca (ne da možda pripada broju 4.), uokolo polomljen, visina 0·11, širina 0·6, debljina 0·9.

Slika 5.

6. Lav sjedi, ukras na grobu. Okrugla slika s plintom od vapnenca; glava i prednja noga odbijena; visina 0·5. (Dolje str. 484 pobilježeno je više analognih nadgrobnih spomenika iz Starog Plevlja.) Ona lavja glava, što ju je Hoernes (A. E. M. IV., str. 190) našao u seljačkoj kući Derviš-bega Selmanovića, pripada bez sumnje ovome spomeniku. I inače upotrebljuje se lav, kako u dônjoj provinciji, tako i u Panoniji i Daciji[1]), za ukrašavanje grobova, stranom na nadgrobnim relijefima, stranom kao samostalni nadgrobni kip. U prvom obliku (dva lava, obrnuta jedan prema

1) Isp.: A. Conze: „Römische Bildwerke einheimischen Fundorts in Oesterreich“ II., str. 8 i d.; F. Studniczka: „Archäologisch-epigraphische Mittheilungen“ VII., str. 206.

drugomu, polažu svoje prednje pandže na jednu vazu), nahodi se na jednom relijefu iz Štitareva D. kod Višegrada[1]). Lavove kao nadgrobne kipove vidio sam u Kistanju, blizu staroga Burnuma u Dalmaciji, i u spljetskom muzeju, gdje je u šest prigoda Salonae, u jednoj Šibenik naznačen kao nahodište. I u našem muzeju ima taki jedan mali spomenik, koji je nagjen u Sarićima.

Slika 6.

7. Ulomak jednog vapnenastog bloka sa dva relijefa; nadgrobni kamen; gornji okrajak odbijen; visina 0·54, širina 0·49, debljina 0·17; isplavljen. U jednom udubljenom polju, po okrajcima ogragjenom okvirom širokim 0·06, ukrašenim regastim urnekom, koracaju dvije muške podobe, glave i gornjeg tijela okrenutog prama gledaocu, jedna iza druge na lijevo. Prednja, odjevena kratkom haljinom, uzdiže obje ruke, te u desnoj drži vrč (?), u lijevoj neki predmet, koji se ne može raspoznati. Druga u desnoj ruci nosi kotaricu (?), u lijevoj vijenac. Na lijevoj strani ostanci protome.

8. Ulomak vapnenaste ploče sa dva, vrlo sploštena relijefa. Nadgrobnik; visina 0·58, najveća širina 0·26, debljina 0·24, bez okvira, samo dolje priječka. Jahač, kome leprši kabanica desno; u desnici, natrag pruženoj drži neko sjekiri slično oružje. Veoma prosta radnja. Vrat i dônji trup nijesu nikako naznačeni, haljine samo sa nekoliko zaparanih crta. Na lijevoj strani ima jedna dolje obrnuta riba.

9. Osim toga ima u blizini tih spomenika mnoštvo arhitekturnih i nadgrobnih fragmenata, megju njima polustupova od vapnenca, koji su u staro doba opravljani ciglom.

II. Čutkovac džamija.

10. Ara od vapnenca, gornji i dônji korniž na lijevo odlomljen, visina 0·83, širina pri gornjem kornižu 0·5, debljina na istom mjestu 0·35; ispisano polje djelomice ozlijegjeno. Leži pred džamijom.

I O M F
M·AEMIL
ANTONIVS
II·VIR
L·P

Slika 7.

[1]) Isp.: „Archäologisch-epigraphische Mittheilungen" XVI., str. 87; tako po dobrostivom kazivanju gosp. Radimskoga mora glasiti nahodište, a ne naprosto Višegrad.

C. I. L. III. 8304, s nekim malim griješkama.

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) f(ulminatori) M. Aemil(ius) Antonius (duum)vir l(ibens) p(osuit). O M. Aemiliju Antoniju isp. gore str. 468.

III. Dedaga džamija.

11. Vapnenasti blok, uokolo je polomljen; visina 0·5, širina 0·77, debljina 0·61; dobra pismena, nepravilna interpunkcija; u kutu uzidan.

Q·ET SACERD
ERDOTALI·ETAV
VM·PÆL·FIRMINI

Slika 8.

C. I. L. III. 8310, pogrješno u I. redu; Hoernes je pravo pročitao.

Spomena je vrijedno svećeničko dostojanstvo, što ga je obnašao pokojnik. Čini se, da nije oboje obnašao u svom zavičajnom gradu; kad bi to bilo, onda bi se obje časti pomnije rastavile; poslije sacerdotali bilo bi dodano dotično božanstvo.

Nasuprot bio je taj dodatak izlišan, ako je na kraju 1. reda, a možda i na početku 2. reda bilo naznačeno, da je on drugdje bio sacerdos; onda se je po sebi razumjelo, da je drugu, bez pobliže oznake navedenu čast, kod kuće dobio.

Možda možemo uzeti, da je anonymus, pošto je sve časti obnašao u svome municipiju, bio predsjednik pokrajine Dalmacije i sacerdos provincije.

P. Ael(io) Firmino ?? . . . .] q(uin)q(uennali) et sacerd[oti prov(inciae)? et sac]erdotali et Au[reliae? Max]um(ae) P. Ael(ius) Firmini[anus . . . .

Ime očevo može se s nekoliko vjerojatnosti uspostaviti iz imena vjerojatnog sina.

Jedan Aelius Firminus spominje se megju sinovima P. Aelija Pladomena Carvanija (C. I. L. III. 8308) iz Prijepolja.

12. Ploča od vapnenca, nad natpisom trouglast zabat s lovor-vijencem oko rozete; lijevo i desno od trokuta akroterije s polovicama palmeta. Visoko u tornju uzidana.

D • M • S
T·AELIOSCÆ
VIANO·Q·V
A·LXX· AE
LII·TITIA
NVS·ET·AE
LIANVS·F·P
P P

Slika 9.

C. I. L. III. 1893; Hoernes je pravo pročitao.

8. red nema interpunkcijâ.

D(is) M(anibus) s(acrum). T. Aelio Scaeviano, q(ui) v(ixit) a(nnos) LXX, Aelii Titianus et Aelianus f(ilii) p(atri) p(ientissimo) p(osuerunt).

13. Ploča od vapnenca. Nad ispisanim poljem u trokutu zabat s lovorvijencem oko rozete i s lišćem; u uglovima lijevo i desno od trokuta dolje obrnuti delfini. Vrlo visoko u tornju uzidana.

D M
CATONI STATA
RIÆ TVI QVAL
Q·AEL·STAT A
NVS CONIV
B·M·P

Slika 10.

C. I. L. III. 8323, s pogrješkama. T V I mislim da sam u 3. redu sasma dobro vidio.

D(is) M(anibus). Catoni Statariae Tui(onis filiae?), q(uae) v(ixit) a(nnos) L, Q. Ael(ius) Statianus coniu(gi) b(ene) m(erenti) p(osuit).

Cato je unatoč svome rimskome zvuku ilirsko ime, koje su, kako ovdje prvi put vidimo, i žene nosile. Kao muško ime upoznali smo ga već iz C. I. L. III., 4392 (Gols kod Neusiedla) *Matta Catonis f.* Isto je tako ilirsko ime Varro. Isp.: C. I. L. III., 2751 (Vrlika): *P(l)atori Varronis Panes Titi bene merenti posuit,* 2752 (na istom mjestu): *Quinta Platoris*

Varroni Platoris marito suo pos., i 9822 *a* (na istom mjestu). Ona tri pismena u 3. redu TVI valjda pripadaju imenu oca ženinog, koje je, gledeći na prezime Cato ilirski glasilo: *Tui(onis)* isp. C. I. L. III., 3602 (Aquineum): *Matsiu Tuionis f.*

Q. Aelius Statianus biće da je podrijetlom pripadao u Plevlju poznatoj familiji Statija (isp. dolje 34. i 41.).

14. Fragmenat vapnenca, visina 0·31, širina 0·6; bez okvira, dobra pismena; u duvar uzidan.

ET·EPVLODEDI
CAVIT·
L·D·D·D·

Slika 11.

C. I. L. III., 8311. Hoernes je pravo pročitao.

To je svršetak nadgrobnog natpisa, koji je od prilike ovako glasio: *? . . . in memoriam posuit] et epulo dedicavit L(ocus) d(atus) d(ecurionum) d(ecreto).*

15. U temeljnom zidu predvorja uzidana je lijevo od ulaza prednja strana sarkofaga od vapnenca, visina (u koliko se može mjeriti) 0·6, širina 1·68, debljina 0·31. Bez relijefa.

16. Na istom mjestu vidi se desno od ulaza lijevi gornji ugao krune sa zabata od jednog vapnenastog nadgrobnika[1]).

17. U dvorištu ima ovelika ara od vapnenca, ukopana u zemlju, na žalost preduboko, pa je s toga nijesam mogao ispitati. Otkopavati se nije mogla, pa se tako ne mogoh uvjeriti, da li je identična s onom „od prilike kao čovjek visokom, do podnožja u zemlju ukopanom stelom", što je Hoernes spominje u A. E. M. IV., str. 190. Na str. 191 C. I. L. III. 8299 naziva se ara takogjer votivnom stelom.

IV. Husein pašina džamija.

18. Velik temelj za jednu štatuu; odzada neprofiliran; visina 1·11, širina pri pragu 0·8, debljina na istome mjestu 0·77, visina ispisanog polja 0·72, širina 0·67, dobra pismena. U predvorju kao kamen za telalenje licem ukopan u zemlju.

[1]) Br. 15. i 16. sumarno spominje Hoernes A. E. M. IV., str. 190.

T·AR·SEX·T·A·NO
E·Q·R·
DEC·M·S·T·AR·LV·
PER·CVS·F·I·LI·O·
PI·EN·T·IS·S·I·MO·
IN·ME·MO·R·AM·
PO·S·V·I·T·
L·D·D·D·

Slika 12.

C. I. L. III. 8309 s pogrješkama u interpunkciji, što je Hoernes u „Arch.-epigr. Mitth.“ IV., str. 188 uzalud istakao.

T. Aur(elio) Sextiano eq(uiti) R(omano), dec(urioni) m(unicipii) S . . . ., T. Aur(elius) Lupercus filio pientissimo in memoriam posuit. L(ocus) d(atus) d(ecurionum) d(ecreto).

O municipiju S . . . . isp. g. str. 467.

V. Musluk džamija.

19. Ara od vapnenca; veoma velika pismena, služi kao kamen za telalenje.

IOM

Slika 13.

C. I. L. III. 8300. Treće je pisme nasuprot Evansovoj tvrdnji M, samo mu je treća i četvrta noga izlizana. Na ari nije bilo drugih pismena.

I(ovi) o(ptimo) m(aximo).

VI. Serhat džamija.

20. U dvorištu, spominje već Hoernes A. E. M. IV., str. 190. Velik temelj od vapnenca, služi za telalenje; sada sasvim razbijen.

VII. Čaršija. (Česma).

21. Nadgrobni kamen od mramora s obličjima pokojnika, vrlo osakaćen. Izmegju ispisanog polja i lukom zagragjenog relijefa prijеčka

s lijepo izragjenom vinovom lozom, koja raste iz jedne vaze u sredini. Ispisano je polje okvireno; lijepa pismena. Bez interpunkcija.

D M S

Slika 14.

C. I. L. III. 8324. Ovdje citirani autori vidjeli su taj nadgrobnik još čitav.

D(is) M(anibus) s(acrum). [Dex]ter [et Amavilis vi(vi) si(bi) p(osuerunt) et Masimile filie, q(uae) vi(xit) an(nos) XXV.

22. C. I. L. III. 8332 zazidano je pri renoviranju česme.

VIII. Kuća Mustaj-bega Selmanovića.

23. Ara od vapnenca; gornji korniž i prag otesani. Visina 0·8, širina 0·41, debljina 0·2; uzidana u haremu.

Ime Clodius Albinus nije eradirano.

I·O·M·S
P·AEL·FVSCI
NVS·MIL·LEG
I·AD·B·COS
IMPLSEPSEVERO
PERTAVGETALBCAES
COS VLMP

Slika 15.

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) s(acrum). P. Ael(ius) Fuscinus mil(es) leg(ionis) I ad(iutricis) b(eneficiarius) co(n)s(ularis) Imp(eratore) L. Sep(timio) Severo Pert(inace) Aug(usto) et Albi(no) Caes(are) co(n)s(ulibus) v(otum) l(ibens) m(erito) p(osuit).

Da je novopazarski sandžak pripadao provinciji Dalmaciji, o tome nema sumnje.

U korpusu su natpisi toga kraja od početka zajedno izdani s onima iz Soluna i Burnuma. U novije je doba ovdje na jugoistoku A. pl. Domaszewski[1]) područje, koje je pripadalo Dalmaciji, još znatno proširio. Ali ako bi još trebalo kakog dokaza za tu pripadnost, pružao bi ga naš natpis. Legat pokrajine Moesia superior nikad nije za službu dobivao

[1]) „Archäologisch-epigraphische Mittheilungen“ XIII., str. 129 i d.

podčasnika od legije Tadriatrix, ali ih je zaista dobivao dalmatinski namjesnik[1]), tako da se za svaku štaciju, u kojoj se nahode beneficarii, odaslani od te regimente, mora reći da pripada njenome području.

Iste godine, kada je Fuscinus bio u Plevlju, bio je drugi jedan „Gefreiter" iste legije, Caecilius Saturninus u Novae — Runoviću u Dalmaciji štacijoniran. (C. I. L. III. 1909.)

I Fuscinus nije propustio običaj, koga su se držali beneficiarii svih štacija, da „nebeskom zastupniku rimske moći" gradi oltare.

IX. Kuća Sali-bega Selmanovića.

24. Ploča s podnožjem od vapnenca. — Visina 1·65, širina 0·74, debljina 0·25; visina ispisanog polja 0·77, širina 0·53; visina podnožja 0·15, širina 0·49. Iznad natpisa trouglasti zabat s vijencem u sredini i po jednim golubom lijevo i desno. U uglovima desno i lijevo od trokuta po jedan delfin sa dolje okrenutom glavom. Iznad relijefa akroterije. Dobra pismena. Pred ulaznim stepenicama položena u zemlju.

D M S
AVRELIAE
PANTONI
QVA ΗΗΙ
5 ꓕ AVRELIVS
QVINTVS
C B M P

Slika 16.

C. I. L. III. 8317, s pogrješkama.

D(is) M(anibus) s(acrum). Aureliae Pantoni, q(uae) v(ixit) a(nnos) XXXV, T. Aurelius Quintus c(oniugi) b(ene) m(erenti) p(osuit).

Zanimljivi su znakovi brojeva; u ovom obliku prvi put ih nalazim u našoj provinciji.

Jednu Aureliju Pantu spominje C. I. L. III. 8308 (iz Prijepolja) kao živuću suprugu već pokojnog P. Aelius Pladomenus Carvianus. Da se je ova Panto kao udovica opet udala za T. Aurelija Quinta, te da je identična s našom Aurelijom Panto, to se s toga ne da pomisliti, jer je potonja

[1]) Isp.: Ballif-Patsch: „Strassen" I., str. 57.

imala tek 35 godina, dočim je ona prva već imala tri odrasla sina, koji fungiraju kao izvršitelji oporuke očeve. Nasuprot tomu mogla bi pak na drugom jednom nadgrobnom spomeniku iz Plevlja (C. I. L. III., 8318) spomenuta Aurelija Panto biti kći naših aurelijanskih vjenčanih drugova; ali ipak oba ta imena, i Aurelija i Panto previše se često dešavaju, nego da bi se moglo otuda izvoditi srodstvo onih, koji se tako zovu. Isporedi moj sastavak u „Archäologisch-epigraphische Mittheilungen", gdje sam ih svrstao u XVI., str. 88.

X. Kuća Hadži-age Papovića.

25. Ara od vapnenca; visina 0·8, širina pri temelju 0·46, inače 0·39. Prednja strana gornjeg korniža ukrašena je rozetom u sredini i po jednom grančicom na svakoj strani. Lijepa pismena, razmak im je u 1. retku 0·09, u 5. retku 0·044. Desno od vrata uzidana u duvar.

I·CHO
S
M·ÆMIL·
ANTONIVS
5 V·L·P·

Slika 17.

C. I. L. III. 8299.

I(ovi) c(o)ho(rtali) s(acrum) M. Aemil(ius) Antonius v(otum) l(ibens) p(osuit).

Dok na ostalim dosele poznatim natpisima Jupitra cohortalis ima samo ime toga boga (isp. d. str. 488), ovdje je zapisan i zakladnik.

Dok su dakle ostali po svoj prilici zvaničnog postanja, postavio je ovaj natpis neki privatni čovjek, i to takav, koji je želio, da se pazi sa svakim u gradu štovanim bogom (isp. g. str. 468). Pričinja se kao akat kurtoazije načelnika grada Plevlja prama štacijoniranom ondje vojnom odjelenju. Osim beneficijarskog natpisa (d. str. 475) nije megjutim dosele poznat nikakav drugi vojnički natpis iz toga dijela Dalmacije.

O drugome, istome bogu posvećenom natpisu biće govor pod br. 48.

Ilijino brdo.

Ilijino je brdo vis, koji se na daleko vidi. Na njemu ima istočno-pravoslavna crkva i škola, koje se zgrade sada opravljaju. Veoma je osnovano

mnijenje Hoernesovo[1]), da je to brdo već Rimljanima bilo sveto i hramom ukrašeno. Paroh mi pripovjedi, kako je to i Hoernes doznao, da je jedan dio u crkvenim duvarovima uzidanog rimskog kamenja ovdje nagjen[2]). Na žalost ne umjede mi ni za koji to stalno potvrditi, pa se iz dônjeg pod 26. spomenutog natpisa Jupitrovog ne smije nikakav zaključak izvoditi.

On mi pokaza i nekoliko žmurnjaka, za koje kažu, da potječu iz grobova, koji se nahode na brdu.

Od natpisa, koje su drugi prije mene vidjeli, ne mogoh C. I. L. III., 8303, 8319, 8321, 8325, 8327, 8329 više da nagjem.

Isto tako nestalo je onih relijefa, što ih spominje Blau, te su u Hoernesovim „Archäologisch-epigraphische Mittheilungen“ IV., str. 190, pobliže opisani.

26. Ara od vapnenca; dobra pismena, bez interpunkcija; u crkvi na lijevo od oltara licem uzidana u zemlju.

I O M
MÆMILTI
TIAIIVSIIVI
QQ L P

Slika 18.

U 3. retku pogrješka klesarova. C. I. L. III., 8301, veoma različno od čitanja, kako ga ja ovdje tumačim.

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) M. Aemil(ius) Titia[n]us (duum)vi(r) q(uin)q(uennalis) l(ibens) p(osuit). O zakladniku vidi gore str. 469.

M OPELLIO
ANTONINO
DIADVMENI
ANONOBILIS
SIMOCAES
ARIPINCIP
//IN///CAES
OI///VIIA
CINITA//FIL
P P D

Slika 19.

[1]) „Archäologisch-epigraphische Mittheilungen“ IV., str. 194.
[2]) Množina potječe iz Starog Plevlja.

27. Ploča od vapnenca, visina 1·08, širina 0·60, debljina 0·33, kao desna dovratina u štali uzidana. *Slika 19.*

C. I. L. III., 8307, veoma različno u retku 6.—9. Redak 10. posve je previgjen, njime je oprovrgnuto Evansovo mnijenje, da taj natpis stoji na miljokazu. Natpis je hotimice uništen. *M. Opellio Antonino Diadumeniano nobilissimo Caesari, principi i[uv]en[tut]is, Caes(aris) [M]; Ope[l]l[ii Se]veri Macrini P(ii) F(elicis) A[ug(usti)] fil(io), p(ecunia) p(ublica) d(ecurionum) d(ecreto).*

U oči udara, što je u 7. r. ispuštena riječ *imp(eratori).* Natpis potječe iz vremena poslije carske proklamacije Makrinove (april 217.) i prije nego što je naslov Augustus podaren Diadumenianu (april 218.[1]).

28. Tri ulomka ploče od vapnenca, koji pristaju jedan uz drugi; relijef nad natpisom posve je nejasan; visina 0·96, širina 0·73, debljina 0·23, leži pred crkvom.

M
LAE///NTIOFILIO
PIISSIMOQVIVIXIT
ANOSXIII HERMAET
MARTIAPARENTES
IPSISIBIINMEMORI
AMPOSVERVNT

Slika 20.

Po prijepisu i snimku u r. 3., 4. i 6. stoji zadnje pisme na okrajku. *D(is) M(anibus). L. Ae[l(io)? Ama]ntio filio piissimo, qui vixit annos XIII., Herma et Martia parentes ipsi sibi in memoriam posuerunt.* Mjesto *Ama]ntio* može se istim pravom umetnuti *Aude]ntio, Fide]ntio, Leo]ntio, Po]ntio* i t. d. Pokojnik potječe, kako se iz očevog imena raspoznaje, iz ropske familije.

Kamen po plemenskom imenu Aelius pripada početku drugog vijeka.

29. Ploča od vapnenca *(slika 21.)*, visina 1·25 , širina 0·74, debljina 0·30; više puta okvirena ispisana ploča mjestimice ozlijegjena; nad natpisom rozeta; dobra pismena; u štali kraj vrata naopako uzidana.

C. I. L. III., 8315 s nekojim razlikama. U 3. r. oba su zadnja pismena uprav tako velika, kao i ostala; a u r. 4. potječe ostanak od X. *D(is) M(anibus) s(acrum). Aur(elio) A[p]ro, qui vixit an(nos) XXXX., Lucida coiugi pientissimo p(osuit).*

[1]) A. Wirth: „Questiones Severianae“, str. 15.

D·M·S
'VK·A.RO
QVI·VIXIT
AN·XXX'
LVCIDA·
COIVGI·PIE
NTISSIMO
·P·

Slika 21.

30. Ploča od vapnenca, razbijena. Megju scintama u dvije panjege, koje su jedna uz drugu, četiri poprsja, po dva jedno nad drugim. Relijef je od ispisanog polja odijeljen prijećkom s nejasnim ornamentom. Veoma ozlijegjena, leži lijevo kraj crkve.

DMS
AVR·AP
RO·QVAN L
ET·AP
DI ///
COIV////

Slika 22.

C. I. L. III. 8314 s razlikama. Zanimljiva je ligatura u 3. r. Zadnje je pisme u tome redu na okrajku. Pismena *n* u Candida ne mogoh da nagjem.

D(is) M(anibus) s(acrum). Aur(elius) Apro, q(ui) v(ixit) an(nos) L, et Aur(elia) Ca[n]dida [viva?] coiu[x eius?]

Uz Apro isp. C. I. L. III. 5285, 6010, 7.

31. Ploča od vapnenca, dolje prelomljena, okvir otesan; visina 0·38, širina 0·86; desno od ulaza u crkvu uzidana u duvaru.

D M S
AVR·TRITA
NONI·QV·AN
XXX·AVR·MAXSI
MVSCONIVCI

Slika 23.

C. I. L. III. 8320 bez naznake da je slomljena. R. 3. kao što ga je Hoernes pročitao.

D(is) M(anibus) s(acrum). Aur(eliae) Tritanoni, q(uae) v(ixit) an(nos) XXX, Aur(elius) Maximus coniugi ....

Tritano je ilirsko ime, koje se je davalo i muškima i ženskima. Isp. C. I. L. III. 2792 (Riditae).

Tritanoni Lavi J. an. LX et Aploni Tritanonis an. XII. Tritano Acali matri et filiae fecit. To isto vrijedi za Trio (isp. C. I. L. III. 5436 [Strassgang: „Noricum“]: *D. M. C. Licini Trionis [et] Sabin[i]ae Severinae ....* sa c. III. 2735 [Sinj, Dalmacija]; *P. Ael. Verus Ael. Trioni matri pientissimae ...);* za Aplo (isp.: „Arch.-epigr. Mittheilungen“ XVI., str. 88), pa za Panes (isp. C. III. 2456 [Salonae]: *Panes filiae infelicissime ....* sa n. pr. C. III. 2750, 2751). O imenu Cato isp. g. str. 472.

32. Ulomci crne ploče od vapnenca, koji su se s mukom i nategom mogli sastaviti. Nejasna, isplavljena pismena.

a) D
AVR
ITI

EI SCAMI
b) P·E IBIVIVA

Slika 24.

Na fragmentu *b* možda je u prelomu kao 3. red ispalo *p(osuit).*

D(is) [M(anibus)]. Aur(elio) ....|et Ti[ttoni| q]u[ae vix(it) an(nos)| .... coniugi]| eius, Cami[a] |p(arentibus) et [s]ibi viva [p(osuit)?].

33. Pet ulomaka od jedne vapnenaste ploče; nad isplavljenim ispisanim poljem dva poprsja, koja se više ne mogu raspoznati; leži na desno kraj crkve. R. 2., 3. i 5. potpuni. Šestog reda nije bilo.

D M.
GERMANO
QVAN XX
NI///
FILIO T P

Slika 25.

D(is) M(anibus). Germano q(ui) v(ixit) an(nos) XV Ni . . . . filio p(ater) p(osuit).

Relijef prikazuje dvije osobe; na natpisu pak spominje se Germanus sam, a nije ni prostora ostavljeno na ispisanom polju za dalji kaki pripis. Dvoje može da bude. Ili je otac odmah postavio i svoje obličje, pa je zaboravio postarati se, da mu se ime zapiše; ili je kamen, izragjen za zalihu, bez obzira na broj sahranjenih po Germanu kupljen.

34. Ploča od vapnenca, visina 1·62, širina 0·85, debljina 0·32. Nad ispisanim poljem u panjegi, završenoj lûkom, dva poprsja: lijevo od jedne ženske, kojoj je kosa spletena u pletenice, koje su s obje strane dugačko spuštene, desno od muškarca. Uzidano pri ćošku spoljašnog dugog duvara.

D·M·S
SEX·STATIVS
RESTTVTVS
SIB·E·AVRELIÆ
TESTONCONIVGI
POSVIT

Slika 26.

C. I. L. III. 8326 različno u r. 5.

D(is) M(anibus) s(acrum). Sex(tus) Statius Restitutus sibi et Aureliae Testoni coniugi posuit.

Jedan se Statius dolje niže (br. 42.) spominje.

35. Ploča od vapnenca; gore i dolje odbijena; ispisano polje jednostavno okvireno, nepravilna interpunkcija; pred crkvom; po kazivanju

D M S
TERENTI
Q·VIX·AN·LX
ETVEND
ONICON
IVGIAEIVS
VIVEBES
SVSPAR·P
P·ETSIBI
VIVS·POS

Slika 27.

sveštenikovom onamo donesena sa onog mjesta u Kominama, gdje prekopava c. i kr. ženijski kapetan Rukavina.

Bez naznake nahodišta objavljeno po jednom sadrenom odljevku u muzeju u „Archäologisch-epigraphische Mittheilungen“ XVI., str. 88.

D(is) M(anibus) s(acrum). Terenti, q(ui) vix(it) an(nos) LX, et Vendoni, coniugi aeius viv(a)e, Bessus par(entibus) p(ro) p(ietate) et sibi vi(v)us pos(uit).

Dvadeset i tri godišnja Aurelija Vendo spominje se na nadgrobnom kamenu, koji je nekoć takogjer bio na Ilijinom brdu. C. I. L. III. 8321. Druge osobe toga imena napomenute su na gore označenom mjestu.

36. Tri ulomka ploče od vapnenca s akroterijama (samo na desnoj strani održane).

a) Od desnog gornjeg ugla; visina 0·85, širina 0·62, debljina 0·32. Nad ispisanim poljem u lûkom završenoj aediculi tako nakažena poprsja, da se ne mogu raspoznati;

b) od lijevog dônjeg ugla; visina 0·62, širina 0·37, debljina 0·32, pod redom prazan prostor;

c) na dônjoj strani s jamom za usagjivanje, natpis već sastrugan. Pred crkvom.

M S
TONI
VNSI
SVP
STDT

Slika 28.

D(is)] M(anibus) s(acrum). [? Pan]toni . . . . vunsi [f(iliae) . . . .] Sup(er??) coniugi b(ene) m(erenti) et] sibi v[ivus pos(uit)].

U 2. redu bijaše ilirsko žensko ime; mjesto *Pan]toni* može i da glasi *Di]toni*, *Tes]toni*, *Tit]toni* ili sl.

37. C. I. L. 8312. Ulomak ploče od vapnenca, gore odlomljen. Visina 0·43, širina 0·57; ispisano polje isplavljeno; okvir otesan; uzidana spolja u lijevom zidu dužine.

Što se može raspoznati — osobito su patile ligature — potvrgjuje čitanje M. Hoernesa, objavljeno u C.

38. Pred školskim vratima ima tabla od vapnenca, uzidana u tle; na desnoj strani dolje polomljena. Visina 1·5, širina 0·66, debljina 0·28. Nad ispisanim poljem ima trouglast zabat s vijencem oko jedne rozete. U uglovima s lijeva i desna od trokuta biljevni ornamenti.

Natpis posve nečitljiv. Nadgrobni kamen.

39. Lav ležeći (okrugla slika) kao grobni nastavak. Na glavi oštećen; vapnenac; visok 0·56, dug 0·7, na prsima mjeri 0·2. Priprost posao. Po kazivanju sveštenikovu bilo je ondje prije pet takih životinjskih figura. (Isp. g. str. 470). Jednu lavju glavu, koja je bila uzidana u „predvorju crkvice pri ulazu u oltar", spominje Hoernes, A. E. M. IV., str. 190.

Slika 29.

40. Grobna aedicula od vapnenca s relijefom na tri strane; četvrta je strana ostala neuglagjena. Visina 0·92, širina 0·69, dubljina 0·55. Na prednjoj strani dva poprsja, desno muškarac, lijevo ženska s duvkom, koji joj se na dugačko spušta s glave; u zabatu nad njima glava jednog morskog boga, dugom niz glavu spuštenom kosom, cijelom prednjom stranom. Na obje pobočne površine po jedna Attisova figura, lijevo s uzdignutom, desno sa spuštenom bakljom. Prost posao.

Radosavac.

41. Oba kamena C. I. L. III. 8305 i 8216 nahode se kod kuće kmeta Jestrovića, i to prvi pred kućom uzidan u zemlju, drugi za kućom uzidan u duvar. Na 8305 ona su tri u C. naznačena pismena *S(ilvano) A(ugusto) s(acrum).*

Drugi je veoma mučno kolacionirati, jer je duboko zašao u zemlju ispod nivoa kuće; *C* dobro pribilježen.

Natpis što ga je *„prope Plevlje in parte sinistra rivi Čehotina ad fontem"* vidio Evans: C. I. L. III. 8328., uzalud smo tražili više sati.

Babiš potok.

42. Ara od vapnenca; visina 0·82, širina 0·43, debljina 0·29; prednju stranu gornjeg korniža rijesi u sredini jedna rozeta i po jedna grančica na svakoj strani. Uzidana u štalu kod kuće Mehmed-bega Selmanovića, lijevo pred vratima. *Slika 30.*

C. I. L. III. 8302 s pogrješkom. Red 1. bez interpunkcijâ.

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) Statius Victor Brizidia v(otum) l(ibens) s(olvit).

Jedan Sex. Statius Restitutus imali smo gore pod 34. Brizidia je ime, koje je Viktor nosio prije, nego što je postigao gragjansko pravo[1]).

[1]) Hoernes upućuje u A. E. M. IV., str. 194, na Brieizu, spomenutu u Itiner. Ant., str. 331.

Analogne su sveze izmegju epihorskih i rimskih imena, n. pr. Victor Misaucus (C. I. L. III., 5891, o tome Ballif-Patsch: „Strassen" 1.) i Paulus Andes Barcini (C. I. L. III., 2824). Oni su primjerom procesu romani-

I O M
STATIVS
VICTOR·BRI
ZIDIA·V·L·S·

Slika 30.

ziranja. Otac ima varvarsko ime, sin to ime spoji s rimskim, a unuk ga posve ispusti.

Druga ilirska muška imena, koja se svršavaju na *ia* jesu: Opia (C. I. L. III., 3140), Tutia (C. III. 4264), Cummia (C. III. 4996).

43. Na istom mjestu desno od vrata ulomak vapnenastog bloka uzidan; vidi se samo jedna, dônjim krajem palmete urriješena strana. (Isp.: Hoernes, A. E. M. IV., str. 194).

44. U vrtu za štalom leži u šikari nadgrobna ploča od vapnenca, dolje slomljena. Visina 0·84, širina 0·84, debljina 0·31. Nad posve isplavljenim natpisom na obluk svedena panjega sa dva najprimitivnijim načinom izragjena poprsja (lijevo ženska s duvkom, desno muškarac). Ruku nema nikako, haljine su naznačene sa nekoliko nabora.

Natpisa C. I. L. III. 8322, koji je Hoernes u Babiš-potoku vidio „neposredno nad razvalinama", ne mogoh nikako da opet nagjem.

Vidre.

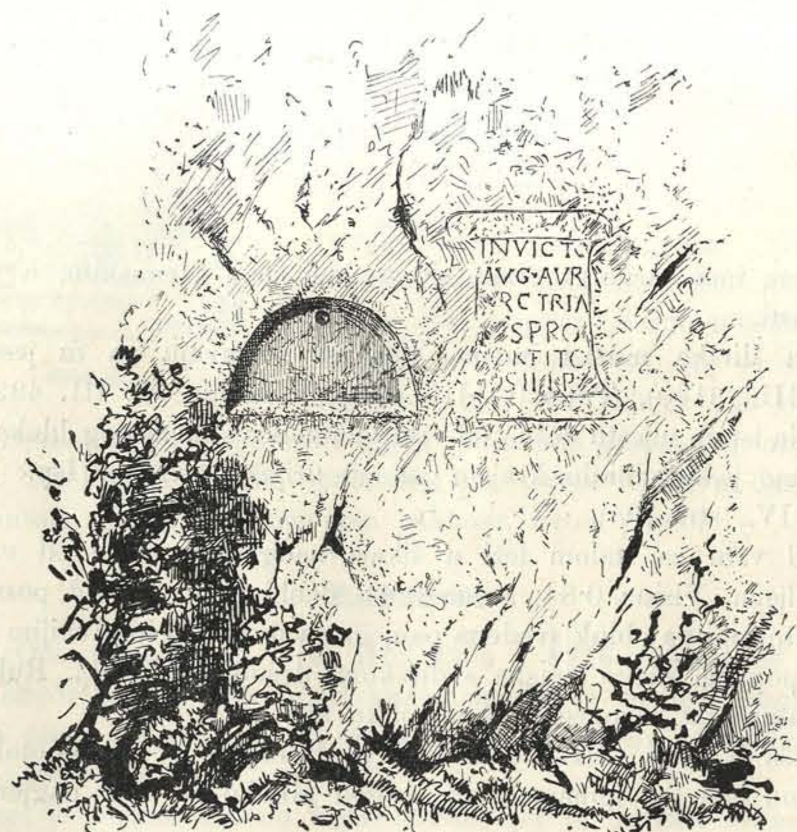
45. U štali Neše Pavlovića je C. I. L. III. 8331; uzidan je desno za vratima. Tmina, debela kora kala i smrad ne dadoše mi ni pomisliti na kolacioniranje.

Vele, da se u blizini te kuće lako mogu otkopati ostanci rimskih supstrukcija. Isp. i Hoernes A. E. M. IV., str. 193.

Nefertara.

46. Nad dubokim ponorom, kroz koji šumi gorski potok, uzdiže se strmi hrid Preslica izbočinom prama potoku, koja je gustom šikarom obrasla. Ovdje je od prilike na pô ljudske visine od zemlje na obluk svedena panjega (0·32 visoka, 0·4 široka i 0·11 duboka) usječena, a desno od nje urezane su konture 0·44 visoke, a pri temelju 0·31 (inače 0·22) široke

efre. Ova je na lijevoj strani oštećena. Panjega je bez sumnje za to služila, da se u njoj namjesti votivni relijef, i sad se još odzada u zidu vidi jama, u koju je bila zataknuta kvaka, koja je držala taj relijef.

Slika 31.

Invicto Aug(usto) Aur(elia) . . . rctria [? A]spro[et] Orfito [co(n)]s(ulibus) . . . . p(osuit).

Ta su dva, ovdje imenovana konzula nepoznata.

Ta zaklada u tako samotnom, od svijeta odsječenom kraju, znamenit je prinos štatistici Mitrasovog kulta. Iz broja dosele nagjenih spomenika (u „Glasniku" 1894., str. 374, uz to gore pod broj 2.), koji se na nj odnose, mogu zaključiti, da taj kult u Dalmaciji nije bio ekstenzivan, ali je tim više intenzivan, jer samo pobožna duša, kojoj nije stalo do svjetske hvale ni do spoljašnjeg priznanja, mogla je na tome mjestu rečenom bogu prinijeti počast.

Relijefima, spomenutim na drugom mjestu[1]) imam sada da pridodam još jedan, koji sam vidio u spljetskom muzeju (164 D). Mala ploča, prosto izra-

[1]) Ispor. sada i onu tablicu iz Glamoča, o kojoj je govorio Ed. Nowotny u „Glasniku" 1894., str. 201 i d.

gjena, pokazuje u polukružasto završenoj aediculi žrtvu bika s psom, zmijom i škorpionom, flankiranu po jednim dječakom bakljonošom, nad lukom sol, gavran i luna. Potječe iz Soluna.

47. U samom gorskom potoku, koji prosto nazivaju Potok pod Preslicom, ima okomito ispod Mitrasovog natpisa gornji dio nadgrobnog kamena. Ovdje ili u najbližem okolišu ne može da je stajao; njega je bujica amo nanijela baš onako, kao jedan „sanduk", t. j. malu kamenitu posudu s pepelom, koja je po kazivanju ljudî ovdje bila, pa se izgubila za proljetnih poplava. Na nadgrobnom kamenu vidi se samo do prsiju održano obličje ženske, odjevene pallom, tunikom i duvkom na tjeme navučenom,

Slika 32. *a)* Vrelo Ustavanj kod Bušnja.

Slika 33. *b)* Vrelo Ustavanj kod Bušnja.

cijelom prednjom stranom; desno od nje, takogjer na prednjoj površini, od prilike u visini njene glave, u maloj podobi, Attis s oborenom bakljom; figura, koja joj priliči, na lijevoj strani s uzdignutom bakljom, odlomljena je. Vapnenac, visina 0·26, širina 0·44, debljina 0·31; u gornjoj površini jama za usagjivanje.

Bušnja.

48. Upravo kod vrela „Ustavanj" leže tri bloka od vapnenca. Dva pokazuju nadgrobne relijefe, prikazane u *slikama 32.* i *33.*, na trećem ne mogu se razabrati tragovi kakvom ukrasu.

Seljani.

49. Na lijevo od vrata pravoslavne crkve stoji, naopako u zemlju zasagjena ara od vapnenca, lijepo profilirana s prijeda i s obje strane, straga je neuglagjena. Visina (u koliko se može mjeriti) 0·63, širina pri temelju 0·43, inače 0·36, debljina pri temelju 0·30. Linije ucrtane, slova dobro urezana.

IOM
CHOR
TA

Slika 34.

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) c(o)hortal(i).

U Glasniku 1894., str. 54, poredao sam poznate, Jupitru cohortalis posvećene oltare. Bila su tri, ovaj naš je četvrti. Za čudo svi potječu iz Dalmacije: Narone, Goražde, Plevlja (v. g. str. 477.) i Seljanâ. Kako na arama u Goraždu i Naroni, tako ni na ovoj nije naznačeno ime dedikantovo. Govoreći o natpisu u Goraždu zaključio sam po njemu, da su ti oltari podignuti uredovno, po vojničkoj četi, koja je u gradu bila štacionirana. To isto moramo da sudimo i o natpisu u Seljanima; ali nam ne će doći u pamet, da na tome osnovu štatuiramo, da je na tome mjestu bila vojnička posada. Taj je oltar, kao i oni rimski spomenici, što ćemo ih još spomenuti, ovamo dovučen kao gragjevni materijal. Otkuda, to ne mogoh utvrditi. Plevlje i Prijepolje, gdje su bile rimske posade, čine mi se predaleko. Na trudnom putu od petnaest sati preko zapuštenih „visočina" našao je konzul H. Müller, nekako na pô puta izmegju Plevlja i Prijepolja (isp. A. E. M. IV., str. 196), „više nesumnjivo rimskih, kamenova, megju njima jedan sa dva poprsja". Na žalost se pri tako općenitoj naznaci nije moglo odrediti mjesto.

50. Na uglu spoljašnjeg zida desne strane po dužini uzidana je okvirena, ispisana ploča od vapnenca. Meni se ona čini da je isto tako rimskog postanja, kao i neki drugi u crkvene zidove uzidani blokovi i ploče, koje su megjutim obragjivanjem za uzidavanje lišene svog prvobitnog karaktera.

Prijepolje.

U Prijepolju i okolici slabog je uspjeha imalo traženje starinskih spomenika. U Kolovratu i Čadinju bilo je svekoliko traženje obaju natpisa C. I. L. III., 8298 i 8308 uzalud. Nasuprot vidio sam u onom prvom mjestu više gromila nesumnjivo rimske ruševine[1]), iz nekojih su najbolji komadi bili odneseni i u Prijepolje odvučeni, pa u stupove novog mosta preko Lima uzidani. Istim su putem valjda otišla i oba natpisa; pa i austrijski tumač tvrdi, da je do nedavno vigjao kamen s natpisom u Prijepolju.

[1]) Ove za cijelo misli i H. Müller kod Hoernesa: „Arch.-epigr. Mitth." IV., str. 196. Ovdje spomenuto Čadinje ne leži na Limu, već na kosi, koja se prostire uz Lim i nema na njemu razvalina. Ja sam ga s jednim zaptijom pretražio od kuće do kuće.

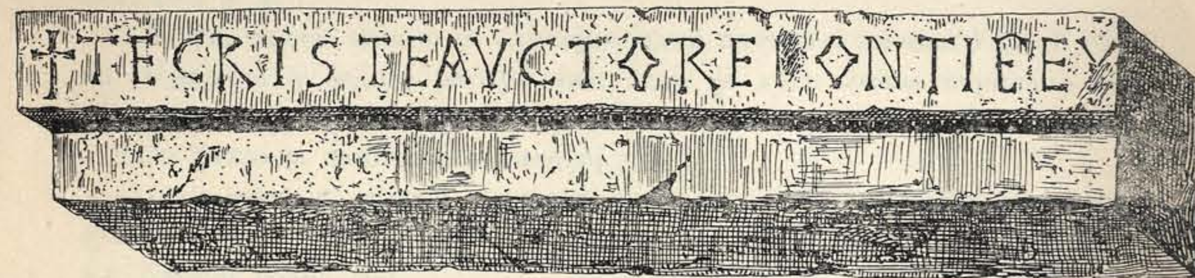
U Prijepolju u c. i kr. okolu kraj stijega leži komad bloka od vapnenca, ukrašen vazom i lozom, koja se uspinje, i ulomak stupa.

Drenovo.

U Prijepolju upoznasmo Abdurrahman-bega Hasanbegovića, bogatog vlastelina. On odmah kao i Mustaj-beg Selmanović u Plevlju pokaza živ interes za naš arheološki rad, pa nas pozva na svoje dobro u Drenovu, da ondje vidimo razvalinu jedne „crkve". Oba su ta muža već pod utjecajem našeg muzeja. Jedan je od njih glavom bio u Sarajevu, pa je tu vidio zbirke; drugi, naš Abdurrahman, čuo je, da u „Sarajevu i iz kamenja umiju nagagjati, što je prije bilo".

U Drenovu stoje u jednom gaju, obrasle drvljem i šikarom, razvaline male crkvice. Mogosmo samo jedan rogalj ponešto otkopati, pri čemu nam je gospodar sam pomagao. Zidovi su od lomljena kamena, te su od prilike 0·60 debeli. Ukraj razvaline leže:

1. Greda epistilska od vapnenca sa dvije fascije, od kojih je na gornjoj natpis; lijevo i desno prazne površine, visina 0·37, širina 1·85, debljina 0·60. Ispisano polje prekrila siga.

Slika 35.

Te, C(h)riste, auctore pontifex [. . . . aedificavit ecclesiam . . . .]

Vrijedno je spomenuti, da danas u Drenovu i okolici nema katolika, niti se ko sjeća, da ih je ikada ovuda bilo. Katoličkih sela ima tek u kotarima prištinskom i gilanskom[1]).

2. Rimski nadgrobnik. Visina 2·06, širina 6·80, debljina 0·20. Vapnenac. Nad otvorenim, lozom okićenim, isplavljenim ispisanim poljem i pod njim po dvije uske, na obluk svedene panjege; u gornjim poprsja dviju odraslih osoba, u dônjima dva dječija portreta. Na vrhu vijenac, u njemu, pa lijevo

[1]) Isp.: Ippen: „Wissenschaftliche Mittheilungen" II., str. 480.

i desno od njega po jedna rozeta i posve izvan okvira s obje strane po jedna palmeta. I nad tim izrezan urnek s rozetama. S traga, lijevo i desno žlijeb. Prosta radnja.

Kako je kamen prhak, za cijelo nije iz velike daljine ovamo dobavljen. Valjda mu je to prvo mjesto. Svakako i to, što je ovdje jedan uz drugi kršćanski i rimski spomenik, ponovo potvrgjuje, da je jedna kultura zamijenila drugu na njenim mjestima. — Po njivama, što su oko razvaline, vele, da se pri oranju nailazi na „kaldrmu“.

Sarajevo, u septembru 1894.

Karlo Patsch.

Бронцани шљем од Вранкамена код Крупе.

Приопћио

др. Ћиро Трухелка,

кустос босанско-херцеговачког земаљског музеја.

Господин др. Теодор витез Бјелински, градски љечник у Крупи, предао је земаљском музеју један на Вранкамену код Крупе год. 1888. нађен бронцани шљем, који је већ по мјесту, гдје је нађен, у неку руку занимљив, јер је год. 1887. недалеко одонуд у једној распуклини на Вранкамену нађена она фамозна хрпа новца карташког и нумидског кова, што сам је описао у „Гласнику“, година I., свез. 1., и касније у „Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina“, св. I., стр. 185 и д.

И тај шљем нашло је случајно једно пастирче именом Раде Кубет из Подорана у једној распуклини, гдје је дуго лежао скривен, док кишница, дерући низ хрид, није сплавила земљу, која га је покривала и тако открила занимљиви нахођај.

Спољашност шљема одржала се је без мане, те је бронц тамнозеленом, веома сјајном патином мјестимице као задахнут, тако да кроз њу блиста ковов сјај.

Шљем је љевен, те је иза тога израђен ковањем изнутра. Трагови чекића још се виде изнутра, док су на спољашној страни помно изглађени.

Шљем има облик полукругље, која се на врху завршује јабучицом (conus). Дôњи, на облик гужве удебљани окрајак украшен је орнаментом на облик четвероструког низа бисера, над којим има канелирана пруга. И јабучица на шљему има сличан орнаменат.

Ред низова и канелирања тако је правилан, да ми се чини, да је то, као и глатка спољашна страна, начињено на токарском колу.

Затиљак шљема продужен је само за 2 *cm* по прилици, тако да се једва може примијетити.

С обје стране шљема пробушене су по двије јаме.

Ту су негда били причвршћени залисци за образ (bucculae), али не каричицама, већ шарнијерима, којим је плојка била уложена у удубини, испиљеној на дôњој страни, те је овдје причвршћена с два зглоба. Јабучица је са страна перфорирана и чини се, да је у тим рупама била причвршћена нека врста челенке (crista), било од птичијих пера, било од другог чега.

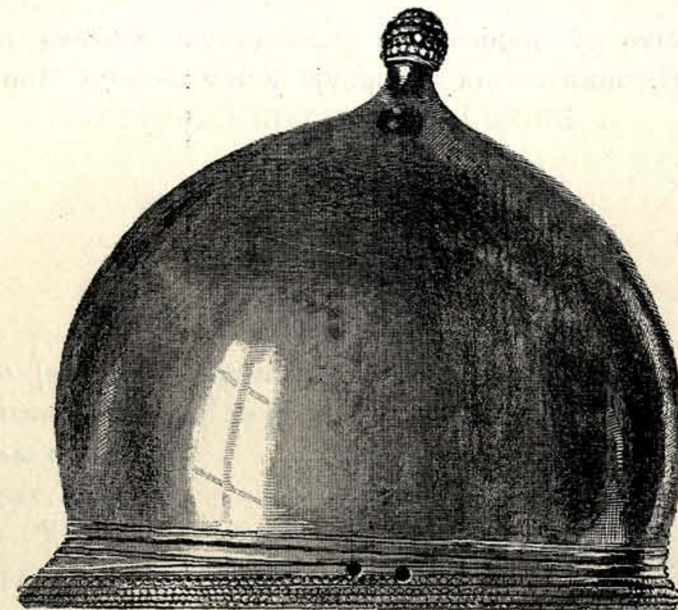
Дуж дијагоналне линије шљема чини се патина у једном траку, широком од прилике 2 *cm*, загаситија, те су окрајци тих трагова мјестимице изглодани. Тај трак показује мјесто, на коме је за украс била слехемљена прутица од друге ковине (од сребра?), које је сада нестало. Сличан украс налазимо на римским шљемовима, гдје је шљем дијагонално и упопријеко испрутан.

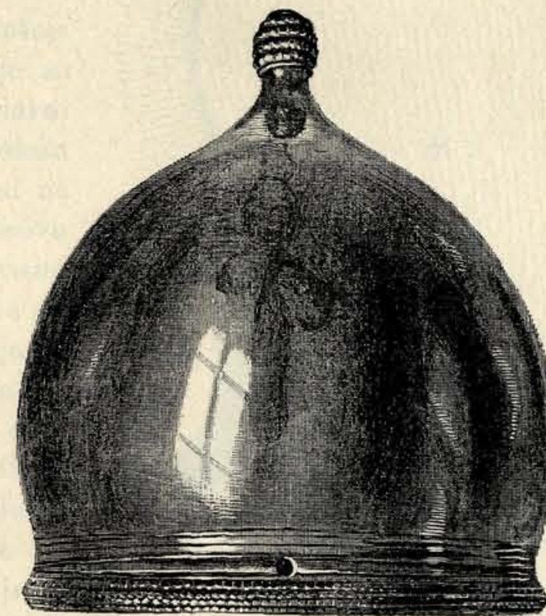
Од велике множине римских шљемова, који су нам страном познати по шкулптурама, нарочито са Трајановог ступа, страном по оригиналима, разликује се наш егземплар само тиме, што је нешто прикраћени продужак над затиљком слабије изражен.

Др. Хернес (Hoernes), коме је тај шљем послан, да га просуди, изјавио се је о њему, како слиједи:

„Тај шљем припада истој културној периоди мало прије наступа римског доба у Босни, којој припада и онај други нахођај. У средњој се Европи шљемови тога облика сматрају типичним ла-тенским објектима, који припадају Галима и засвједочују, колико је проширена бојна опрема, карактеристична за тај народ. Познајемо шљемова те руке н. пр. из Француске (Линденшмит: „Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit“ [Старине нашег поганског древног доба], III., св. I., таб. 3., сл. 8.), из јужне Аустрије (Бијела Црква [Weisskirchen] у дôњој Крањској: „Mittheilungen der anthropol. Gesellschaft“, Беч, XIII. св., стр. 211, сл. 66., свакако Босни најближе находиште посве сличног комада), али онда и из Италије (Линденшмит, l. c., св. I., 3. таб., сл. 2· из Апулије, и на истом мјесту сл. 4. из Пестума у Кампанији). Етрушћанске слике на зидовима, н. пр. тако звана tomba dei rilievi у Церетри, старом Цере (код Марте, l'art Étrusque, таб. II., стр. 184), показују на длаку исти облик шљема, гдје на зиду виси међу множином друге бојне опреме, те има раширене залиске.

Све нас упућује на то, да ти шљемови показују италски облик, који су Гали присвојили под утјесајем етрушћанске културе и које често украшавају обичајним у њих орнаментом. Тако је споменути француски комад од бронца окован пробијеним сребром и емаљираним жељезом, узоран комад првог реда. И шљем из Бијеле цркве у љубљанском музеју обилато је украшен усаваћеним орнаментом. Вранкаменски шљем и горе споменути комад из Пестума слични су један другоме готово као јаје јајету. И у потоњега нема залистака, за које су одређене по двије лукње на свакој страни, али их на босанском шљему ваљда већ онда није било, кад је похрањен у своме скровишту.

Шљем са Вранкамена.

Шљем је једноставан, готово без украса, али се је дивно одржао и приказује прекрасну, без сумње италску радњу.

Обично се мисли, да су се ти шљемови носили капком натраг обрнутим, како то показује егземплар из Бијеле цркве. То засвједочује и начин, како су на апулском егземплару смјештени залисци. Али Линденшмит је другог мнијења и држи, да је онај капак заклањао чело.

Начин, како су намјештени залисци на сликама шљемова на tombi dei rilievi, чини се, да потврђује у том погледу Линденшмитово мнијење."

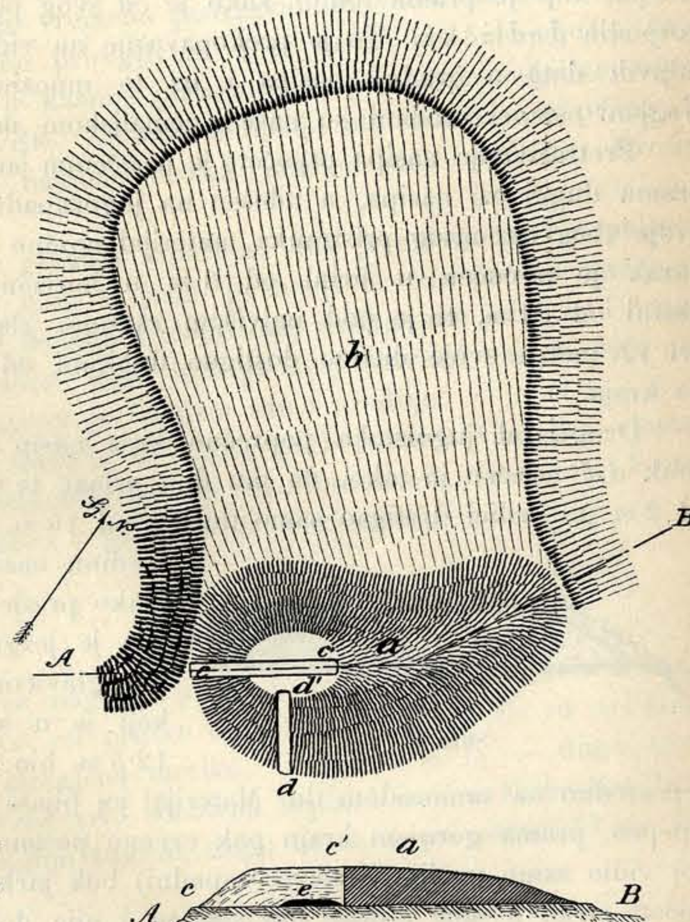
Gradina Čungar kod Cazina.

Priopćio

rudarski satnik **V. Radimský**.

Od prilike jedan sat jugozapadno od varoši Cazina uzdiže se na ogranku neke strme terase, koji se je odvojio prama sjeverozapadu u području općine Osredak nasuta gradina Čungar, koju inače zovu i Veliki Čungar, te joj tlocrt i presjek prikazuje pridana ovdje *slika 1.*

Zaravanak nekadašnje naseobine ograničuje sa jugoistočne strane glavni nasip *a*, koji već iz daleka udara u oči, te čini ne posve pravilnu pràvu liniju, i pri najvišoj visini od 7·5 *m* ima dužinu od 77 *m*. On svojim jugozapadnim podnožjem dopire tik do okrajka okomite ostrmine, najviši je u svom jugozapadnom dijelu, te ovdje i u temelju dostiže najvišu širinu od 46 *m*. Od nutarnjeg podnožja nasipa vuče se prama sjeverozapadu kosi zaravanak *b*, dug od prilike 100 *m* s presječnom širinom od 75 *m*, koji ograničuje jedan okomitiji stepen obronka. Uz okrajke te terase vigjaju se tamo amo u grmlju male, duguljaste

Slika 1.

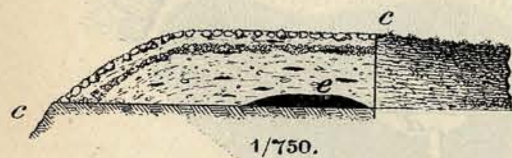
uzvisine, koje bi se mogle smatrati oskudnim ostancima nasipa, kojim je ta terasa nekoć bila opasana. Kako površina zaravanka, tako i bočine velikog nasipa sasvim su posute prehistoričkim ilovastim sugjem.

Različite priče, što ih narod ondašnje okoline kazuje o nekakome gradu, koji da je tu nekoć bio, kao i neobični oblik te gragjevine navratili su inžinira gospodina Huga Jedličku, koji je godine 1891. u službenom poslu u Cazinu boravio, da to brdo razgleda i da kotarskom predstojniku Gejzi pl. Szirmayu priopći, što je opazio. Ovaj se gospodin dakle s uglednim Selman-begom Čerovićem iz Cazina kao vlasnikom rečenog zemljišta stade dogovarati radi prekopavanja tog velikog nasipa, te ovaj s najvišom pripravnošću privoli u to.

Na to predstojnik gospodin pl. Szirmay naredi prekopavanje toga nasipa, koje je prama tomu, kako je od svog posla dospijevao, nadgledao gospodin Jedlička. To je prekopavanje na vidjelo iznijelo veoma zanimljivih data o gradnji nasipa i uz to množinu dragocjenih ostanaka. Nagjeni ostanci predani su našem zemaljskom muzeju.

Pretraživanje nasipa otpočeto je usječenim jarkom *c c'*, koji je povučen prama dugoj osi nasipa, a udešen na jugozapadnom mu kraju, jer se je ovdje zbog okomitog pristranka materijal zgodno i jeftino mogao odstraniti. Jarak je povučen u širini od 3 *m* u horizontu samorodnog stanca u dužini od 31 *m,* te je pod najvišom ravnom glavicom nasipa od prilike pri 12. metru svoje dužine dostigao dubljinu od 7·5 *m,* koju je pridržao do kraja.

Drugi, od jugoistoka poprečno kroz nasip povučen, jednako širok jarak *d d'* usječen je tako, da mu dno uzlazi, te je pri prosječnoj dubljini od 2 *m* po prilici dostigao samo dužinu od 16 *m,* tako da još nije dostigao sredinu nasipa, odnosno prvi jarak. Kako presjek, *sl. 2.*, pokazuje, sastojala je jezgra nasipa pod najvišom mu glavicom od sloja paljevine *e,* koji je u sredini svoje dužine od 12·5 *m* bio 1 *m* debeo, te je ležao neposredno na samorodom tlu. Materijal joj bijaše komadići drvenog uglja i pepeo, prama gornjem kraju pak crveno pečena zemlja. Nego se je taj sloj vidio samo uz lijevi (sjeverozapadni) bok jarka *c c'*, pošto je u nutrašnjosti jarka s obje strane bio stanjen i nije dohvatio do desnog boka. Ja po tome mislim, da je imao daleko pružen, eliptički plankonveksni oblik. Ovu jezgru pokrio je nasip poput plašta, nasut od zemlje, izmiješane kamenicama i od vrsta kamenja, tako da su pojedini slojevi u oba jarka

1/750.
Slika 2.

prama periferiji upadali. To se je osobito jasno razabiralo u prvom, bolje iskopanom jarku *c c'*, jer je ovdje od prilike 1 *m* pod površinom megju slojevima zemlje nagjen 40—50 *cm* debeo sloj od kamenica, koji se je u presjeku vrlo jasno razabirao. Površina nasipa napokon bila je obložena plaštem od šuljeva, kojima su stranice imale površinu od 50 *cm* i 60 *cm.*

Nadalje su u bokovima obaju jaraka u različitim visinama često nagjeni sasvim bez reda rasuti slojevi paljevine od 5—15 *cm* debljine i 70—150 *cm* dužine.

Da bi unutrašnja jezgra od paljevine *e* ikako imala služiti za višu čvrstoću ukupnog nasipa, to je posve nevjerojatno; jer je ona za to premalena, pa bih ja za to rekao, da su graditelji, prije nego što su stali podizati veliki nasip, koji reprezentira kubičnu sadržinu od 10.000 m^3 po prilici, na gradilištu duže vremena podržavali ili vatru za žrtve ili krijes za veselje, i velike gozbe prigegjivali. I to ne bi bilo nemoguće, da je na onome mjestu, gdje je kasnije podignut nasip, na tom najvišem mjestu naselišta prije bilo žrtvište. Ovomu mnijenju ide naime to u prilog, što je oko paljevne jezgre nagjeno veoma mnogo kosti različitih životinja i poviše žrvnja.

Na svaki je način gradnja otpočeta, dok je gornja partija paljevine još bila ražarena, kako nam to jasno pokazuje crveno pečena zemlja nad njom, te je podizana u pojedinim slojevima, naslaganim jedan nad drugim.

Manji slojevi paljevine, kojih ima po svoj površini nasipa, biće nasuprot da potječu od blagovanja tečajem same gradnje.

Predmeti, koji su nagjeni za samog prekopavanja Čungara, dosta su raznoliki, a sastoje od rukotvorina željeznih, broncanih, kamenih, koštanih i ilovastih, kao i od kosti i zuba različitih životinja.

Željezo.

Željeznih predmeta nagjeno je na Čungaru vrlo malo — i samo u najgornjem sloju crnice, od prilike do 30 *cm* dubljine. To su ovi komadi:

1. Slaba i loše izragjena motika, — *tab. I., sl. 1.,* — duga 15·5 *cm,* s oštricom širokom 5 *cm,* vrlo istrošena hrpta i veoma škrbastim bridom.

2. Dlijeto s okruglim tulcem, dugo 14 *cm,* a pri oštrici 17 *mm* široko. — *Tab. I., sl. 2.*

3. Žljebasto dlijeto, gotovo isto tako dugo i široko. — *Tab. I., sl. 3.*

Te tri sprave nikako ne potječu iz predrimskog doba, te su valjda u kasnije, možda rimsko doba i to slučajno dospjele na Čungar.

Inače je tamo samo nagjen fragmenat oštrice od noža, komad željeza, za koji se ne može razabrati od čega potječe i dva komada željezne troske.

Bronc.

Gotovo isto tako rijetki i u svemu neznatni su broncani, ondje iskopani predmeti, koji su po svem nasipu bili rasuti.

1. Najznamenitiji je komad megju njima na *tab. I.*, u *sl. 4.* prikazana fibula, kojoj je rebrasta stremenka narešena dugmešcem i sa dva pipcima slična nastavka, tako da ozgor gledana priliči krstu. Inače je stremenka ornamentirana samo sa nekoliko kosih redova crtica.

Željezni, prelomljeni jezičac bio je pri glavi željeznom plojkom nespretno prikrpljen. Fibula je isto tako, kao i dalje ovdje navedena bočka, nagjena od prilike u polovici visine nasipa blizu krajeva jarka *c c'*.

2. Ponešto previnuta bočka s polukrugljastom glavicom, — *tab. I., sl. 5.*, — ispod glavice optočena s nekoliko crtica i 7 *cm* duga.

3. Jedna na oba kraja prelomljena, sploštena, okrugla igla, duga 7 *cm*.

4. Naušnjak od žice, — *tab. I., sl. 6.*, — kome krajevi ponešto zahvataju jedan preko drugog, jedan kraj zašiljen, drugi kraj, koji je bio usukan, odlomljen. *Pr* = 47 *mm*.

5. Dva slična naušnjaka od nešto deblje žice, jedan kraj zašiljen, drugi u većega zaobljen, u manjeg popreko odsječen. *Pr* = 52 *mm* i 25 *mm*.

6. Otvoren, na oba kraja uvinut i prelomljen, nepravilno okrugao kolut, 46 *mm* srednjeg premjera, od deblje žice, valjda dječija narukvica. — *Tab. I., sl. 7.*

7. Šest komada različito savijenih fragmenata, onda pràv ulomak od žice.

8. Tri prstena, djelomice s krajevima, koji zahvataju jedan preko drugog, djelomice otvoreni, od glatkog, 4 *mm* do 7 *mm* širokog traka od tenećeta; jedan je prsten prikazan na *tab. I., sl. 8.*

9. Ljeven, s obje strane plosnato ispupčen i gladak kolut od 39 *mm* premjera. — *Tab. I., sl. 9.*

10. Polovica ljevene, s jedne strane ravne, s druge splošteno trouglaste ali neornamentirane kolutaste plohe od 51 *mm* premjera.

11. Malen, otvoren kolutić od 16 *mm* premjera, od okrugle žice.

12. Dva mala, okrugla puceta ispupčene, posve glatke površine od 15 *mm* i 11 *mm* premjera, od kojih jedno prikazuje *tab. I., sl. 10.*

13. Tri fragmenta špiralnih cjevčica od 3 *mm* do 1 *cm* u premjeru, stranom od uskog tenećeta, stranom od okrugle žice. Jednu od njih prikazuje *tab. I., sl. 11.*

14. Dva fragmenta vrlo slabo uvijenog i ponešto šuplo kovanog tenećeta od 7 *mm* širine, koja duž gornje površine imadu četiri paralelne crte.

15. Jedan komadić staljenog bronca od 34 *g* težine.

Izuzevši fibulu i iglu, *sl. 4.* i *5.*, koje pokazuju tip halštatskog doba, nema na svim ostalim broncanim nahogjajima ništa karakteristična, pa bi po svom primitivnom obliku isto tako mogle potjecati iz istog doba kao i ona dva artefakta, o kojima je najprije bio govor, kao i iz starijeg, dakle iz broncanog doba.

Kamen.

Mnogo više nego metalnih nahogjaja zatečeno je na Čungaru rukotvorina od kamena.

Naročito je nagjena množina žrvnjeva, koji su bili stranom od nekog krupnozrnog pješčenjaka, stranom od konglomerata.

Isto tako nagjeno je mnoštvo, djelomice dobrano istrošenih brusova. Oni su mahom od sitnozrnog tercijarnog pješčenjaka, punog tinjca, koga se mnogo nahodi u najbližoj okolini.

Nadalje nagjen je oblutak za nabijanje od crvenog pješčenjaka, — *tab. I., sl. 12.*, — uravnjene, vrlo izudarane površine, koji na prednjoj strani ima plitku udubinu, koja je radniku za to služila, da u nju zatakne palac, pa da tako lakše može držati kamen.

Oveći oblutak od crvenkastog pješčenjaka hrapave površine, na jednoj je ravnoj strani ulašten, pa je valjda upotrebljavan za glagjenje. Takih je oblutaka nagjeno još više i različite veličine, ali ne razabire se na njima, da su kada upotrebljavani.

Veoma je zanimljiva sasvim okrugla glava jednog buzdovana od tinjčavog, dioritičkog, dakle od takog kamena, kakog u Cazinu nema, sa 5 *cm* u premjeru. Ona se je naime, kako *tab. I., sl. 13.* pokazuje, pri bušenju jame od 15 *mm* u premjeru za držalicu, razlomila. Dno nedovršene jame pokazuje samo hrapavu površinu, ne pak ispupčen jezičac, te dakle nije bušeno šupljim, nego punim inštrumentom.

Nadalje valja napomenuti 2 *cm* debelu, okruglu plohu od 9 *cm* u premjeru, od zagasito-sivog pješčenjaka, koja je u sredini probušena. — *Tab. I., sl. 14.* — Jama je bušena tako, da se bokovi prama sredini pomalo sužavaju, te po tome ima dvostruko čunjasti presjek. Druga, slična kamenita ploha od 10 *cm* premjera i 18 *mm* debljine u sredini je nešto koso probušena i sastoji od neogenog lapora tamošnje okolice. Oba ta kamenita rukotvora mogla su služiti kao utezi ili za mreže ili za stanove.

Od kremena su nadalje dva nožića, od kojih jedan prikazuje *tab. I., sl. 15.,* — i duga strugalica, koja je megjutim i kao nož služila. — *Tab. I., sl. 16.* — Objema su ovim spravama oštrice od upotrebljavanja nazubljene.

Najposlije još treba napomenuti nekoliko ivera od kremena i od zelenkaste jašme. Nijedne od te dvije vrste kamena nema u okolici cazinskoj, pa će biti, da kremen potječe iz kredastog vapnenca zapadno i južno od Cazina, a jašma iz verfenskog škriljevca na megji triaskog vapnenca prama paleozoičkom škriljevcu na istoku i zapadu od Cazina. Nahogjenje iverja od tih vrsta kamena na Čungaru dokazuje nam pak, da je taj materijal u sirovom stanju odonud, gdje ga ima, donesen ovamo i da je tek ovdje od njega izragjivano orugje.

Kost.

U manjem broju, ali ne manje zanimljive od kamenitih predmeta jesu koštane rukotvorine, koje su tom prilikom iskopane.

Prije svega valja spomenuti dva lijepo ornamentirana predmeta i to najprije fragmenat malog toka od jelenjeg roga ili kosti, — *tab. II.. sl. 17.,* — s premjerom od 28 *mm,* duge 46 *mm* i debeli 2—3 *mm.* Taj je fragmenat dva puta probušen, te je na vrlo starinski način ornamentiran zarezima, koji čine izrezuckane trake, kao i različito upriličenim poljima, koja su popunjena kosim crtama.

Drugi nakitni komad, — *tab. II., sl. 18.,* — prikazuje pravokutnu, šuplju prizmu rezanu od jedne kosti, koja je na svakoj strani nariješena nizom usavaćenih okruglih kocaka, 47 *mm* duga, a ima širine od 7 *mm* i 8 *mm.* Jednostavni ili koncentrički kolobari sa ili bez središnje točke u broncano se doba doduše sporadički već nahode kao ornamenat, kao n. pr. na ilovastom sugju i koštanim spravama iz Troje u Maloj Aziji[1]), i na velikoj bojničkoj vazi iz Mikene u Grčkoj[2]), u terramarima gornje Italije, u Krenndorfu u Českoj i u Krehinom Gracu u Hercegovini.

Ali su naročito karakteristični tek za ornamentalni štil halštatske perijode u južnoj i srednjoj Evropi[3]), kao n. pr. u nekropolama Býčiskála u Moravskoj, kod Hallstatta u Gornjoj Austriji, kod Marija-Rasta i Wiesa u Štajerskoj, Frögga u Koruškoj, Vača i Sv. Margareti u Kranjskoj, Sv. Lucije u Primorju, Villanove u Italiji i na Glasincu u Bosni.

---

[1]) Ilios od dra. Heinr. Schliemanna. Lipiska, 1881., str. 297, sl. 142.; str. 405, sl. 269.; str. 415, sl. 309. i 314.; onda str. 631, sl. 1254.—1256.

[2]) Schliemanns, Ausgrabungen. Od dra. C. Schuchardta. Lipiska, 1891., str. 237, sl. 301.

[3]) Die Bronzezeit in Oberbayern. Od dra. Jul. Naue-a. Monakov, 1894., str. 249.

Naš nakitni komad biće da je srednji dio gjerdana, te po tome što je rečeno, da pripada halštatskoj perijodi.

Nadalje nagjen je koštani držak neke sprave, dug 77 *mm,* — *tab. II., sl. 19., a* i *b,* — kome je dônji kraj s obje strane zarezan i upotrebljavan za glagjenje, pa je mnogim upotrebljavanjem usjan kao ogledalo.

Od spravâ za bogjenje nagjena su tri koštana šila, takogjer od upotrebljavanja vrlo glatka. Jedno od njih, — *tab. II., sl. 20.,* — dugo je 64 *mm,* duguljasto je okruglo i na dônjem, nešto sploštenom kraju, ravno odrezano. Pri drugom komadu, — *tab. II., sl. 21.,* — okrnjen je rt, a u trećeg odlomljena su oba kraja. Druge su sprave te ruke strelica, načinjena od zašiljenog na jednom kraju rožića mlade srne, — *tab. II., sl. 22.,* — duga 16 *cm,* onda sprava od dva paroška starije srne, — *tab. II., sl. 23.,* — koja je valjda služila za parakanje crta na ilovastom sugju ili i za glagjenje bokova u sugja.

Vrijedno je još spomenuti jedan jelenji parožak, koji je na jednom kraju bio zašiljen, ali je na onome mjestu prelomljen i onda na sve strane zadjelan, dug 22 *cm,* — *tab. II., sl. 24.,* — i oguljeni, pa po svoj dužini obdjelani fragmenat jelenjeg roga, — *tab. II., sl. 25.,* — u čemu vigjamo dokaz, da su žitelji čungarski umjeli loviti ne samo srnu, već i jelena.

Ilovača.

Rukotvorina od toga materijala nagjena je, kako se je moglo očekivati, pri prekopavanju nasipa čungarskog velika množina, a to su osim nekolicine cijelih, ili upola cijelih ilovastih posuda, rbine od posuda, poklopaca, ilovastih plojki, pršljena za predivo, utegâ od tkalačkih stanova, jedan ilovasti mosur i pečeno ilovasto grumenje.

Ilovaste su posude, do jedne jedincate svakako importirane rbine, svekolike rukom ragjene.

Materijal je u većih posuda većinom prostija, sitnim vapnenastim zrnjem ispremiješana ilovača, dok su manje, tanke posude načinjene od fine, pomno staložene ilovače. U onih je prvih posuda površina obično hrapava, a u drugih je često lijepo uglagjena.

U prelomu pokazuju se rbine djelomice pojednako crveno ili žućkasto ispečene, a take su se posude možda pekle na otvorenoj vatri. Druge imaju pojednako crn presjek, pa će biti, da su crveno izpečene posude time učinjene tako crne, što su se iste kadile na vatri, pri čemu je dim, prodirući u njih, u cijelu se masu pojednako zavukao. Taj dalji postupak očevidno nije imao druge svrhe, već da stijene posuda bolje odolijevaju probijanju židina u posudama, pa se je ta procedura valjda vršila u zatvorenoj ognjevitoj jami.

U drugih se opet rbina vigja unutri crna jezgra, a s oba lica crvena ili mrka kora. Te su se posude valjda, da dobiju ljepše lice, pošto su već bile pocrnjene, opet izlagale otvorenoj vatri, pri čemu je dim, što se je zavukao u ilovaču, prema tomu, kako su posude bile duže ili kraće izložene vatri, s oba lica više ili manje izgorio, i time se je dobilo crveno ili mrko spoljašno lice.

Na nekim se rbinama vidi veoma živo rumenilo, pa se na njihovu presjeku jasno može razabrati, da je i onako dobra ilovača s polja premazana prevlakom, od koje je posuda dobila življu mast.

Površina je u sugja žućkasta, crvena, smegja u raznim niansama, siva ili zagasita.

Često su posude i sa spoljašne ili s obje strane naličene crnom sjajnom firnisnom bojom, kao rbine na *tab. III., sl. 38.; tab. V., sl. 69.; tab. VII., sl. 92.* i *tab. VIII., sl. 105.* — To mazanje ilovastog sugja firnisom došlo je od Grka Etrušćanom, i razvilo se je u slikanju vazâ do visokog stepena. U istočnim se je Alpama pak za to jednostavno crno ličenje po dojakošnjim nahogjajima saznalo za halštatske perijode. Tako su u grobovima iz halštatskog doba kod Vača (Watsch) u Kranjskoj nagjene crvene posude, kojim je površina posve jednakim načinom bila crno firnisana.

Za čudo je megjutim, da se taj firnis na Čungaru vigja na posudama, koje imaju ornamentiku s probušenim nastavcima za ručice, — *tab. V., sl. 62.*, — ili s potkovastim svicima, — *tab. V., sl. 69.*, — kakva se često vigja i na posudama iz terramara gornje Italije i iz kastelijera u Istri, te po tome pripada mlagjoj neolitičkoj ili broncanoj periodi. Na nekim crno firnisanim rbinama, — kao n. pr. *tab. III. sl. 38.*, — vigja se opet gajtanski ornamenat, koji je u srednjoj Evropi karakterističan za neolitičke posude. Moramo dakle misliti, da je ili tehnika slikanja posugja prije dospjela u balkanske zemlje, nego u sjeverne krajeve, ili što se bar meni vjerojatno čini, da su se starije vrste ornamentike na Balkanu održale do u doba halštatske kulture.

Nadalje se je na pojedinim rbinama popunjavanje udubina u ornamenata nekom bijelom, kredi sličnom masom održalo. To je način ukrašavanja, koji se nahodi pri svršetku neolitičkog doba i u broncanoj perijodi u najrazličnijim zemljama Evrope na ilovastim posudama.

Još vrijedi spomenuti, da su mnoge rbine s obje strane čagjave, a s nutarnje strane da su uz njih prionuli u ugljen spaljeni ostanci od jela.

Oblik i veličina posudâ vrlo je različita. Koliko se mogu prosuditi nagjene rbine, daleko pretežu zdjelice, vrčevi i lonci, ali ima i trbušastih, visoko grličastih i bačvastih posuda prostranog zjala. Većinom je prama veličini posudâ vrlo različita i debljina bokova. Tako su n. pr. u uglagjene, mrke

zdjelice s ručicama, — *tab. IV., sl. 46.*, — bokovi debeli 4 *mm*, nasuprot je uspravni, isprutani okrajak jedne vrlo velike crvene posude, — *tab. III., sl. 39.*, — debeo 27 *mm*.

Od cijelih posuda nagjena je nekolicina mahom samo manjih komada, a pokušaji, da se od rbina sastave posude, gotovo nikoji put nijesu uspjeli. To je lasno razumjeti, pošto se je u masi materijala nasipovog valjda rijetko kada zasula cijela posuda, nego su većinom bačene rbine već kao takve onamo dospjele.

Take cijele ili gotovo cijele posude jesu: zdjelica s ručicama, — *tab. II., sl. 26.*, — vrč sa stalkom, *sl. 27.*, veoma trbušasta žàra, *sl. 28.*, posudica, koja se dolje svršava bridom, *sl. 31.*, i dva lončića, *sl. 33.* i *34.* Sve su primitivno ragjene, osim lončića, *sl. 34.*, i neornamentirane, a visina im je različita od 14 *mm* do 50 *mm* po prilici. Bez sumnje su to samo dječije igračke, kako ih često nalazimo i u dječijim grobovima prehistoričkih nekropola.

Cijela, mrka zdjelica bez ručica, s malim ravnim dnom i uspravnim okrajkom, — *tab. II., sl. 29.*, — ima premjer od 11 *cm* i visinu od 47 *mm*.

Cijela žućkasta zdjelica, u koje je habitus broncanog doba, — *tab. II., sl. 30.*, — ima takogjer maleno, ravno dno, uspravan okrajak i visoku ručicu. Zjalo joj je eliptičko s premjerima od 6 *cm* i 8 *cm*, pri čemu visina do okrajka iznosi samo 33 *mm*.

Samo djelomice očuvani, živo crveni, trbušasti i uglagjeni lončić, — *tab. II., sl. 32.*, — ima malo ravno dno, jasno odvojeno kratko grlo, pri zjalu slabo izvinute okrajke, a imao je, kako nastavak na lijevoj strani pokazuje, valjda dvije, koso nasagjene ručice, inače pak nije nariješen. Visok je 73 *mm*, a u trbušini bio je valjda širok oko 10 *cm*.

Lijepa, mrka, uglagjena zdjelica, — *tab. III., sl. 35.*, — koja se je od svojih rbina toliko mogla rekonštruirati, da joj se oblik sasvim raspoznaje, ima ravno dno, od trbušine jasno odvojen zavojit grlić, i pri zjalu nešto rastegnut okrajak. Iznad rebarca, izmegju grlića i trbušine, onda po spoljašnoj strani okrajka optočena je po jedna jednostavna traka s uzičastim ornamentom. Zdjelica je imala dva suprotna, poprijeko postavljena, ručicama slična nastavka, koji su probušeni, da se može provući uzica za nošenje. To je dakle oblik zdjelice, koja po svom probušenom nastavku i po uzičastom ornamentu pripada neolitičkoj perijodi. Dno u te zdjelice ima premjer od 7 *cm*, zjalo 16 *cm*, a visina 8 *cm*.

Dno u posuda ili je ravno i više manje oštro odvojeno od bokova trbušnih, kao *tab. III., sl. 37.*

U više gotovo polukruglih zdjelica dno je ispupčeno, kao u *tab. III., sl. 43.*, — ili pupčasto, t. j. u sredini spram nutarnje strane svedeno, kao

u *tab. III., sl. 44.* — Oba ta pošljednja oblika dna često se nahode u ilovastim posudama iz broncanog doba u srednjoj Evropi, u talijanskim terramarima[1]), ali nagje se dosta puta pupčastih dana i megju keramičkim inventarom grobova iz halštatskog doba kod Wiesa u Štajerskoj[2]). To su dakle daleko prošireni oblici dna u sugja, koji su dugo vrijeme bili običajni.

Neobičan je čunjoliki nastavak, kakav je na nutarnjoj strani jedne rbine od dna neke posude, — *tab. III., sl. 42.* — On je nasagjen ekscentrično blizu okrajka dna, pa po tome moramo suditi, da je na dnu te posude bilo nasagjeno više takih nastavaka. Za što su oni služili, to mi nije sasvim jasno. Valjda su imali da sadržaj kakve u tu posudu postavljene manje posude čuvaju, da se prejako ne ugrije na ognjištu.

Okrajci posudâ u manjih su posuda često uspravni, kao n. pr. u *tab. II., sl. 29.* i *30.; tab. III., sl. 36.;* onda *tab. IV., sl. 46.* i *51.,* — ali takih uspravnih okrajaka ima i u većih zdjelica i lonaca, kao u *tab. VII., sl. 90., 91.* i *93.,* i vrlo velikih posuda, kao u *tab. III., sl. 39.*

Stegnuti okrajci, kao pri lijepo ornamentiranoj zdjelici, — *tab. IV., sl. 48.,* — relativno su vrlo rijetki, tim se češće nasuprot nahode rastegnuti okrajci, kao u *tab. II., sl. 32.; tab. III., sl. 35.; tab. IV., sl. 45.* i *sl. 50.; tab. VI., sl. 70.;* isto su tako česti previnuti okrajci, kako pri malim tako i pri velikim posudama. Previnuti okrajak ili je zavojit, kao pri loncu u *tab. IV., sl. 47.,* — i pri velikoj zdjelici u *tab. III., sl. 40.,* — katkada i sa odrezanim bridom, kao pri isto tako velikoj zdjelici, — *tab. III., sl. 41.,* — ili u oštrom kutu previnut, kao pri loncima, — *tab. IV., sl. 52.* i *53.*

Ručice su u posudâ stranom uspravne, stranom popriјeko nasagjene, a vrijedno je spomena, da poprijeko nasagjenih ručica gotovo ima onoliko koliko i uspravnih. Te poprijeko nasagjene ručice ne rijetko se nahode i u terramarima i kastelijerima (broncano doba) kao i na trbušastim i visoko grličastim posudama u Villanovi (starija halštatska perijoda u Italiji), te nam time daju novo pomagalo za prosugjivanje doba, iz koga potječu posude sa Čungara.

Mjesto prave ručice kadšto su probušeni nastavci, koji su takogjer kadšto uspravno, — *tab. IV., sl. 51.,* — kadšto poprijeko, — *tab. III., sl. 35.* i *tab. V., sl. 62.,* — nasagjeni i često se nahode kako u neolitičkoj, tako i u broncanoj perijodi.

Ručice nijesu prilijepljene uz bokove posudâ, već su u njih zataknute, kako se to makar i nejasno razabire na *tab. V., sl. 58.* — Nasuprot vide se

[1]) „Die Bronzezeit in Oberbayern.“ Od dra. Julija Naue-a. Monakov 1894., str. 200, 202, 208 i 233.

[2]) „Urgeschichtliche Forschungen in der Umgegend von Wies. Mitth. der anthrop. Ges.“ Beč 1885., sv. XV., tab. IX., sl. 18. i 19., i tab. X., sl. 2.

na nastavcima, — *tab. V., sl. 63.—67.,* — jasno zglavci, kojima su zataknuti u bokove posuda.

Uspravne ručice često imaju sploštem okrugao prerez, kao *tab. IV., sl. 45., 52.* i *53.,* onda *tab. V., sl. 57.,* — koji kadšto duž sredine ima brid, kao u *tab. III., sl. 36.* i *tab. IV., sl. 46.* — Trakolike ručice, kao u *tab. V., sl. 58.,* — ili ručice s pravokutnim gotovo presjekom, kao u *tab. IV., sl. 49.,* — rijetko se nasuprot vigjaju.

U zdjelicâ ručica često znatno nadvisuje okrajak posude, kao u *tab. II., sl. 30.; tab. III., sl. 36.* i *tab. IV., sl. 46.* — Te visoke ručice sa svojim, kako se često vigja, širokim nastavkom i uskim povorom, — *tab. IV., sl. 55.,* — sjećaju na nahogjaje broncanog doba iz grobova i sa naselišta Dônje Austrije i Moravske, kao što se i u terramarima nahode uz ansu lunatu. Još bliži srodnici ansi lunati, koja se za čudo nije našla na Čungaru, jesu ručice, — *tab. IV., sl. 54.* i *56.,* — sa svojim pečatu sličnim nastavcima.

Poprijeko nasagjene ručice imaju mahom više okruglast presjek, — *tab. V., sl. 59.* i *60.,* — te kadšto duž sredine imaju odrezane bride, — *tab. V., sl. 61.*

Ornamentika je na posudama dosta česta i vrlo raznolika.

Megju ornamentima, koji nadvisuju bokove posudâ, mogu se razlikovati guke, koje ili imaju čunjast, — *tab. VI., sl. 81.,* — ili sploštem cilindrički oblik, — *tab. VI., sl. 84.*

Ima nadalje nastavaka, koji iz bokova izlaze u jezičastom, — *tab. VI., sl. 80.,* — ili u pravokutnom obliku. Ovi potonji ili se uspravno završuju, kao u *tab. VI., sl. 82.,* — ili konkavnim lukom, kao u *tab. VI., sl. 83.*

Drugi nastavci imaju više manje potkovast oblik, — *tab. V., sl. 69.* i *tab. VI., sl. 85.*

Ne rjegje nahode se svici u raznim oblicima, kao šiljasti lukovi s povorom po sredini, — *tab. VII., sl. 90.* i *91.,* — ili jak povor po sredini, od koga se na obje strane odvajaju horizontalni pobočni povori, — *tab. VII., sl. 93.*

Taki ornamenti na svitak, kao i nastavci, o kojima je na više mjesta bila riječ, i megju potonjima naročito *sl. 69.* i *85.,* vrlo se često nahode i na posudama iz istarskih kastelijera.

Svitak i povor ima nadalje i lijepa zdjelica, — *tab. IV., sl. 48.*

Najobičnijim ukrasima pripadaju megjutim i udebljani okrajci, kojima su bokovi posuda kadšto jednostavno, a kadšto i dvostruko optočeni. Oni su kadšto glatki, — *tab. VI., sl. 79.,* — ali obično su u raznom pravcu narovašeni utiscima prsta, nokata ili strugalice. — *Tab. VI., sl. 71.* i *74.—77.* — Jedan put nagjen je i ornamentiran svitak, koji je u narezuckanoj liniji opasao posudu. Taki su narovašeni svici na okrajcima u terramarima

i kastelijerima veoma česti, ali su i u velikom broju nagjeni i u čisto neolitičkoj naseobini butmirskoj kod Sarajeva.

Više puta se nailazi na ornamentiku s okruglim, kadšto ravnim, — *tab. VIII., sl. 106.,* — kadšto udubljenim plojkama, — *tab. VII., sl. 92.* i *tab. VIII., sl. 105.* — Pošto se u takih komada plojke ili guke gotovo vazda dvostruko nahode jedna uz drugu, a dotične su rbine oličene crnim firnisom, to bi moglo biti, da su to žàre s podobom lica, kakih je Schliemann u dônjim gradovima trojanskim[1]) našao veliku množinu.

Na žalost se megju ostalim prikupljenim, crnim firnisom oličenim rbinama nijesu mogli naći komadi, koji bi na njih pristajali, čime bi se odlučilo, da li je to mnijenje osnovano ili nije.

Svakako megjutim ostaje spomena vrijedno, da su se, kao na *sl. 92.,* te očima slične piknje nekoliko puta našle na fragmentima od grlićâ.

Udubljeni su ornamenti stranom urezani, stranom zaparani, a stranom i utisnuti.

Urezanim ornamentima pripada i narovašenje okrajaka, kakvo se često nahodi, kao n. pr. na *tab. IV., sl. 47., 50.* i *53.,* — onda brazgotine duž udebljanog okrajka posude, — *tab. III., sl. 39.* — Isto tako su one dvije brazgotine, kojima je optočena posuda, od koje potječu rbine, — *tab. VI., sl. 78.,* — oblučaste brazgotine s obje strane ručice, — *tab. V., sl. 60.,* — i brazgotine po dužini ručice, — *tab. V., sl. 58.,* — urezani ornamenti.

Kao primjeri pravih zaparanih ornamenata, kakvi sastoje od pràvih linija, kojima su posude optočene od lukova na oblik loze, od kosih paralelnih crtica, regaste linije i kosim šrafiranjem popunjeni trokuti, neka služe lončići, — *tab. II., sl. 34.,* — rbina jedne zdjelice, — *tab. VII., sl. 94.,* — rbina od vrča, — *tab. VI., sl. 87.,* — rbina od lonca, — *tab. VI., sl. 88.,* — i dônji dio jedne zdjelice sa stalkom, — *tab. VII., sl. 95.*

Utisnuti su ornamenti nasuprot utlaci od nokata na bridu izmegju trbušine i grlića zdjelice, — *tab. VI., sl. 70.,* — i na rbini, — *tab. VI., sl. 73.,* — na kojim se pošljednjim utisci od nokata osobito jasno razabiru.

Za odregjivanje doba osobito megjutim vrijedi utisnuti gajtanski ornamenat, koji se je udešavao nalaganjem i pritiskanjem oštro usukanog gajtana na meku još bočinu posude, te je osobito karakterističan za srednjo-evropske neolitičke posude.

Gajtanski ornamenat čini jednostavne linije, kao n. pr. uz okrajak i brid pri grliću na zdjelici, — *tab. III., sl. 35.,* — ili paralelne linije, kao na prevrnutom okrajku posude, — *tab. III., sl. 38.* — i na vrču, — *tab. VII., sl. 97.* — Na ručici, — *tab. V., sl. 57.* — tvori on jedan nad drugim postavljene kutove,

[1]) Ilios, str. 328 i d., sl. 157. i 158.; str. 383 i d., sl. 227.—229. i 231.—237.; onda str. 581, sl. 986.—991. i str. 641 i d., sl. 1291.—1298.

te se u udubinama toga ornamenta još jasno razabiru tragovi neke bijele mase, kojom su bile napunjene.

Na zdjelici s ručicom, — *tab. VII., sl. 99.,* — i na rbinama, — *tab. VIII., sl. 101.* i *103.,* — vigjamo gajtanasti ornamenat sastavljen u lukove na oblik loze, a na rbinama, — *tab. VII., sl. 98.,* onda *tab. VIII., sl. 100.* i *102.,* — vigjamo ga sastavljena u trokute, a površinu ovih potonjih popunjenu kosim i horizontalnim linijama. Vrijedno je još i to spomenuti, da se na jednoj, crnim firnisom oličenoj rbini vigja gajtanasti ornamenat u izreganoj liniji.

Najposlije valja još spomenuti rbinu, — *tab. VIII., sl. 104.,* — na kojoj je gajtanasti ornamenat kombinovan sa zaparanim trokutima.

Od utisnutih ornamenata vigja se na više komada patvoren gajtanasti ornamenat, kao n. pr. na zdjelici, — *tab. VII., sl. 96.,* — na kome se jasno razabire, da taj ornamenat nije utisnut gajtanom, već vrlo lijepim kalufima.

Osim toga nagjene su rbine od više posudâ, kojim su bokovi prorešetani. *Tab. VIII., sl. 107.* prikazuje bokove, *tab. VIII., sl. 108.* dno takve jedne posude. Dno u sredini ima oveću jamu, oko koje se grupiraju manje, dok su bokovi posude gotovo do grlića posuti takim malim rupicama, ali nepravilno. Obično se uzima, da su takve posude služile za dogotavljanje sira, dok ih Schliemann[1]) smatra lijevcima. Možebiti, da su služile u obje te svrhe.

Već je spomenuto, da je megju svima tim opisanim, rukom gragjenim ilovastim posudama i njihovim rbinama bila i rbina od jedne ilovaste posude, koja je gragjena na brzokreto točilo, — *tab. VIII., sl. 112.* — Ta rbina sastoji od pomno staložene, dobro i pojednako pečene ilovače, potječe od jedne oveće posude te u blijedoj, mrkoj boji prikazuje dva biljevna lista, od kojih je jedan perast, a drugi na oblik koplja upriličen. Bez sumnje je ta posuda bila importirana roba i valjda potječe iz Grčke.

Osim ilovastih posuda nagjeno je i više fragmenata okruglih, punih plojki od crveno pečene ilovače, od kojih nam jednu prikazuje *tab. V., sl. 68.* Ta je plojka imala premjer od 14 *cm* po prilici i debljinu od 2·5 *cm*. Ja mislim, da su se takve plojke podlagale pod posude na žeravici ognjišta.

Nadalje bile su tri male plojke od 3·5 *cm* premjera po prilici, od kojih je jedna prikazana na *tab. VI., sl. 86.* One su veoma nepravilno izrezane od danâ upotrebljenih ilovastih posuda, pa su valjda bile igračke za djecu.

Iz materijala nasipa povagjeno je i poviše rbinâ od ilovastih poklopaca. One imaju, kao *tab. VIII., sl. 111.,* jake ručice okruglastog ili širokog presjeka. Taki poklopac s ručicom, širokom 7 *cm*, ima premjer

[1]) Ilios, str. 457 i d., sl. 477. i 478, onda str. 620 i d., sl. 1188.—1196. i str. 643, sl. 1303.

od najmanje 46 *cm* pri debljini od 18 *mm*. Okrajci ilovastih poklopaca bijahu, kao u *tab. VIII., sl. 109.* i *110.*, različito narovašeni.

Od drugih ilovastih rukotvorina još je nagjen jedan mosur, — *tab. IX., sl. 113.*, — visok 5·5 *cm*, s premjerom od 42 *mm* pri okrajcima i 3 *cm* premjera u stegnutom dijelu. Nadalje nagjeno je 7 velikih i 9 malih, probušenih tkalačkih utega. Od velikih jedan je čunjast, — *tab. IX., sl. 133.*, — drugih su šest pak piramidalni — *tab. IX., sl. 134.* — Od manjih tkalačkih utega šest je komada piramidalnih, — *tab. IX., sl. 114.* i *115.*, — ostala su tri komada opet čunjasta, — *tab. IX., sl. 116.*

Od pršljenova bilo je preko 30 komada razne veličine, od kojih su karakteristični oblici prikazani na *tab. IX., sl. 117.—132.*

Oni su plankonveksni, *sl. 120.*, bikonveksni, *sl. 117.* i *132.*, dvostruko čunjasti, *sl. 121.—123.*, dvostruko čunjasti s nastavkom na svakom kraju, *sl. 124.*, s dola čunjasti, na gornjoj strani na oblik mosura, *sl. 131.*, spljošteno okrugli, *sl. 118.*, kruškoliki, *sl. 119.*, krstoliki, *sl. 126.*, *127.*, *129.* i *130.*, zvjezdoliki, *sl. 128.*, i zvjezdoliko narebreni, *sl. 125.*, imaju dakle vrlo različite, i kadšto čudne oblike. Većina tih pršljenova nije ornamentirana, ali za nas to osobito vrijedi, da ornamenat, gdje ga uopće ima, kao u *sl. 121.* i *131.*, sastoji od karakterističnog za nas gajtanastog uresa.

Tkalački utezi i pršljenovi od ilovače pripadaju uopće običnim nahogjajima neolitičkih naseobina, bile one sojenice (Bilsko jezero u Švicarskoj, ljubljanska sojenica u Kranjskoj) ili kopnene naseobine (Dônja Austrija, Češka, Moravska, Šleska, opkopi kod Lengyela u Ugarskoj). I u ripačkoj sojenici kod Bišća u Uni u Bosni bilo je uz ilovaste posude s karakterističnim gajtanastim ornamentom ilovastih utega i pršljenova u velikoj množini. U neolitičkim sojenicama gornjoaustrijskih jezera čini se nasuprot da pršljenova nikako nema, pa za to može biti, da onuda još nijesu umjeli presti.

Isto tako često ima pršljenova u štacijama broncanog doba, kao n. pr. u talijanskim terramarima i švicarskim sojenicama iz broncanog doba. U Troji ih je Schliemann[1]) naročito u trećem, Homerskom gradu, iskopao množinu.

U halštatsko doba doduše još nijesu prestali upotrebljavati ilovaste pršljenove; jer su pojedini komadi nagjeni i u grobovima te perijode, n. pr. u Villanovi kod Bologne u Italiji i u Wiesu u Štajerskoj, ali ih ovdje već često zamjenjuje drugi materijal, n. pr. bronc.

Nadalje valja još spomenuti splošteno okrugao predmet, — *tab. VI., sl. 89.*, — koji sastoji od žućkaste ilovače, ima eliptičku osnovicu, pa je možda komad noge neke male podobe (idola).

[1]) Ilios, str. 464 i d.

Nadalje nagjena je množina ulomaka s obje strane ravnih i crveno pečenih komada ilovače, koji su debeli 5 *cm* i više. Njihov sirovi ilovasti materijal sasvim je ispremiješan vlaćem od trave, pa su to valjda komadi maza, kojim je bilo omazano ognjište, a djelomice i s duvara.

Kosti.

Ljudskih se kosti pri prekopavanju nasipa nije našlo, ali je životinjskih kosti podosta prikupljeno.

Ja sam ih predložio momu visokoštovanomu prijatelju, gospodinu kustosu Jos. Szombathyju u c. kr. dvorskom muzeju u Beču, pa je on bio tako prijazan, te je po njima odredio ove vrste životinja.

1. *Canis familiaris cf. intermedius.* Woldřich. Jedna lijeva dônja čeljust i jedna ulna domaćeg psa. Bio je sličan osrednjem lovačkom psu, ali ponešto vitkiji nego onaj, što ga je odredio prof. Woldřich.

2. *Canis familiaris cf. palustris.* Rütim. Tresetni pas, takogjer nešto vitkiji od normalnog tipa, a najbliži našem seoskom pinču. Desna dônja čeljust.

3. *Ovis aries?* Desna dônja čeljust male jedne ovce.

4. *Capra Hircus.* Koza, od koje se je održalo 18 fragmenata dônje čeljusti i jedan rog.

5. Jedna desna gornja čeljust, jedna lijeva dônja čeljust, onda fragmenti desne dônje čeljusti od malog jednog govečeta, možda tresetne krave, sva tri komada od tri mlada zaklana govečeta. Osim toga nagjena su 24 komada rasutih zuba od tog govečeta, pojedini su od starijih komada.

6. Više sjekutića i jedan kutnjak maloga konja.

7. *Sus scrofa,* zastupana sa 12 čeljusti i većim brojem rasutih zuba, većinom od mladih eksemplara. Ali megju zubima bijahu i dvije ovece kljove. Po tome, što pretežu mlade zaklane životinje, može se suditi, da to svinjče nije bilo divlje, već domaće.

8. *Cervus Elaphus.* Od jelena samo su nagjena ona dva obragjena fragmenta rogova. — *Tab. II., sl. 24.* i *25.*

9. *Cervus Capreolus.* Srna je zastupana dvjema rukotvorinama, načinjenih od njenih rogova. — *Tab. II., sl. 22.* i *23.*

10. Ribja kičma.

Ma da po tim samo uzgredice prikupljenim životinjskim ostancima ne možemo dati potpuna prijegleda o fauni, koja je nekadašnjim žiteljima Čungara bila na raspolaganje, to iz toga ipak vidimo, da su se prilježno zanimali stočarstvom i da su osim ovce, koze, govečeta, konja i svinjčeta imali i dvije vrste pasa, i to lovačkog i domaćeg psa. Od zvjerinja

nasuprot mogao se je samo konštatovati jelen, srna i neka vrsta ribe, koja se ne može pobliže odrediti.

Obje pasmine pasa, kao i malo goveče, valjda tresetna krava, upućuju na neolitičku perijodu, dok su konj i domaće svinjče mogli pripadati i kasnijoj perijodi.

Ako sad na osnovu toga, što je gore rečeno, pregledamo na Čungaru nagjeni materijal, to ćemo vidjeti, da je ta prehistorička naseobina veoma stara, jer ona mora da je, baš kao i istarski kastelijeri, pa valjda i većina bosansko-hercegovačkih nasutih gradina, valjda već postala u mlagje kamenito doba. Nego nahogjaji svjedoče i to, da je ona dugo postojala, jer se je održala kroz cijelo broncano doba do u halštatsku perijodu, a možda i dulje. Tako neolitičkoj perijodi pripada oblutak za razbijanje, *sl. 12.*, kamenita plojka, *sl. 14.*, dva noža od kremena, *sl. 15.*, i strugalica od kremena, *sl. 16.*, isto tako kao i probušena glavica buzdovana od dioritičkog kamena, *sl. 13.* Ta nedovršena glavica, koja se je raspukla pri bušenju, kao i nagjeno odbijeno iverje od kremena i jašme ujedno potvrgjuju, da su te kamenite sprave izragjivane na samom Čungaru. Nadalje moramo da uglagjenom koštanom dršku, *sl. 19.*, i ostalim koštanim spravama, *sl. 20.—24.*, prisudimo neolitičku starost. Megju ilovastim rukotvorinama najposlije upućuje nas često nahogjenje gajtanastog ornamenta, kao *sl. 35.*, *38.*, *57.* i *96.—104.*, na mlagje kamenito doba.

Neolitičkom ili broncanom vremenu, ali vjerojatno objema tim periodama, pripadaju nadalje probušeni nastavci za ručice, *sl. 51.* i *62.*, narovašeni okrajci i utisci od nokata, *sl. 70.—77.*, proreštane posude, *sl. 107.* i *108.*, ilovasti mosur, *sl. 113.*, onda tkalački utezi i pršljenovi, *sl. 114.—134.*

Nahogjajima iz broncanog doba valjalo bi možda još smatrati nekoliko jednostavnijih bronceva, kao *sl. 6.* i *7.*, i ornamentirani tok, *sl. 17.*

Ali svakako toj perijodi pripada ručica pri dnu široka sa uskim povorom i pečatu sličnim nastavcima, *sl. 54.—56.*, ornamentalni svici, *sl. 69.*, *85.*, *90.*, *91.* i *93.*, posude sa po dvije očima slične piknje, *sl. 92.* i *105.*, i kako ja sudim, takogjer zdjelica s ručicom, *sl. 30.*

Nasuprot su polukrugljaste zdjelice s konvenksnim ili pupčastim dnom, *sl. 43.* i *44.*, i poprečne ručice, *sl. 59.—61.*, takve forme, koje su se doduše osobito razvile u broncano doba, ali se nahode još i u halštatskoj perijodi.

Nesumnjivo halštatske forme prikazuju nam samo broncana fibula, *sl. 4.*, broncana bočka, *sl. 5.*, i po svoj prilici šuplja koštana prizma, *sl. 18.*

Sasvim sličnim načinom, kao rukotvorine, upućuju nas najposlije i nagjeni živinski ostanci djelomice na neolitičko, a djelomice na kasnije doba.

Ako se sada zapitamo, kako je podignuta čungarska gradina, onda nam valja dobro na oko uzeti nagjene ondje predmete. Jer sasma pravo primjećuje dr. Hoernes[1]), da gradina s neolitičkim nahogjajima daleko ne mora biti gradina iz neolitičkog doba, jer su u starim naseobinama dosta puta istom kasnije, možda pod pritiskom nemirnih vremena, smišljali uredbe za bolju obranu dotičnog mjesta.

Pri prosugjivanju vremena, kada je sagragjena ta gradina očevidno moraju da odlučuju najmlagji nahogjaji, koji su u njoj zatečeni.

Iz čungarske gradine imamo od takih mlagjih nahogjaja, koji pripadaju halštatskoj perijodi, rečena dva bronca i koštanu prizmu, ali na žalost samo za fibulu i za bočku tačno znamo, na kome su mjestu nagjene. Oba ta bronca nagjena su naime nešto preko 3 *m* nad samorodim tlom nasred nasipa gradine, pa po tome nema sumnje, da barem gornja polovica gradine nije mogla biti sagragjena u halštatsko doba.

Ali i to nam se ne čini vjerojatno, da je prije ondje postojala starija, niža gradina, jer sav nasip sastoji od slojeva, koji su poput plašta složeni jedan nad drugim. Da je on prije bio samo 3 *m* visok, onda bi bio i znatno kraći, te naročito na jugozapadnoj strani ne bi mogao dopirati do okomite ostrmine, koja ga s one strane zaštićuje.

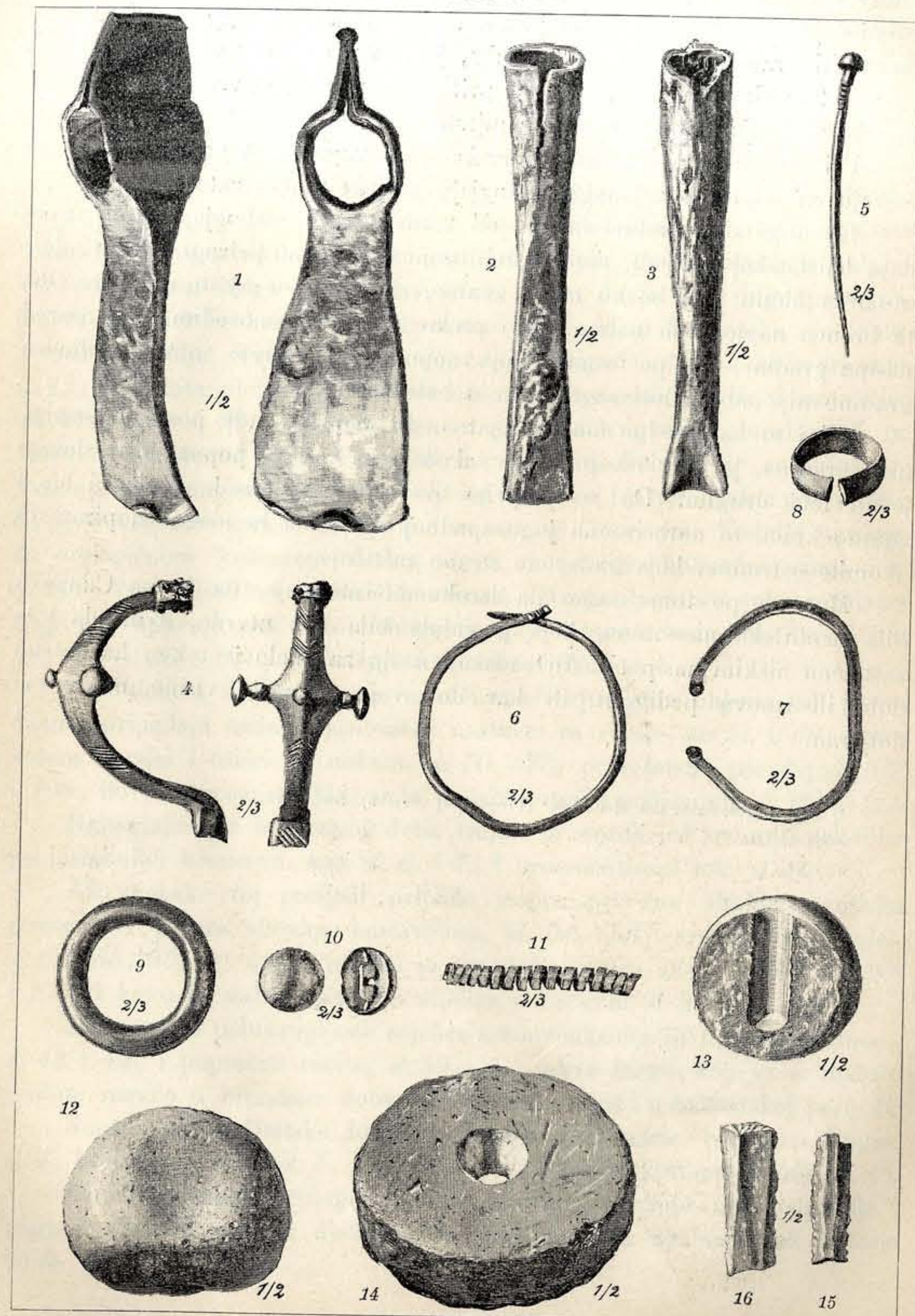
Možemo po tome samo da izreknemo mnijenje, da je na Čungaru bila neolitička naseobina, koja je valjda bila bez utvrde, a možda bila zaštićena niskim nasipom. Ali sadašnji nasip za cijelo je tek u halštatsko doba ili iznova podignut, ili bar do svoje sadašnje visine od 7·5 *m* dotjeran.

---

1) „Die Urgeschichte des Menschen“ (Prapovijest čovjeka). Beč, 1892., str. 273 i d.

Uz članak „Gradina Čungar kod Cazina".

Tabla I.

Uz članak „Gradina Čungar kod Cazina".

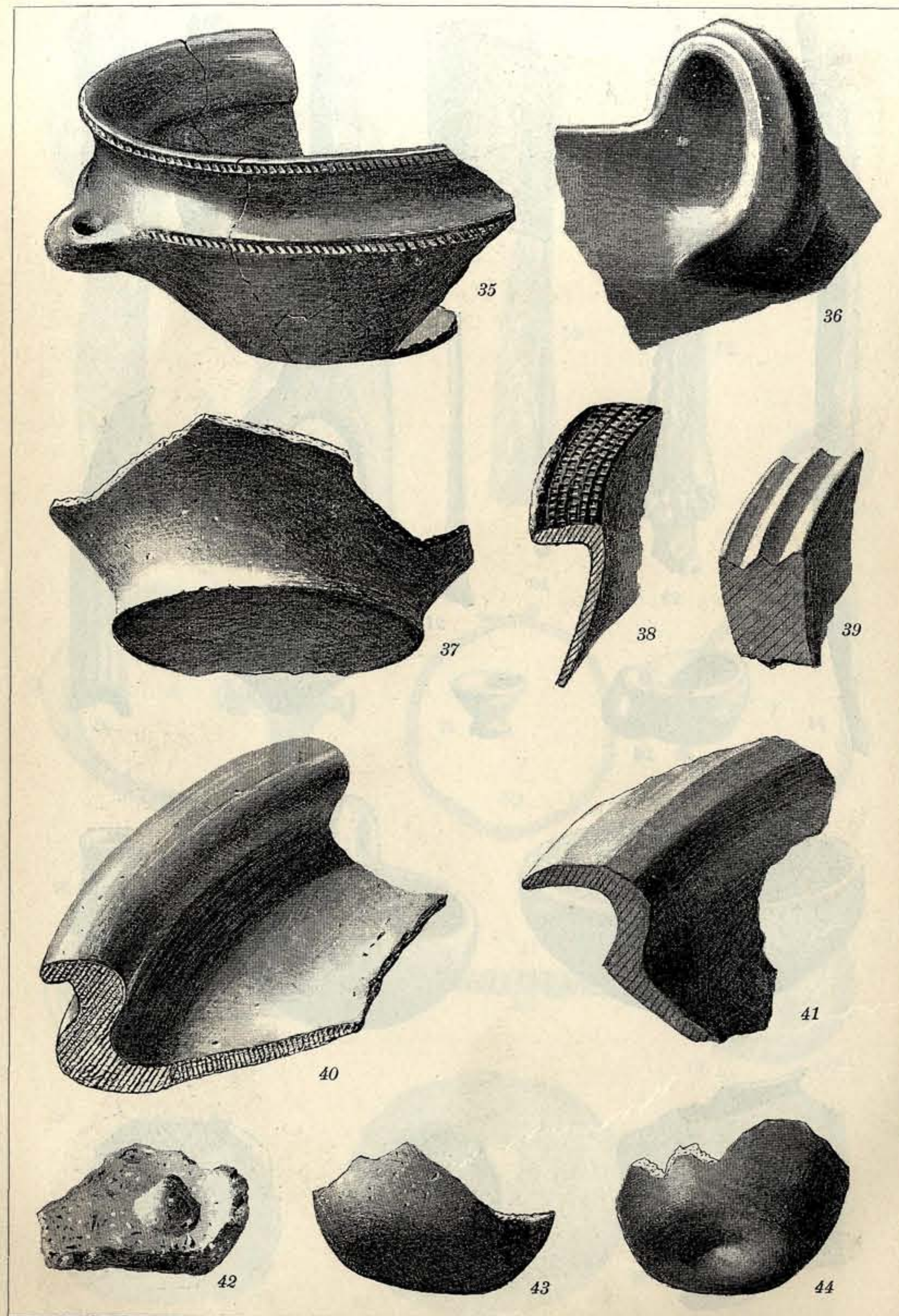
Tabla II.

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. 1894. VI. 3.

Tabla III.

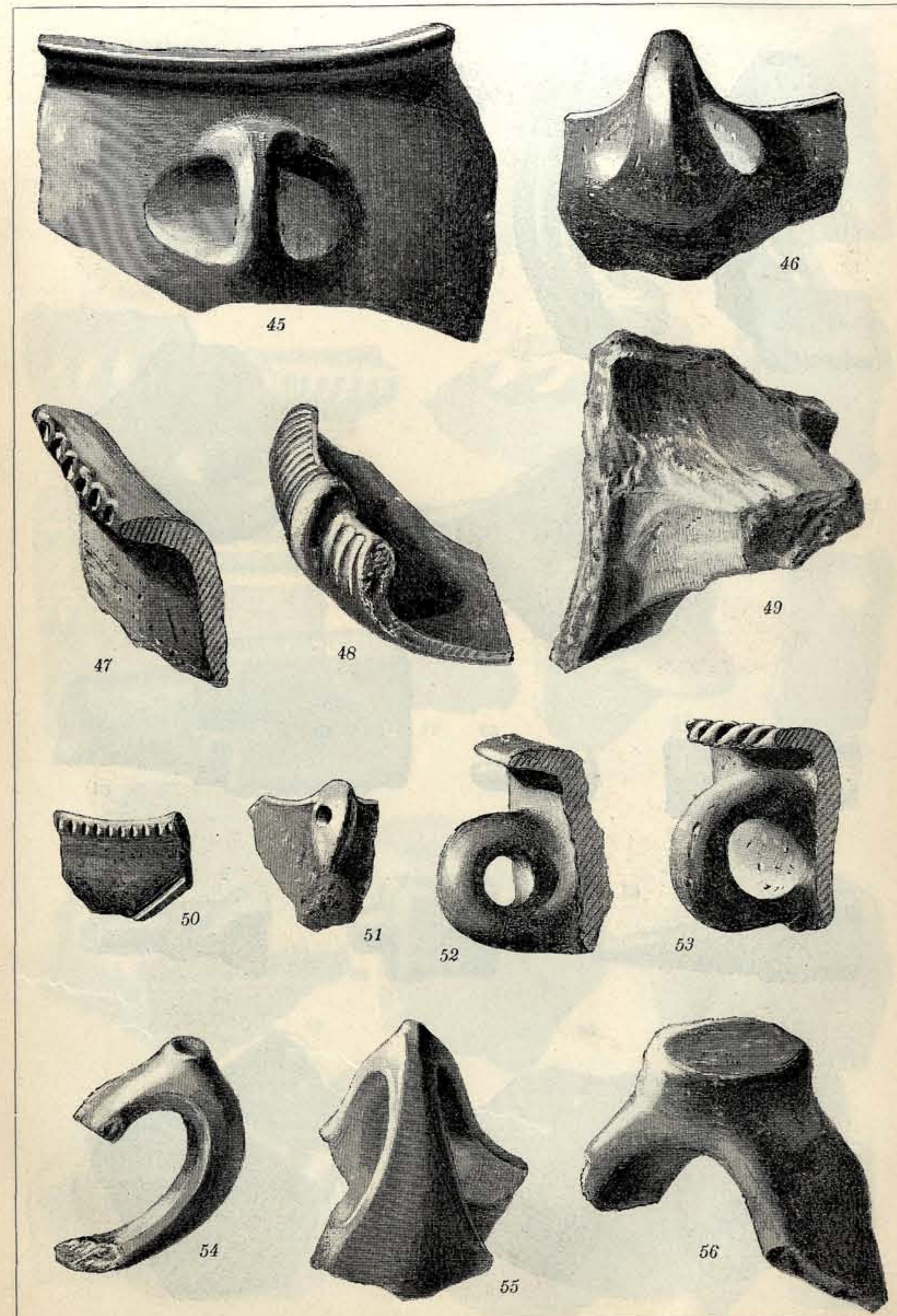
Uz članak „Gradina Čungar kod Cazina“.

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. 1894. VI. 3.

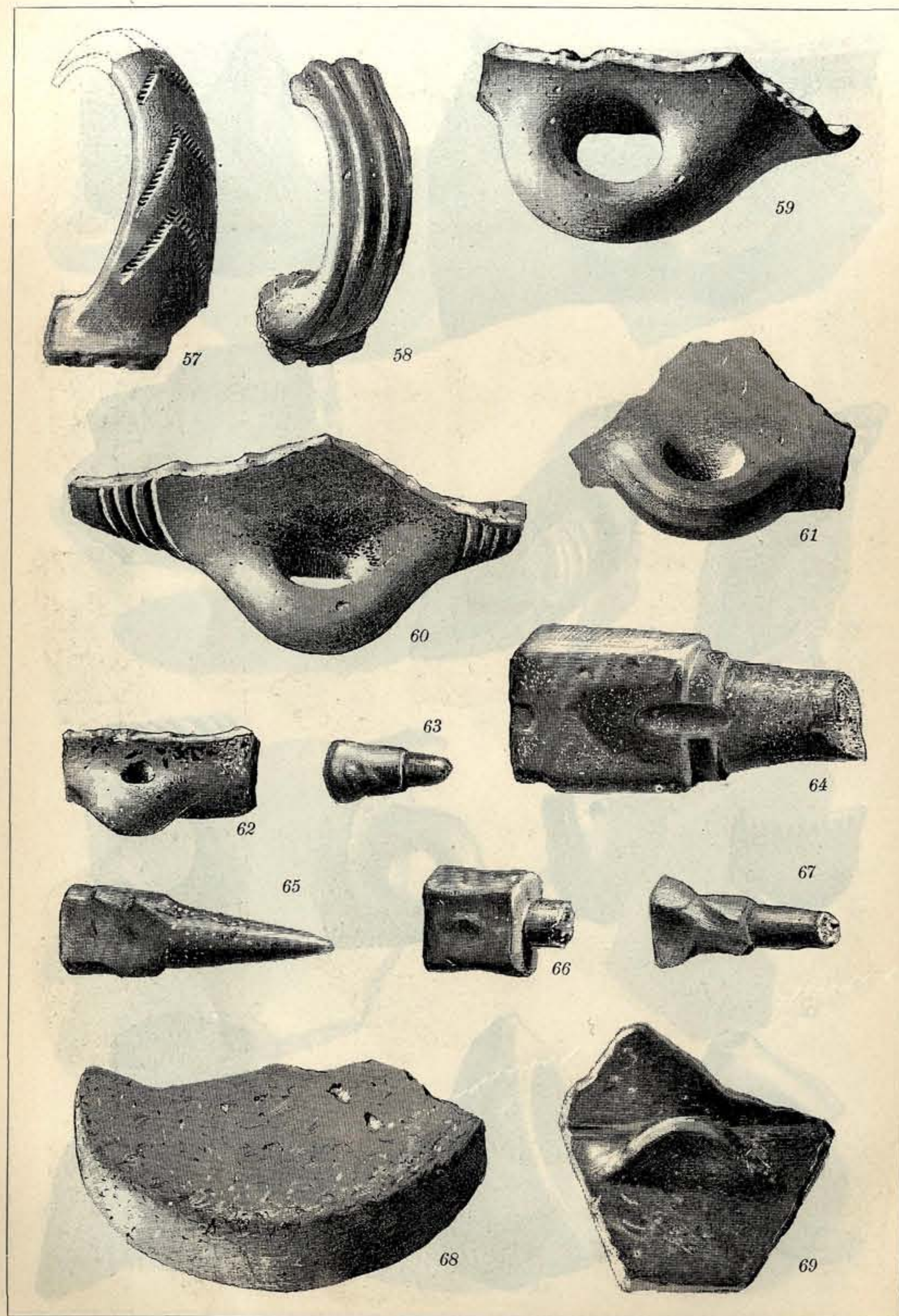
Tabla IV.

Uz članak „Gradina Čungar kod Cazina“.

Uz članak „Gradina Čungar kod Cazina“.

Tabla V.

Uz članak „Gradina Čungar kod Cazina“.

Tabla VI.

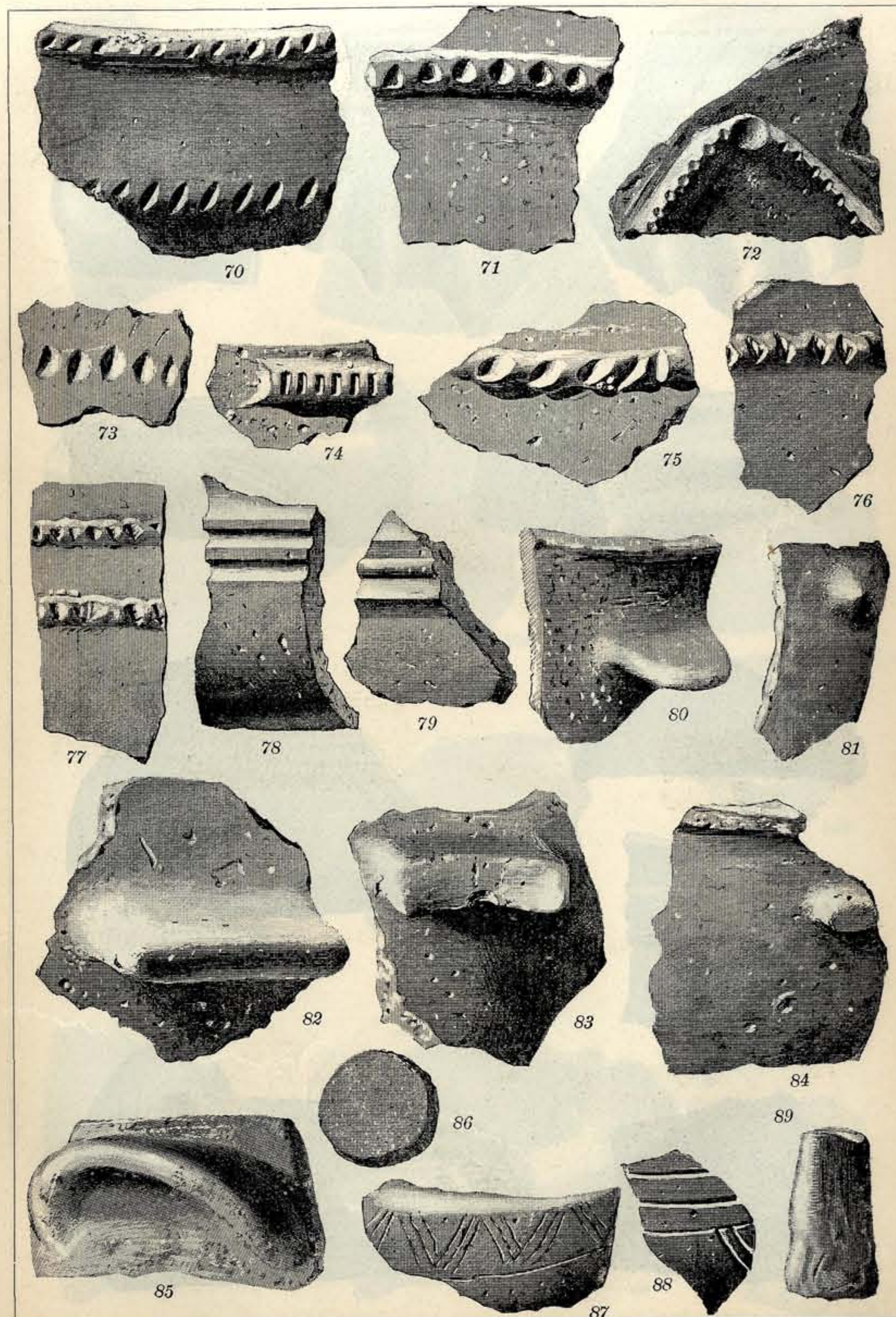

Tabla VII.

Uz članak „Gradina Čungar kod Cazina".

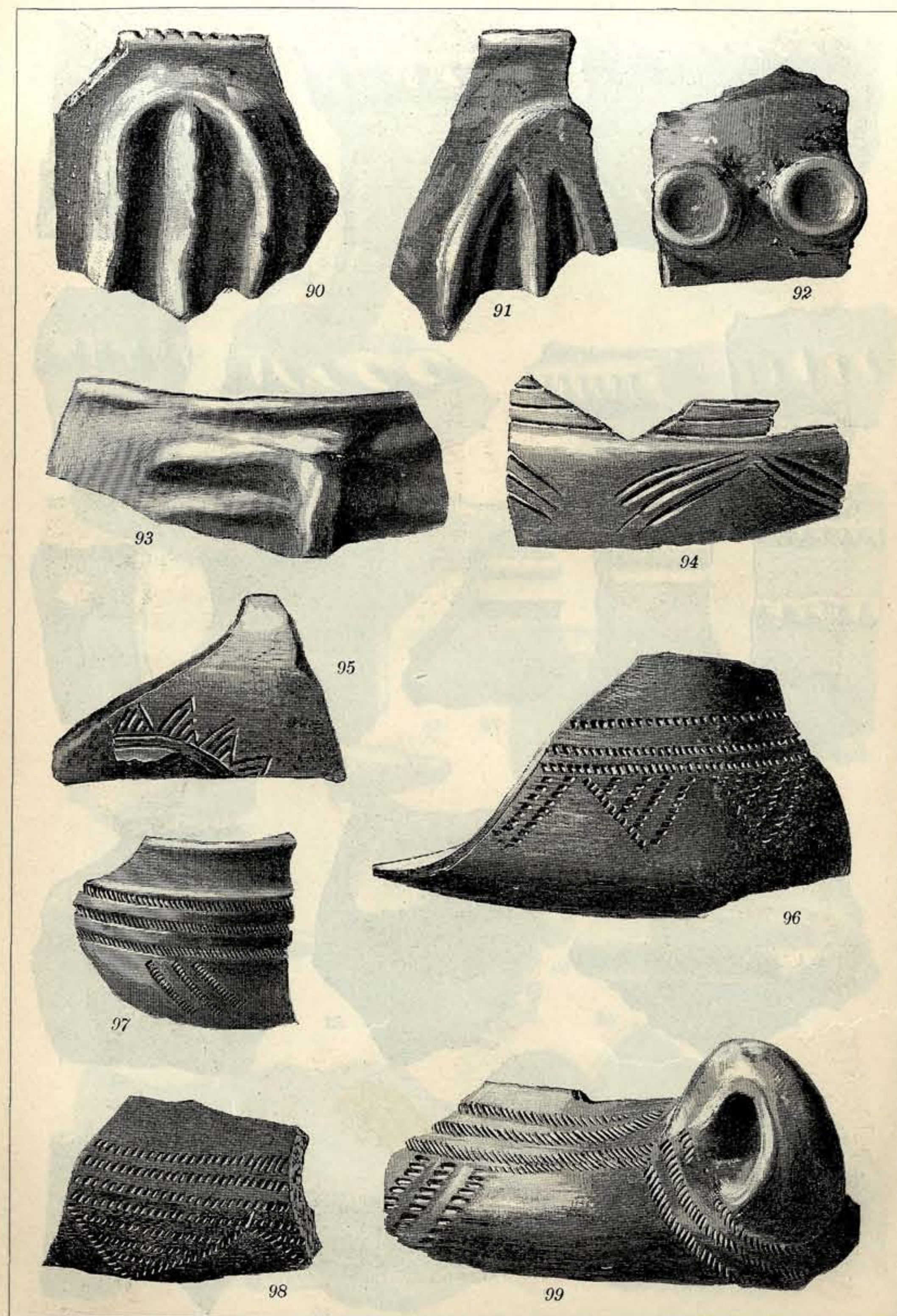
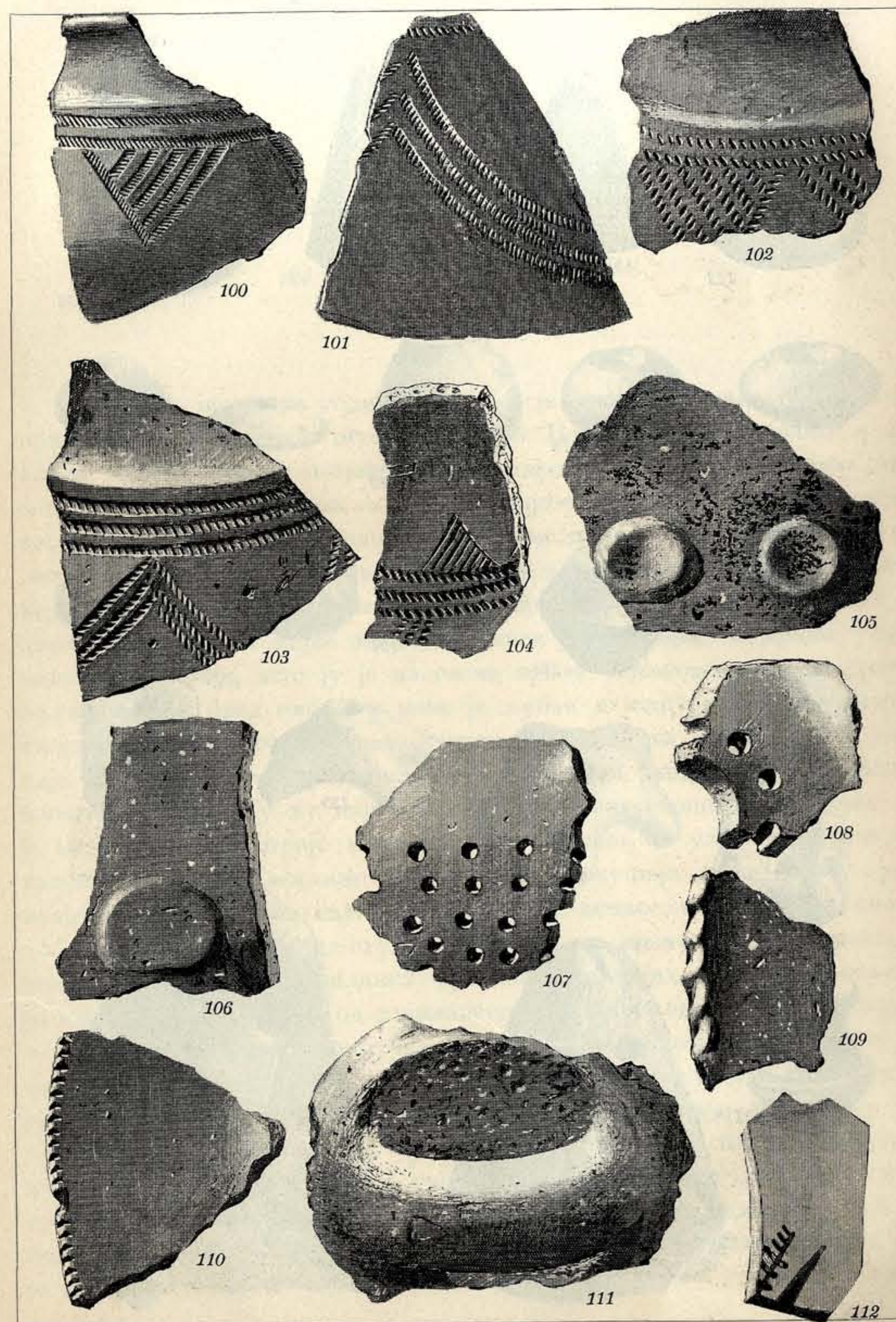

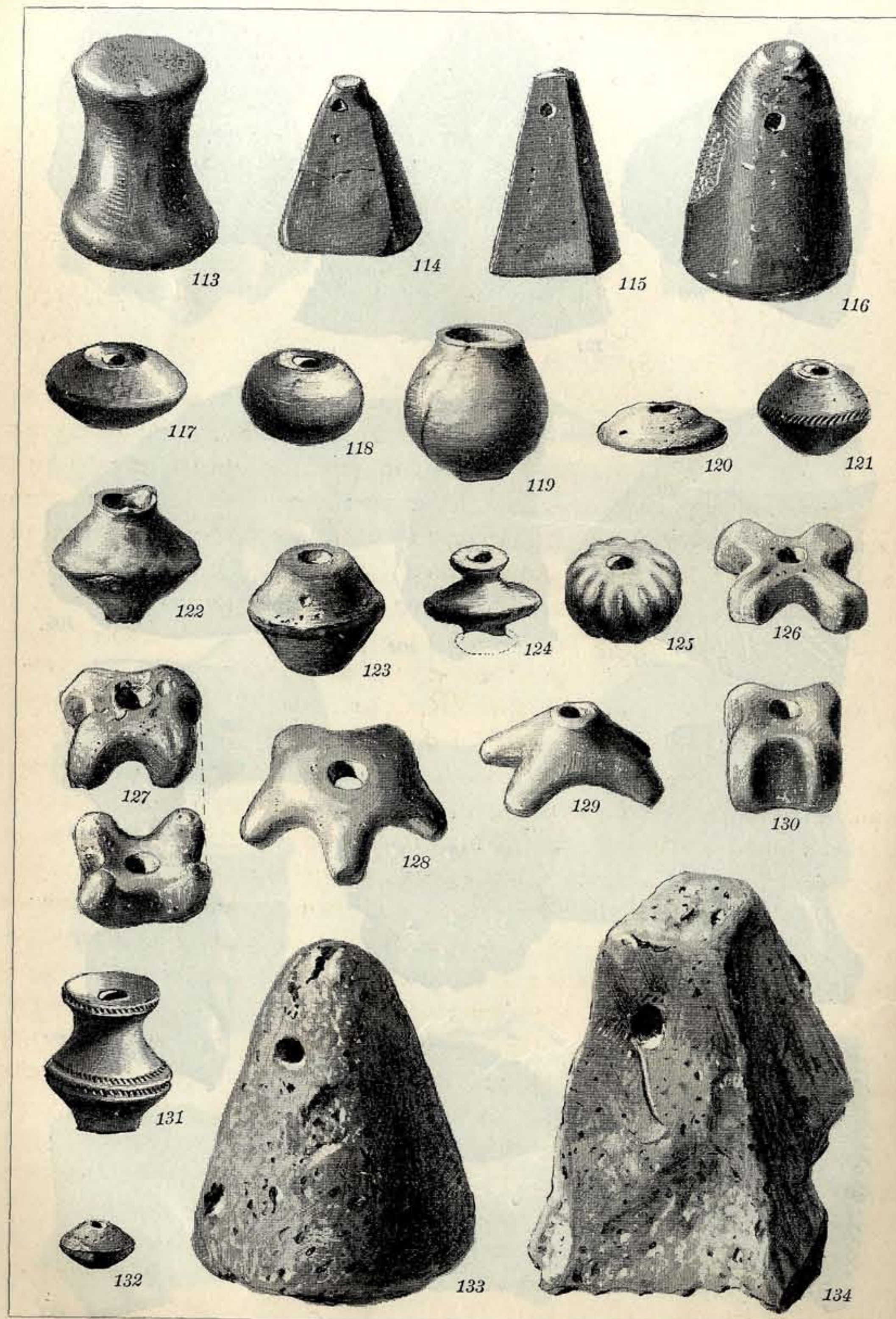
Tabla VIII.

Uz članak „Gradina Čungar kod Cazina".

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. 1894. VI. 3.

Tabla IX. Uz članak „Gradina Čungar kod Cazina“.

Састанак археолога и антрополога у Сарајеву

од 15. до 21. аугуста 1894.

Има већ неколико година, како се је земаљска влада подхватила прикупљати споменике, што су их по Босни и Херцеговини и на земљи и под земљом оставила давна времена; и она, о којима нам остадоше писане вијести, и она, о којима нема нигдје забиљежена спомена, и која се на нашем историчком видику губе у магловитој даљини, када су људи проводили живот посве различан од данашњег, који бисмо ми по данашњим нашим појмовима назвали варварским и дивљачким. Вјерна мајка земља сачувала је у својим њедрима успомене својој дјеци, што ју је на своме крилу одњеговала, те их драговољно износи пред онога, у коме је љубав и поштовање према оним својим прѐцима, које је јарко сунашце гријало на истој оној груди, гдје он данас стоји, разбудила радозналост, па уходи трагове њихову животу и раду. Ту му најприје излазе на очи гаришта, на којим се је ватра погасила прије много хиљада година, и уз њих справе од камена и кости, земљано суђе, први покушаји томе послу још невјештих руку, јаме, гдје су стално још ненасељени житељи онога доба налазили заклон од студени и непогодна времена. Ено од камења насутих, или у сухо зиданих градина, иза којих се је већ стално насељени човјек бранио од душманског нападача; ено големих громила и под њима гробова с костурима и останцима спаљених лешина, а уз ове као прилози справе и оружје од мједи из оног доба, када људи још не знадијаху за жељезо. Ено трагова сојеницама, у које су се људи склонили, да их вода чува од љуте звијери и од злонамјерног душманина! Ено у другим громилама уз бронцани накит оружја, грађеног од жељеза, а ено опет гробова, у којима находимо већ и посуде, грађене на точило од чисте, фино уталожене иловаче, знак, да је ту свој утјецај већ вршио народ више култуге — господар старог

свијета — Римљанин. Ето и трагова из времена највише културе у земљи, када Римљани господоваху у њој; ено камених зидина, зиданих чврстим лијепом, који је одољевао вијековима, али не одоље варварским рукама; ено развалина лијепих њихових зграда с витим ступовима, сваке руке архитектонским украсима, киповима, подовима од мозајика; ено њихових цеста, којима је као мрежом испреплетена сва земља, и које су везале запад с истоком; ено им натписа на миљоказима, на спомен-плочама, на надгробницима, на опекама, који нам својим садржајем разгрћу дебелу завјесу, коју је пред нашим очима застрло оно древно доба. И то — сунцем племените просвјете обасјано доба — прође, да овој земљи не сване пуних петнаест вијекова: видимо трагове варварских и дивљачких сојева, али не у томе, што су стварали, већ само у разорном њиховом бјеснилу; разваљене зграде, скршене и поломљене умотворине показују пут, куда су пролазиле чете источних Гота и бијесних Авара. И опет ето питомијег доба; означују га големи стећци, под којима почивају кости наших отаца; стећци, на којима видимо, каким су језиком говорили и каким су писмом писали наши прадједови, како су коње јахали и мачем махали, како су лов ловили и у колу играли. То нам камење казује, да је ту живот проводио и славни Хрвоје, да је ту築 бановао и краљевао господин Твртко и да је славни краљ Лауш овамо бацао свога сјаја траке. Племенит и даровит народ живио је ту и стао се наслањати на културу западне Европе, па би је без сумње био достигао, и био би се у коло европских народа ухватио, да не настадоше бурна времена — XV. вијек, те сунце, које је овој земљи поново стало сјати, и опет угасну.

И опет ограну сунце и обасја то поље и те споменике, али их ваља разумјети, ваља их проучавати. На ту цијељ подигне земаљска влада достојан храм знаности, наш земаљски музеј. Ту се прикупља и ниже све редом један вијек до другога: и оно руком грађено суђе и оно каменито оруђе и оне бронцане справе и они накити од бронца и других ковина, од кости и ћилибара, којима је света љубав прије двије хиљаде година китила миле покојнике; ено до њих и оних жара, гдје су по старом начину похрањивали часни пепео својих мртваца, ено ситних бочица, које су прихваћале горке сузе, којима је оплакано и мило и драго, немилом смрћу покошено; ено обличје непрежаљена чеда, што га студени камен чува родитељима, којих такођер већ нема; ено и родитељских ликова, што их је од камена уприличила љубав дјечијих срдаца, која давно више не бију.

Новци, који су у чаршији већ давно изгубили цијену, склонили су се у музеј, па нам ту приказују ликове поноситог Аугуста, благог

Тита, бијесног Нерона и других гордих римских Цезара, а каснији њихови насљедници кажу нам, каква је била глава у Душана Силног и у Асјена бугарског, а каква у нашег Твртка. И тугре могућих султана блистају нам на племениту кову. Ондје је поредана читава поворка лубања, какве су биле на раменима старинских житеља ових покрајина. Све се то прикупило, удесило и намјестило у музејским просторијама. Згода је за то у Босни и Херцеговини као мало гдје; само трнокоп и мотику у руке, па копај и преврћи гдје ти год драго!

Много је већ учињено, али још више преостаје, јер се управо сваким даном умножавају находишта из прехисторијског и римског доба. Дојакошњи рад земаљског музеја на пољу археологије, већ је тако напредовао, да је утврђено посве поуздано чигаво число чињеницâ и само се осјетила потреба, да се те чињенице правилно протумаче, како би могле постати истинита умна тековина нашег доба.

Путем „Гласника“ и дјела „Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina“ обавијестио је земаљски музеј научне кругове о својем раду на пољу прехисторијске археологије и антропологије; но како не може бити сумње, да се познавање старинâ ове врсте у свјетској науци само до становите границе може постићи литерарним и сликовним вијестима, то се је увидјело, да би било и умјесно и од велике користи, кад би угледни археолози и антропoлози из разних крајева Европе дошли у наше крајеве, да те старине и појединa находишта прегледају и о свему изрекну своје мнијење.

С тога се одлучи наша земаљска влада, да позове најсвјетлије умове и најпозваније у тој струци суце, нека дођу, нека виде, што се радило и урадило, па нека рекну, што би још требало радити.

На двадесет и шест страна растурили се позиви; гдје је који антрополог или археолог свјетскога гласа, спремио му се позив с молбом, нека дође, нека види гдје се испитује, како се ради, како је оно, што је обретено, доселе похрањено и како се данас похрањује, па нека суди. Позиви бијаху радосно прихваћени, и ако не дођоше сви, јер неки бијаху запријечени, то се ипак искупи у Сарајеву угледан збор, састављен од ових одличника у ученом свијету:

- др. Ото Бендорф (Benndorf), ц. кр. дворски савјетник и професор универзе у Бечу;
- др. Еуген Борман (Bormann), ц. кр. професор универзе у Бечу;
- др. Едмунд пл. Феленберг (Fellenberg), директор археолошких и антрополошких збирки у Берну (Швицарска);
- др. Јосип Хампел (Hampel), професор универзе и конзерватор при угарском народном музеју у Будимпешти;

др. Јако Хајерли (Heierli), приватни доценат при универзи у Цириху (Швицарска);

др. Оскар Монтелиус (Montelius), конзерватор при кр. историчком музеју у Штокхолму (Шведска);

Габријел де Мортије (Mortillet), професор при антрополошкој школи у Паризу, Saint-Germain en-Laye;

Роберт Мунро (Munro), секретар шкотског антикварског друштва у Единбургу (Шкотска) са супругом;

професор Лујђи Ком. Пигорини (Pigorini), директор прехисторичког и етнографског музеја у Риму;

Јулиус Е. Писко (Pisko), ц. и кр. вицеконзул, управитељ генералног конзулата у Јанини (Албанија);

др. Иван Ранке (Ranke), професор универзе и генерални секретар њемачког антрополошког друштва у Монакову (Баварска);

Саломон Ренак (Reinach), главни кустос народног музеја у Saint-Germain en-Laye код Париза са супругом;

Јосип Сомбати (Szombáthy), кустос при ц. кр. природознанственом дворском музеју у Бечу;

др. Р. Верно (Verneau) асистент у антрополошком лабораторију природознанственог музеја у Паризу;

тајни медицинални савјетник др. Рудолф Вирхов (Virchow), професор универзе у Берлину;

др. Алберт Фос (Voss), директор домословног одјелења кр. музеја за етнографију у Берлину.

Овима се придружише:

др. Антун Вајсбах (Weissbach), штопски надљекар и здравствени шеф ц. и кр. 15. зборног заповједништва;

др. Мориц Хернес (Hoernes), асистент у ц. кр. природознанственом дворском музеју у Бечу;

др. Људевит пл. Талоци (Thálloczy), ц. и кр. владин савјетник, директор архива у заједничком министарству.

Био би још дошао, али на жалост болешћу бијаше спријечен наш одлични историчар и врло цијењени сурадник, архимандрит Иларион Руварац из Гргетека.

Учени је тај збор зборовао од 15. до 21. аугуста по овом распореду:

1. дан, 15. аугуста у 5 сати послије подне састанак у дворани земаљске владе, гдје је чланове збора добродошлицом поздравио поглавар земље, заокружен вишим чиновништвом, представницима главног града и појединих учених завода. Исти дан бијаше у 8 сати на вечер свечани банкет, што га је у част гостију приредио поглавар земаљске владе.

2. дан, 16. аугуста у 9 сати из јутра започе рад овог конгреса у дворани земаљске владе. Након што је поглавар земаљске владе поновно поздравио часни збор, читали су музејски директор владин савјетник Коста Херман и владин савјетник Људевит пл. Талоци двије расправе, први о устројству земаљског музеја и његовим циљевима, а други о културним периjодама у Босни и Херцеговини с особитим обзиром на монументалне остатке. Након тога разгледаше се у музеју налази из Бутмира, са Гласинца и Собунара, те из Језеринâ.

Послије подне крену збор у Бутмир, да прије свега присуствује код ископања у тамошњем находишту из млађег каменитог доба и да послије разгледа римске ископине у Илиџама и тамошње купалиште. Вечер проведоше учењаци на Илиџама код преузв. госп. заједничког министра финанција Бењ. пл. Калаја.

3. дан, 17. аугуста настави збор проучавање музејских збирака поименце: римске збирке, споменике средњег вијека, збирку народног одијела и антрополошку збирку; а послије подне у три сата држана је прва заједничка сједница, у којој се расправљало о проблемима у истраживању древне повијести Босне и Херцеговине. Мало прије шест сати крену збор на Собунар, Дебело брдо и Златиште, да разгледа радње на тамошњем находишту.

4. дан, 18. аугуста настави збор проучавање природознанствених музејских збирака, те је разгледао разне заводе и зграде, међу осталим и босанско-херцеговачку земаљску болницу. Оданле пође на врело Босне, да се наужије љепоте оног краја.

5. дан, 19. аугуста кренуше учењаци у пратњи једног дијела музејских чиновника на Гласинац, те послије подне разгледаше старобосанско гробље на Црквини, градину на Плијешу, околне скупине громилâ и коначно пећину Мегару.

6. дан, 20. аугуста прокопане су три громиле у Русановићима, а послије подне вратише се сви у Сарајево, да слиједећег

7. дана, 21. аугуста прије подне наставе расправљати о питањима, које је на пољу изучавања домаће древне повијести земаљска влада ставила овоме збору. Кад је и ова сједница закључена, опростише се гости, а преузв. госп. цивилни доглавник изјави им на њихову труду благодарност земаљске владе, те им зажели сретан повратак кућам својијем.

Дочим један дио учењака још тога дана кренуше из Сарајева, отпутоваше остали слиједећи дан дијелом преко Мостара а дијелом преко Бос. Брода.

Главне тачке о којима је збор расправљао, бијаху ове:

1. Бутмир. Из којег времена потјече та велика неолитичка штација? Како да се протумаче поједине појаве тога находишта, по којима излази, да су ту биле радионице? Шта се може нарочито извести из тога, што се ту находе пластички радови оријенталног (египатског) штила у културном слоју из каменитог доба?

2. Собунар (Дебело брдо, Златиште). Је ли основано, конштатовати нарочиту сличност ових находишта с истарским кастелијерима и — у погледу нахођаја — са горњо-италским терамарима? Што би евентуално слиједило из таке сличности?

3. Гласинац. Знаменовање некрополâ и градинâ тога подручја. Узајамни одношај међу њима. Разлике између појединих депота по времену и мјесту. Постање и трајање тог културног степена. Каснија повијест Гласинца. Коме племену могаше да припада главна маса нахођајâ на Гласинцу? Какве су политичке и социјалне уредбе по свједочанству тих нахођаја биле у древних житеља гласиначких?

4. **Језерине.** По каким је приликама и у коме времену постала прехисторичко-римска некропола на Језеринама? Када и за што се је престала употребљавати? Какво је племе овдје сахрањивало своје покојнике? Како је живјело то племе? У каком је односу културни степен на Језеринама према ономе на Гласинцу и према старијима на Дебелом брду?

5. До каког се **резултата долази испоређивањем лубања** у древним гробовима с физичким устројством данашњег народа у земљи и с лубањама у Арбанаса.

Расправе су биле живе и занимљиве и уродиле су у разном правцу лијепим плодом. За домаће наше раднике на археолошком пољу и за земаљску владу без сумње је било веома поучно слушати назоре првих научењака Европе о горњим питањима и погдјекоји њихови савјети добро ће им послужити у даљем њиховом раду, у коме ће их бодрити признање тако одличног збора, који је једнодушно одобрио сав дојакошњи поступак, како је по земаљском музеју удешен у изучавању древне повијести земље и изрекао жељу, да се дојакошњим правцем и од сад настави.

А и свјетској науци отворили су се нови видици нарочито промотрањем необичне и у шточему загонетне насеобине бутмирске и колосалних прехисторијских гробишта на Гласинцу.

У свјетској ученој литератури већ се јављају гласови о раду и успјесима реченог састанка. Ево овдје приопћујемо један чланак из паришког антрополошког листа „Revue mensuelle de l'école d'anthropologie de Paris", који потјече из пера Габријела пл. Мортије-а, који је учењак, како наведосмо био при нашем конгресу:

„Од 15. до 21. аугуста састао се у главном граду Босне и Херцеговине у Сарајеву сјајан конгрес антрополога и археолога. Влада тих двију старих турских покрајина, које су у јулију 1878. стављене под протекторат Аустро-Угарске, бијаше разаслала 26 позивница учењацима на све стране Европе. 16 њих одазвало се позиву: Енглез Р. Мунро, Талијанац Л. Пигорини, Шведац О. Монтелиус, два Швицара: Е. пл. Феленберг и J. Хајерли; три Нијемца: И. Ранке, Р. Вирхов и А. Фос; три Француза: Г. пл. Мортије, С. Ренак и Р. Верно, те напокон пет њих из Аустро-Угарске: О. Бендорф, Е. Борман, J. Хампел, Е. Писко и J. Сомбати. Чланове конгреса дочекаше прекрасно репрезентанти владе, генерални заповједник госп. генерал барун Апел и цивилни гувернер госп. барун Кучера. Посјет збирки и ископинâ и вијећања падају међу официјозну вечеру, приређену од госп. генералног заповједника и турску свечаност с вечером, што ју је приредио градски начелник госп. Мехмед-бег Капетановић. Једну вечеру бијаше приредио и госп. министар финанција пл. Калај на Илиџама, гдје је госпођа грофица (Калај) најдражесније као домаћица заступала прекрасни тај завод.

Дивне ли земље Босне и Херцеговине! Брдовит је то крај, ванредно сликовит, који сјећа нарочито на францеску и швицарску Јуру. Висина му се попријеко успиње од неколико стотина метара чак до 2000 и више. Такав крај са равним кланцима, окомитим остминама и долинама опасаним брдима бијаше завичајан

обилном народу, па је и с гледишта антрополошког и археолошког један од најзанимљивијих. Људски типови обилни су и различни. У Сарајеву, ведром граду, што се прислонио на брегове баш на крају дугог равног кланца и кога се хвата велико поље, живе данас у миру четири вјерозакона, који обиљежују четири различне расе. То су усломани, звани и Турци, православни Словјени, источне вјере, Јахудије, које у земљи под именом Шпањола зову, јер већим дијелом потјечу од насеобине, која је пред сто двије ста ли година из Шпаније пребјегла. Напокон и католици, који бијаху у мањини, али који се нагло простиру и множе све чешћим долазом оних људи, што их зову Европљанима. Тај кратак оцрт довољан је, да докаже силну знаменитост, коју пружа странцу Сарајево и сва Босна у етнографском, антрополошком и језичном погледу.

Босна и Херцеговина опкољена својим планинама изван прометних и стратегичких линија, бијаше мало позната. Сам Елисе Рекли тек о њима у својој знаменитој новој опћенитој географији неколико ријечи спомиње. Под просвјетљеном заштитом Аустро-Угарске земља се отворила, те јури оријашким кораком цватућој цивилизацији у сусрет. Напредак је велик и нагао. Прошлости нестаје — блиједи. То баш понукало је управу да сазове конгрес, који се је састао. Уз војнички, управни, трговачки и обртни развој тражи просвијетљена влада и знанствени развој. У Сарајеву створено је душевно средиште првог реда. Она је, хвала госп. Херману, човјеку висока знања и ревности, устројила музеј за Босну и Херцеговину. Уз госп. Хермана ради плејада младих природословаца и археолога пуних жара, који највећим успјехом проучавају благо природе, хисторије и прехисторије земље. Њихов је рад пресјајан. Да тај свој први рад покажу и разјасне циљеве, за којима су ишли, узнастојаше они, а на челу им директор, да се сазове конгрес, који се је састао. Ако је тај конгрес био њима од користи, био је исто толико, ако не и више од користи оним, који су се с разних крајева Европе одазвали позиву Босне и Херцеговине."

(„Du 15 au 21 août un brillant Congrès anthropologique et archéologique a eu lieu à Sarajevo, capitale de la Bosnie et Hercégovine. Le gouvernement de ces deux anciennes provinces turques, mises en juillet 1878 sous le protectorat de l'Autriche-Hongrie, avait adressé 26 invitations à des savants de diverses parties de l'Europe. 16 ont répondu à l'appel : 1 Anglais, R. Munro; 1 Italien, L. Pigorini; 1 Suédois, O. Montelius; 2 Suisses, E. de Fellenberg et J. Heierlé; 3 Allemands, J. Ranke, R. Virchow et A. Voss; 3 Français, G. de Mortillet, S. Reinach et R. Verneau; enfin 5 de l'Autriche-Hongrie, O. Benndorf, E. Bormann, J. Hampel, E. Pisko et J. Szombathy. Les congressistes ont été admirablement reçus par les représentants du gouvernement, M. le général baron Appel, gouverneur général, et M. le baron Kutschera, gouverneur civil. Les visites aux collections, les fouilles et les discussions ont été encadrées entre un dîner officiel offert par M. le gouverneur général et une fête turque avec dîner, chez le bourgmestre, M. Mehmed Beg Kapetanović. Il y a eu aussi un souper offert par M. le Ministre des Finances, le comte de Kallay, aux bains thermaux d'Ilidže. Madame la comtesse a fait les honneurs de ce magnifique établissement de la manière la plus gracieuse.

Quel admirable pays que la Bosnie-Hercégovine! C'est une région montagneuse extrêmement pittoresque, ayant tout à fait l'aspect du Jura français et suisse. Son altitude partant en moyenne de quelques centaines de mètres s'élève pour certains sommets jusqu'à plus de 2000 mètres. Une pareille région avec des gorges étroites, des croupes abruptes, des vallées entourées de montagnes, a servi de refuge à de nombreuses populations; aussi

est-elle des plus intéressantes au point de vue de l'anthropologie et de l'archéologie. Les types humains sont nombreux et variés. A Sarajevo, riante cité, adossée aux collines, au débouché d'une longue et étroite gorge, à l'extrémité d'une large plaine, quatre cultes vivent en paix et caractérisent quatre races différentes. Ce sont les musulmans, appelés Turcs; les orthodoxes, Slaves appartenant au culte chrétien grec; les Juifs, désignés dans le pays sous le nom d'Espagnols, parce qu'en grande majorité ils font partie d'une colonie juive émigrée d'Espagne il y a un siècle ou deux. Ils parlent encore la langue espagnole. Enfin les catholiques, qui étaient en grande minorité, mais qui s'accroissent rapidement par l'arrivée de plus en plus nombreuse de ce qu'on appelle les Européens. Ce sont en presque totalité des Austro-Hongrois. Ce simple énoncé suffit pour montrer l'immense intérêt qu'offre Sarajevo et la Bosnie tout entière au point de vue anthropologique, ethnographique, linguistique, religieux.

La Bosnie-Hercégovine, abritée par ses montagnes, en dehors des grandes voies commerciales et des points stratégiques, était peu connue. Elisée Reclus, lui-même, dans sa remarquable Nouvelle Géographie universelle n'en dit que quelques mots. Sous le protectorat éclairé de l'Autriche-Hongrie le pays s'ouvre et marche, à pas de géant, vers une florissante civilisation. Les progrès sont grands et rapides. Le passé s'efface, disparaît. C'est ce qui a décidé l'administration à convoquer le Congrès qui vient d'avoir lieu. A côté du développement militaire, administratif, commercial et industriel, le Gouvernement éclairé recherche aussi le développement scientifique. Il a créé à Sarajevo un centre intellectuel de premier ordre. Grâce à un homme de haut savoir et de dévouement, M. Hörmann, il a fondé un Musée de Bosnie-Hercégovine. M. Hörmann a su s'entourer d'une pléiade de jeunes naturalistes, de jeunes archéologues pleins d'ardeur, qui étudient avec le plus grand succès les richesses naturelles, historiques et préhistoriques du pays. Leurs débuts sont des plus brillants. C'est pour faire connaître leurs premiers travaux et éclairer la voie qu'ils suivent, qu'ils ont, leur directeur en tête, demandé la réunion du Congrès qui vient d'avoir lieu. Si ce Congrès leur a été utile, bien certainement il l'a été tout autant, sinon plus encore, à ceux qui des divers points de l'Europe ont répondu à l'appel de la Bosnie-Hercégovine.")

У другом пак листу „L'Intermédiaire" вели се ово:

„*Босанско-херцеговачки земаљски музеј у Сарајеву.* — Босна и Херцеговина стављене су године 1878. под аустријски протекторат. Од онда земља веома нагло напредује. Међу заводима и уредбама, које се чаровито развијају, мора се споменути земаљски музеј. За мање него петнаест (у истину само шест!) година, тако је знатно процвао, да се може ставити уз бок музејима првог реда, ма да је данас у главном само локални, чиме му се смањује обим, али повисује вриједност. На том сјајном резултату ваља нарочито захвалити енергији, ревности и пожртвовности свог директора, владиног савјетника Константина Хермана. Он се је умио окружити с исто тако интелигентним, као ревним сурадницима, који су прилежно прионули уз посао, те по мало за кратко вријеме, сваки у својој струци створили знамените збирке. Тај бирани персонал састоји: од кустода и конзерватора госп. Ћире Трухелке за археолошке и умјетничко-обртничке предмете и госп. Отмара Рајсера за кичмењаке, од пристава: господе Виктора Апфелбека за бескичмене животиње и Фрање Фиале за ботанику и прехисторију. Госп. Херман стекао је и сурадништво рударског сатника Венћеслава Радимског за минералогију и ископине, и госп. дра. Глика за антропологију и т. д. Паче и различите особе, које не живе у Босни и Херцеговини, предобљене су за посао, међу којима се може споменути др. Мориц Хернес при бечком музеју.

Земаљски музеј у Сарајеву може се подијелити на три дијела:

1. Природопис, у свим гранама обилато заступан. У једну руку збирка јаја̂ и птица̂, у другу збирка колеоптера̂ чине угледне серије.

2. Археологија, које је одјелење без сумње најпозваније, да достигне највиши обим. Оно већ запрема више дворана, акопрем има још доста материјала, који није класифициран. Намјеравано прекопавање изнијеће још много више, него што је доселе прикупљено. Да само једно подручје споменемо — Гласинац, који је већ двије дворане напунио, а ипак је од 20.000 громила, штоно стоје у тој обећаној земљи археологије, раскопано само 1000. Та богата некропола припада првом жељезном времену. Што се тиче каменитог доба, није до сада палеолитичко никако заступано, неолитичко дало је само неколико објеката, али нам ваља напоменути једну од најзнаменитијих штација, ону у Бутмиру, која без сумње потјече из задњег доба камените периоде. Бронцано доба, размјерно мање ријетко, ипак није преобилно заступано. Нарочито се у том погледу мора истакнути нађени депо у Подзвизду. Како сам већ споменуо има рукотворина из првог жељезног доба множина, те оне пружају интерес првог реда. Веома занимљиви и многобројни су римски останци.

3. Етнографија запрема осам дворана. Госп. Херман дивно се је домислио, да овдје сабере тако разновресне костиме појединих крајева земље. Особе су у такој околини груписане, кака им је обичајна у погледу покућства, објеката и аранжмана у просторијама у којима обитавају. Тачност је тако скрупулозно чувана, да је више врата̂ на штету наших модерних цилиндара ниско начињено. Справе, накити, оружје, старо везиво помно је прикупљано. То је тим кориснија, што их већина данас по мало нестаје, те је јединство у обичајима и у ношњи, које нашу епоху карактерише, у сликовитом средишту Босне и Херцеговине силно већ напредовало."

(„Le musée national de Bosnie-Hercégovine de Sarajevo. — *La Bosnie-Hercégovine a été, en juillet 1878, placée sous le protectorat de l'Autriche. Depuis lors, elle a marché à grande vitesse dans la voie du progrès. Parmi les institutions et établissements qui ont surg comme par enchantement, on doit signaler le* Musée national *ou* Landesmuseum *de Sarajevo. En moins de quinze ans, il a pris un développement tellement remarquable qu'il peut être classé parmi les musées de premier ordre bien qu'étant pour le moment essentiellement local, ce qui restreint son cadre tout en augmentant son intérêt. C'est surtout à l'énergie, à l'activité et au dévouement de son fondateur et directeur, M. le Conseiller de gouvernement Constantin Hörmann, qu'est dû ce brillant résultat. Il a su s'entourer de collaborateurs aussi intelligents que passionnés, qui ont travaillé avec ardeur et ont en peu de temps réuni, chacun dans sa spécialité, de remarquables séries. Ce personnel d'élite se compose: comme custos ou conservateurs, de M. Ciro Truhelka pour l'archéologie et les objets d'art historiques, et de M. Othmar Reiser pour l'histoire naturelle des vertébrés; comme custos-adjuncten ou conservateurs-adjoints, de MM. Victor Apfelbeck pour les invertébrés, et Franz Fiala pour la botanique et le préhistorique. M. Hörmann s'est aussi assuré la collaboration de M. Wenzel Radimsky, ingénieur en chef des mines, pour la minéralogie et pour les fouilles, de M. Glück, pour l'anthropologie, etc. Il a eu même recours à diverses personnes qui n'habitaient pas la Bosnie-Hercégovine, parmi lesquelles on peut citer M. Moritz Hoernes, du musée de Vienne.*

Le Landesmuseum *de Sarajevo peut se diviser en trois parties:*

1° L'histoire naturelle, très bien représentée dans toutes ses branches. Les œufs et oiseaux d'une part, les insectes, surtout les coléoptères, d'autre part, forment de remarquables séries.

2° *L'archéologie, qui est incontestablement la partie appelée à prendre le plus grand développement. Elle occupe déjà plusieurs salles, et tout est loin d'être classé. Les fouilles à faire promettent encore beaucoup plus qu'on n'a récolté. Ainsi, pour ne parler que d'une région, Glasinac a fourni de quoi garnir deux salles, et pourtant, sur 20.000 tumulus qui existent dans cette terre promise de l'archéologie, les fouilles en ont ouvert à peine un millier. Cette riche nécropole appartient au premier âge du fer. En fait de pierre, le paléolithique manque jusqu'à présent. Le néolithique n'a encore fourni que fort peu d'objets, pourtant il faut signaler une station des plus intéressantes, celle de Butmir, qui paraît être de la fin tout à fait de l'âge de la pierre. Les produits de cette station ne sont pas encore classés dans les vitrines. L'âge du bronze, proportionnellement moins rare, n'est pourtant pas abondant. On peut citer surtout la cachette de fondeur de Podzvizd. Comme je l'ai déjà dit, les produits du premier âge du fer abondent et offrent un intérêt de premier ordre. Fort intéressants et très nombreux sont aussi les débris romains.*

3° *L'ethnographie. 8 salles lui sont consacrées. M. Hörmann a eu l'excellente idée de réunir les costumes des diverses populations si variées du pays. Les personnages sont groupés dans le milieu qui leur est propre, comme meubles, objets et arrangement intérieur. L'exactitude a été si scrupuleusement observée, que plusieurs portes d'accès ont été fortement surbaissées, au grand détriment de nos chapeaux hauts de forme actuels. Ustensiles, bijoux, armes, broderies anciennes ont été recueillis avec soin. C'est d'autant plus utile qu'ils disparaissent tous les jours et que l'unité d'habitude et de costume, qui caractérise notre époque, fait déjà d'immenses progrès dans ce si pittoresque milieu de la Bosnie-Hercégovine.*")

Др. Роберт Мунро из Единбурга у Шкотској завршује опширни чланак о сарајевском конгресу археолога и антрополога у Тајмсу („The Times") од 8. октобра 1894. овим ријечима:

„Садашњу управу Босне и Херцеговине воде начела, која се оснивају на најсталнијим темељима модерне цивилизације, а главна јој је задаћа, да усаврши природне силе земље. Та је политика до сада постигла знатан благотворан успјех у опћем социјалном животу, јер је из необично разнолике смјесе народа створила сретну, напредну, скоро јединствену народност. Али поред ових практичних резултата, који свакоме ударе у очи, кад посјети ту земљу, руководи далековидну политику госп. Калаја много узвишенија намјера, да ове покрајине приведе европској култури и знаности. За сваког државника била би дика вриједна ловорвијенца, да је разбио предрасуде и криве назоре, које су тако дуго тиштале ту красну земљу, коју ријесе толике природне љепоте и необичне наравне појаве, која је била „terra incognita", те да је стао његовати знанствена истраживања, којим је суђено, да разбистре прехисторичку цивилизацију Европе. Па ипак је све то у Босни и Херцеговини врло близу савршенству.

Дозволите ми, да на концу примјетим, да је било мнијење свих учесника овога конгреса, да се је за оно мало година (музеј основан је прије шест година), што је влада посветила своју помоћ археолошком истраживању у Босни и Херцеговини, сабрала толика огромна сила знанственог материјала, како још није ниједна земља Европе у исто вријеме покупила. Чланови се опростише од сарајевских учењака с дубоком захвалношћу за драгоцјене упуте, што су их примили и за обилно гостољубље, којим су их за свог боравка у тој лијепој земљи почастили."

(„*The present administration of Bosnia and Herzegovina is conducted on principles selected from the best elements of modern civilization, its great object being to develop*

the natural resources of the country. Already this policy has produced a marked and beneficial effect on the social life of the community by cementing together a singularly mixed population into a happy, prosperous, and almost homogeneous nationality. But, over and beyond these practical results, which are patent to every one who visits the country, there lurks in the far-reaching policy of Herr von Kallay a still grander project-viz., to bring these provinces once more into the current of European culture and learning. To dispel the prejudices and misrepresentations which have so long kept these charming lands, so redolent of scenic beauties and striking natural phenomena, a terra incognita, *and to foster scientific researches which are destined to elucidate the prehistoric civilizations of Europe, would be laurels worthy of the ambition of any statesman. Yet all these are now en the verge of becoming accomplished facts in Bosnia and Herzegovina.*

Let me add, in conclusion, that it was the opinion of all who took part in this congress that during the few years since the Government had devoted its resources to archaeological research (the museum having been founded only six years ago) there has been accumulated throughout Bosnia and Herzegovina a mass of scientific materials unsurpassed, in a corresponding period of time, by any other country in Europe. The members parted with the Seraievo authorities under a deep sense of gratitude for the valuable information they had received and for the munificent hospitality extended to them during their stay in this beautiful country.")

Skylaxovo jezero kod Neretve u Hercegovini.

Priopćio

rudarski satnik **V. Radimský.**

Zanimljivi opis obala Sredozemnog mora i njegovih pobočnih mora, koji nam je očuvan pod naslovom *Scylacis Caryandensis periplus,* napisan je po Henriku Kiepertu[1]) tek u vremenu izmegju 400 i 360 godine pr. Is. Uopće je ispitivanjem raznih naučenjaka utvrgjeno, da taj periplus s nepravom nosi ime glasovitog mnogo starijeg zemljopisca Skylaxa. Nasuprot ga u formi, u kojoj je došao do nas, smatraju zbirkom različitih putopisa četvrtog vijeka pr. Is., te mu postanje stavljaju, kao n. pr. Karlo Müller[2]) u mnogo mlagje doba.

U poglavlju 24. rečenog peripla nalazimo samo ovo mjesto:

„Manijci: Poslije zemlje Nesta dolazi rijeka Naron. Ulaz u Naron nije uzak; jer u njemu mogu trovesle galere i teretne lagje do tržišta da plove, koje je uz vodu od mora udaljeno osamdeset štadija. Žitelji su pak Manijci, ilirsko pleme. Od tržišta dalje prama nutrašnjosti zemlje ima veliko jezero, koje se prostire do Autarijata, ilirskog plemena, a u jezeru ima veoma plodno ostrvo, dugo 120 štadija. Iz toga jezera istječe Naron."

Iz tih naznaka vidimo, da je glavno tržište Ilira na dônjoj Neretvi u prvoj polovici četvrtog pretkršćanskog vijeka imalo od prilike isti položaj, kao kasniji rimski grad Narona, kojemu ostanke nalazimo kod dalmatinskog sela Vida sjeverozapadno od Metkovića. Jer u našem periplu sa 80 atičkih štadija naznačena udaljenost emporija od mora priliči po Nissenu[3]) daljini od 14·194*km,* koja prilično pristaje na Vid.

Daljina velikog jezera dalje u zemlji od trgovačkog grada na žalost nije naznačena. Ali ako pogjemo od Vida uz Neretvu, to ćemo izmegju gorskih kosa blizog mjesta Gabele i izmegju sela Dračeva, koje je jugo-

[1]) „Lehrbuch der alten Geographie." Berlin 1878., str. 3, gl. 6., primj. 1.
[2]) „Geographi Graeci minores." Paris 1882., gl. 70., str. XLIX.
[3]) „Griechische und römische Metrologie." Nördlingen 1886., str. 5.

istočno odonud, naći od prilike 1·5 *km* širok prodor Neretve i iza njega prostrane močvare Hutovog blata. Ali ako zamislimo u tome prodoru Neretvu zatvorenu ustavom, onda ova nije baš trebala da bude visoka, a da stvori prilično prostrano jezero, pošto ravnica kod Višića ima samo 4 *m* morske visine, a sam sjeverozapadni joj dio kod Trebižata sjeverozapadno od željezničke postaje Čapljine tek ima 18 *m* morske visine, dok je Neretva kod Gabele 3 *m* visoka nad morskom pučinom. To bi dakle jezero pri ustavu od 15 *m* visine od Trebižata na sjeverozapadu do Svitave na jugoistoku od prilike bilo dugačko 17 *km* (96 atičkih štadija), a najveća bi mu širina bila od prilike 10 *km*.

Veoma je vjerojatno, da je tu ravnicu nekoć zapremalo jezero, kome se pošljednji ostanci danas vide u nesuvislim omanjim jezerima kod Derana, Gnilišta i Svitave; nego ipak mislim, da nam u tome kraju, koji je tako blizu bio Naroni, nije tražiti jezero Pseudo-Skylaxa. Jer to je jezero sizalo do područja Autarijata, do koga su spram područja južnije naseljenih Ardiejaca bila slana vrela, zbog kojih je po Strabonu[1]) izmegju rečenih ilirskih plemena nekoliko puta bilo bojeva.

Ali slanih je vrela uz Neretvu bilo samo kod Konjica, gdje ih, ma da slabo teku, i danas još nalazimo od prilike 4 *km* od te varoši niz rijeku. Obitališta Autarijata valja nam dakle tražiti u brdima uz srednju i gornju Neretvu, kako je to već dokazao i gospodin vladin savjetnik dr. Ljudevit Thalloczy[2]), pa za to mora da je i veliko jezero bilo dalje na sjeveru.

Sjeverno od Čapljine protječe Neretva do blizu Bune duboko proro-vanim klancem, koji se istom ovdje otvara u lijepo Bišće polje južno od Mostara i u Bijelo polje sjeverno od te varoši, koje s onim sastavlja uska mostarska dolina.

Oba polja zajedno s uskom dolinom duga su od Hodbine na jugu do Han-Orlica kod Prigragjana na sjeveru od prilike 25 *km* (141 atičkih štadija). Dalje pak uz vodu nema duž cijele Neretve nigdje više ravnice, u kojoj je moglo biti ikoliko veće jezero.

Može se po tome razumjeti, da su već stariji ispitači u Skylaxovom periplu spomenuto veliko jezero tražili u mostarskoj ravnici.

Ali tome nazoru smeta to, što u jednu ruku u tjesnacu izmegju Bijelog polja i Bišća polja, u kome je danas varoš Mostar, nije lako moglo biti ostrva, u drugu pak ni jedno ni drugo polje nije dosta veliko, da u njemu može biti ostrvo dugačko 120 štadija.

U krševitom kraju zapadno od Mostara ima oveća dolina, Mostarsko blato, uokolo ogragjena kosama kredastog vapna, dugačka od sjeverozapada prama sjeveroistoku oko 12 *km* (68 atičkih štadija), koja ima najveću širinu od $3^1/_2$ *km* po prilici.

[1]) Knjiga VII., gl. 5., § 15.

[2]) Vidi: „Glasnik“ 1889., I., str. 7 i d., i u „Wissenschaftlichen Mittheilungen“ I., str. 334 i d.

Dolazeći od sjeverozapada, protječe Mostarskim blatom po svoj dužini potok Lištica, a u jugoistočnom dijelu njegovom po malo prelazi u močvaru Lokve. Kao mnoge druge kraške doline, tako i Mostarsko blato nema otjecanja nad zemljom, te vodu te močvare ponori odvode pod zemlju, a jugozapadno od sela Rodoća na zapadnom okrajku Bišća polja izlazi ona opet na dvor, te pod imenom Jasenice potoka južno od Bačevića utječe u Neretvu.

Kada su veće kiše, onda ponori ne mogu da proždru svu vodu, pa tako Mostarsko blato svake godine od kasne jeseni do u mjesec maj bude poplavljeno i priliči velikome jezeru, koje se naročito sa ceste Mostar-Ljubuški kod Čula posve može pregledati i divnu sliku čini. Kako pak u proljeće počne uzmicati voda, onda mu krajeve stanu orati, što se pri plodnosti zemlje veoma isplati, dok na srednjem dijelu polja budu bujne livade, a samo na jugoistoku ostane mala močvara Lokve.

Megju jugoistočnim dijelom Mostarskog blata i zapadnim okrajkom Bišća polja kod Jasenice povlači se 3 *km* široka gorska kosa, pa kad ovu u misli makneš odonud, eto ti onda izmegju Blagaja na jugoistoku i Knežpolja na sjeverozapadu ravnica od 24 *km* ili 136 atičkih štadija duljine. Po tome, što rekosmo, priliči, da se je pri topografskom odregjivanju Skylaxovog jezera mislilo na Mostarsko blato, koje i danas svake godine za duže vrijeme čini pravo jezero.

Konzul dr. Blau[1]) veli o tome ovo:

„Ja bih s pričanjem, da je Bišće polje nekoć bilo jezero, u svezu doveo Skylaxovo razlaganje, pri čemu nam dakako valja zamišljati ogromne teritorijalne promjene u onome kraju, i po čemu bi Neretva 80 štadija viš svog širokog ušća izlazila iz prostranog jezera, kome je po sredini mjesta imalo 120 štadija dugačko ostrvo. Jedan je preostatak tome jezeru valjda današnje Mostarsko blato, kome nivô, viši nego nivô Bišća polja, i u suhim godinama čini nekoliko milja dugačku močvaru, koja se Jasenicom cijedi u polje.“

Taj autor dakle naslućuje, da je rečeno jezero otpočinjalo neposredno kod grada Narona, te se po tome prostiralo od današnjih mjesta Vida i Metkovića do Mostarskog blata. Ali promatranje kupiranog gorovitog zemljišta, koje se prostire megju Metkovićem i Mostarskim blatom mora nas uvjeriti, da tako golemih geoloških promjena, po kojima bi se još u prvoj polovici IV. vijeka pr. Is. suvislo jezero megju ovim tako razdalekim krajevima zamišljati moglo, u relativno tako kratkom vremenu nikako nije moglo biti i da je gornje naslućivanje Blau-ovo na svaki način pogrješno.

[1]) „Reisen in Bosnien und der Hercegovina.“ Berlin 1877., str. 24 i d.

Vladin savjetnik Thallóczy[1]) tumači veličinu jezera mnogo vjerojatnijim načinom, veleći: „*To je veliko jezero valjda sastojalo od razljevene Neretve, koja je sa svojom vodom ispunjavala ravnice Bijelog polja, Bišća i Mostarskog blata*", pa ćemo sada ovdje ispitivati, u koliko se to mnienje može smatrati istinitim. Bišće polje ima prosječnu morsku visinu od 45 *m* po prilici, Bijelo polje takvu od 80 *m* po prilici, tako da se prosječna morska visina obaju mostarskih polja može uzeti sa 62 *m*. Srednja morska visina Mostarskog blata nasuprot iznosi od prilike 232 *m*, pa po tome izmegju polja i blata postoji diferencija u relativnoj visini od 170 *m*.

Gorska kosa na jugoistočnom okrajku Blata izmegju ovog i Bišća polja uzdiže se nadalje na 305—362 *m*, a kosa Brda na sjeverozapadnom kraju Blata prama Bijelom polju na 400 do preko 600 *m* morske visine. Ako je sad u prvoj polovici IV. vijeka pr. Is. oba polja i Mostarsko blato sastavljalo jezero, onda se je tek od onog vremena morala uzdići gorska kosa izmegju njih, pri čemu se je možda uzdiglo Mostarsko blato. Ali da to nije moglo biti, uče nas, ne gledeći na sve ono, što ćemo dalje razložiti, same geološke prilike onoga kraja.

Površine Bišća polja i Bijelog polja s gora su zasute slojem aluvijalnog i diluvijalnog pruda, ispod kojeg dno doline zaprema ilovasti lapor, u kome ima uglja. S oba kraja izlaze još stariji eocenski slojevi u vidu numulitskog vapna na dvor, naslagani opet na kredasto vapno i kredasti lapor, kao najstariji geološki članovi mostarske okoline.

Ako sad od Mostara pogjemo starim jahaćim putem prama Mostarskom blatu, onda na zapadnom okrajku slatkovodne naslage mostarske kod Ilića i Cima u više kamenoloma i vododerina lijepo vidimo otkrivene neogene laporne slojeve, te vidimo, da su oni posve mirno i gotovo horizontalno naslagani na numulitska vapna. Ta morska eocenska vapna nasuprot, koja su pri prvom uzlazu ceste iznad Cima takogjer lijepo otkrivena, istočno se dosta strmo spuštaju u polje. Iz toga sad možemo zaključiti, da se gorska kosa izmegju Mostara i blata uzdigla još na koncu eocenske periode, dakle u nedogledno doba, koje se godinama ni izreći ne može, kada je mostarski kraj još bio na dnu mora, i da je uzdizanje te kose za neogenske perijode, kada je u tim poljima bilo slatkovodno jezero, već bilo dovršeno.

Jer strmo uspravljanje eocenskih slojeva, koji su isprva kao vodeni talog morali biti horizontalno složeni, dokazuje, da su u ono vrijeme, kada se je uzdizala kosa od kredastog vapna, već bili staloženi pa se zajedno uzdigli. Neogenskih pak slojeva još nije bilo, jer bi se i oni uz krajeve polja zajedno uzdigli, te ih ne bismo našli u ravnu položaju složene na numulitskom vapnu.

[1]) „Glasnik" 1889., I., str. 8 i „Wissenschaftliche Mittheilungen" 1893., I., str. 334.

Ma da se je iz različitih nahogjaja izvodilo, da je čovjek u neogensko doba već živio na zemlji, opet to nije pouzdano utvrgjeno, pa za to slobodno možemo tvrditi, da od ono doba, kako je čovjek naselio zemlju, Mostarsko blato s oba ona polja nikad nije bilo sastavljeno u jedno jezero.

Valja nam dakle, — da položaj rečenog jezera protumačimo, — oba mostarska polja i Mostarsko blato o sebi razmotriti.

U svoj okolini mostarskoj proširena je priča, da su Bišće i Bijelo polje bili sastavljeni u jedno jezero, po kome su i oveće lagje mogle da plove i koje se je poslije ocijedilo kroz klanac Zaton kod željezničke štacije Bune odnosno kroz žitomislićki klanac.

Otac Bakula[1]) navodi o otjecanju toga jezera dvije priče. Po jednoj prorovala je sebi Neretva sopstvenom snagom tečajem duga vremena put kroz Zaton, a po drugoj prolomio je nekaki grčki car ili egipatski Ptolomej hrid ljudskim rukama. Neistraživajući veću ili manju vjerojatnost jedne ili druge te priče, primjećuje taj zaslužni pisac samo, da prolom mora biti veoma star, pošto su u polju mnoga *famosa nobilium sepulchra*, pod kojima on razumijeva starobosanske nadgrobne spomenike.

Da su oba mostarska polja u mlagje tercijarno doba bila jedno jezero, to je već prije kazano, isto tako nema sumnje, da mu je voda tečajem dugog čisla godina prorovala Zaton i cijeli žitomislićki klanac, te tim putem otišla.

Ali već u doba rimskog gospodstva u ovim stranama mora da je to jezero već davno bilo isušeno i da je dno Neretve imalo današnju svoju dubljinu.

Jer u samom Zatonu nahodimo tik do desne obale Neretve spram ušća Bune ostanke rimske naseobine[2]), koju su uz oba brijega vode štitile utvrde. Druge rimske štacije bile su u Bišću polju na desnoj obali kod Bačevića, onda na lijevoj obali kod Bune, Kosora i Gnojnice, isto tako nagjeni su ravni rimski grobovi kod Bune i rimski sarkofagi kod Bačevića.

Nadalje su rimski sarkofagi iskopani u Bijelom polju kod hana Potoci na lijevoj obali Neretve[3]).

Ali i povrh toga imamo dokaza, da su mostarska polja i u prehistoričko doba bila potpuno osušena, jer su na sve strane posuta gromilama, koje se za cijelo nijesu mogle nasuti, dok zemlja još nije bila osušena.

Tako se u Bišću polju gromile vide rasute uz desnu obalu Neretve duž mostarske željeznice sve do Bačevića. Uz desnu obalu vigjamo

[1]) „Schematismus topogr. hist. custodiae provincialis in Hercegovina." Spljet 1867., str. 112 i d.
[2]) Vidi: „Glasnik" 1891., str. 159 i d. i sl. 1. „Wissenschaftliche Mittheilungen" 1894., II., str. 3 i d. i sl. 1.
[3]) Vidi: „Glasnik" 1890., str. 337 i d. „Wissenschaftliche Mittheilungen" 1893., I., str. 303 i d.

ih pojedince i u hrpama duž cijele mostarske ceste sve do Blagaja, nadalje kod Ortiješa, Bune i Suhog polja.

U Bijelom polju ima ih na desnoj obali Neretve duž željeznice izmegju Mostara i Raštana, nadalje kod Vojna, onda uz lijevu obalu kod Zeljuše, hana Potoci, Hum-Lišana, Vrapčića i Zalika.

Gromile u tome polju do sada još nijesu pretražene, ali je vjerojatno, da pripadaju halštatskoj perijodi, pošto dosele nijesmo saznali za gromile iz la-ténske perijode u ovim zemljama. Nego može biti da su i još starije, jer sam vidio broncani bodež bez nastavka za držak i s rupicama za zglavke, koji dakle pripada broncanom vremenu, a nagjen je u jednome grobu kod Gnojnice na Bišću polju.

Ali na svaki način potječu one iz predrimskog doba naših krajeva, te po tome u prvoj polovici IV. vijeka pr. Is. Bišće polje nije više moglo biti jezero, jer je vodi na svaki način trebalo više hiljada godina, dok je prorovila Zaton.

Ja bih pri tome da pripomenem na drugo jedno kazivanje narodno, po kome u Bijelom polju visoko na hridu imadu velike željezne, pa još olovom zaljevene halke, koje da su nekoć služile za privezivanje lagja, štono su plovile po jezeru.

Otac Bakula[1]) veli, da na lijevoj obali u Suhodolu i u Vrapčićima ima po jedna takva halka, a na desnoj obali megju Vojnom i Raštanima da ih ima više olovom zaljevenih.

Blau[2]) nasuprot veli, da u Suhodolu na hridu vise dvije olovom zaljevene, a u Raštanima jedna takva željezna halka.

I dr. Hoernes[3]) i Asboth[4]) spominju te željezne halke.

Da te halke, ako ih je ikad bilo, nikada nijesu mogle služiti za privezivanje lagja, slijedi već iz toga, što je Bijelo polje mnogo prije bilo isušeno, nego što se je u našim krajevima počelo upotrebljavati željezo, pače prije nego što je zemlja bila naseljena ljudskim rodom.

Ja sam u ostalom o tome raspitivao pa našao ljudi, koji mi rekoše, da znaju za te halke, ali makar da sam im obećavao nagrade, niko mi živ ne umjede pokazati ma samo i jednu taku halku, gdje o hridu visi.

Sve te priče o rečenim halkama biće po tome, da su samo bile nakitom tradiciji o jezeru, koje je negda onuda bilo, te su ponikle u mašti kojega žitelja onih krajeva, pa kako su se često pronosile, općenito se je znalo

---

1) „Schemat.“ 1867., str. 114 i d.
2) „Reisen in Bosnien und Hercegovina,“ str. 33 i d.
3) „Sitzungsber. der Wiener Academie der Wissensch.“ 1880., str. 512 i 514; onda „Dinarische Wanderungen.“ Beč 1888., str. 32 i 60 i d.
4) „Bosnien und die Hercegovina.“ Beč 1888., str. 262.

za njih i vjerovalo u njih. U ostalom ima priča te ruke i drugdje po ovim zemljama, gdje su rasprostrte priče o takim nekadašnjim jezerima, tako n. pr. kod vodopada Kostela blizu Brekovice na Uni kod Bišća, gdje takogjer kazuju za željezne halke o stijeni, ma da niko ne umije pokazati taku halku. Sasma slična tradicija postoji i u lijepoj visočini Borke kod Konjice, ali ipak nije ni ondje nitko mogao rudarskom upravitelju, gospodinu Aleksanderu Schönbucheru, kojega je ta stvar zanimala, pokazati mjesto, na kojem vise takove halke. Konačno navadja Bakula željezne halke na stijenama kod Mokronoga u kotaru županjačkom[1]), ali i ovdje sam badava pitao za mjesta, na kojima bi se nahoditi imale. Bilo bi vrijeme, da već jedan put nestane tih mostarskih halki iz literature.

Kako dakle vidjesmo, nijesu u ono doba, kada je postao Skylaxov periplus, oba mostarska polja mogla biti poplavljena vodom, te nam samo još preostaje Mostarsko blato, koje je zimi pod vodom, a ljeti se ore i sije kao veoma plodna zemlja.

Ako sada pomislimo, da pisac onog putnog izvještaja to jezero možda sam nije vidio, jer ništa ne kaže, koliko je udaljeno od grada Narona, nego da ga je opisao jedino po pričanju pomoraca, onda nam se ne treba ni malo čuditi, gdje on Neretvu, koja prolazi kraj toga jezera, izvodi iz njega i ako jezero opisuje puno većim, nego što je u istinu bilo. Valjda su mu ujedno i to pričali, da u jezeru ima veoma plodnih oranica, pa je on nepoznavajući iz bližega prilike, iz toga izveo, da u jezeru ima ostrvo.

Ako to mnijenje nije krivo, onda nam u dolini današnjeg Mostarskog blata valja tražiti Skylaxovo jezero, ali ujedno i ono ostrvo, o kome on govori.

---

1) „Schemat.“ 1867., str. 142.

Različito. — Различито.

Bosansko-hercegovački zemaljski muzej na znanstvenim kongresima u godini 1894.

I ove godine pružila se našem muzeju prilika, da sudjeluje pri nekoliko znanstvenih kongresa.

I. Kongres za kršćansku arheologiju, koji minule godine nije mogao da bude zbog kolere, koja je u ono doba prijetila, sastao se ove godine od 21. do 24. augusta u Spljetu, te je onamo zemaljska vlada odaslala gosp. okružnog predstojnika dra. Franju baruna Mollinary-a, da zastupa zemaljski muzej, pošto je u ono vrijeme njegovo činovništvo bilo zaokupljeno radnjama pri sastanku arheologa i antropologa u Sarajevu, o kojemu izvještavamo na drugom mjestu ovog sveska. Rečeni izaslanik čitao je na kongresu u Spljetu oveću raspravu našeg urednika Koste Hörmanna o gragjevnim i umjetničkim spomenicima kršćanskog doba iz Bosne i Hercegovine.

Pri 25. zajedničkom kongresu njemačkog i bečkog antropološkog društva, držanom u Insbruku 24. do 30. augusta 1894. sudjelovaše od strane muzeja direktor Kosta Hörmann i pristav Franjo Fiala, te je prvi govorio o narodnim igrama i narodnom glumovanju u Bosni i Hercegovini, a pristav Fiala o ispitivanju gromila i gradina na Glasincu. Napokon je primarni ljekar dr. Leopold Glück, upravitelj antropološke muzejalne zbirke pri 66. sastanku prirodoslovaca i ljekara u Beču, koji je bio od 24. do 30. septembra čitao dvije rasprave, jednu pod naslovom: „Prilozi fizičkoj antropologiji španjolskih jevreja“, a drugu o raširenju favusa (Kopfgrind, kraste po glavi) u ovamošnjeg naroda.

S ponosom bilježimo, da je rad bosansko-hercegovačkog zemaljskog muzeja i pri ovim kongresima stekao potpuno priznanje, a predavanja da su našla opće odobravanje.

Благо, нађено у крешевском манастиру.

Кад се у прољеће ове године обараше зидине старе манастирске зграде у Крешеву нашло се у темељу рефекторија бакрена посуда, а у њој до 13 килограма сребра кована и некована. Новци били су већином аустријски талијери и полуталијери из XVIII. вијека. Заступана су ова годишта:

1727. . . .	1 комад,	1757. . . .	12 комада,
1737. . . .	1 „	1758. . . .	10 „
1738. . . .	1 „	1759. . . .	13 „
1743. . . .	1 „	1760. . . .	13 „
1751. . . .	1 „	1761. . . .	35 „
1753. . . .	1 „	1762. . . .	28 „
1754. . . .	1 „	1763. . . .	4 „ .
1756. . . .	1 „		

Осим тога било је 12 комада талијера њемачког царства, такођер из XVIII. вијека. За своју нумизматичку збирку набавио је музеј по један комад од сваког годишта.

Zemaljska štamparija u Sarajevu. — Земаљска штампарија у Сарајеву.